تایبەتترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

عەزیز گەردی

ڕەوانبێژی

لە ئەدەبی کوردیدا

بەرگی یەکەم

البيان

Scanned with CamScanner

رەوانبێــــژی

لــە ئەدەبی کــوردیدا

بــەرگی یەکەم

ڕوونبێژی ـ البیــان ـ

عەزیز گــەردی

Scanned with CamScanner

سەرچاوەی زاراوەکان

لەبە ئەوەی ئەم کتێبە بە هەرسێ بەرگییەوە هەندێ زاراوەی ڕەوانبێژی تیا بەکار هاتووە ، کە تا ئێستا باو نین و هەندێ نووسەر لەسەر ئەو ڕایەن کە ئەو زاراوانە جارێ هەر بە عەرەبی بهێشترێنەوە ، تا ڕۆژی خۆی دێ . بەڵام من وام بە چاك زانی کە ئەم زاراوانە لە نووسینا بە کار بێنم و بۆ ئەوەی بزاندرێ کە من لە خۆمەوە ئەو زاراوانەم نەهێناون بۆیە وا لە خوارەوە سەرچاوەکان تۆمار دەکەم :

١ ــ ئەدەبی کوردی و لێکۆڵینەوە لە ئەدەبی کوردیدا .. علاء الدین سجادی

٢ ــ دەستوورو فەرهەنگی زمانی کوردی و عەرەبی و فارسی .. علاءالدین سجادی

٣ ــ زاراوەی زانستی نەقابەی ماموستایان ــ لقی سلیمانی

٤ ــ هەندێ زاراوە زانستی جمال نەبەز

٥ ــ فەرهەنگی خال شیخ محمدی خال

٦ ــ فەرهەنگی رابەر گیو موکریانی ــ

پێشەکی

خوێنەری بەڕێز :

ئێستا کە خۆمان بەرامبەر ئەم باسە دەبینین وا چاکە ئەوە پیشان بدەم کە چۆن ؟ وەکەی ؟ وە بۆچی ؟ ملم دایە ئەو باسەو کەوتمە سەر نووسینی رەوانبێژی کوردی .

بەر لەوەی سنووری قوتابخانەی ناوەندی بشکێنم ئەوەندە چەشەم لەگەڵ شتی ئەدەبی نەئەبزووت بەڵکو تاسەو ئارەزووم بەتێکڕایی رووی لە باسە زانیارییەکان بوو . بەڵام ئەو کاتەی کە خۆم لە قوتابخانەی مامۆستایانی سەرەتایی دی ، وا ئەکەم لێرە ، ئەو زانیارییانەی دڵیان گۆش کردبووم بەرەو کزی ئەڕۆن‌و ئەو شتانەی تا ئێستا چەشەم لەگەڵیانا نەئەبزووت وەکو باسە ئەدەبییەکان وا خەریکن یەکە خۆیان بەسەرما ساغ ئەکەنەوەو ئەمخەنە داوی خۆیانەوە .. ئیتر ناچار بووم ئەوەی تا ئێستا لە مێشکا بوو بیسڕێنم یاخود باڵێین بیخەمە خەوەوە بەرەو ئەو مەیدانە بێپایانە سنگ بنێم کە لەوێوە ئاڵای هونەرو ئەدەب‌و نووسین ئەدرەوشێتەوە ، ئیتر ئەوە بوو کەوتمە خوێندنەوەو لێووردبوونەوەی ئەدەبی عەرەبی‌و کوردی..

هەر لەگەڵ کۆتایی بوونیشم لە قوتابخانە بە تایبەتی پاش ئەوەی کە لە سەرەتای ساڵی ١٩٦٨ لە هەولێر دامەزرام . وا ئەکەم لە لایێ بێ ئیشی دەستم ماچ ئەکات‌و لە لایەکی تریشەوە کتێبخانەی گشتی باوەشم بۆ ئەکاتەوە . ئیتر کەوتمە هات‌و چۆ بۆ کتێبخانەی گشتی .. لە کتیبانەی ئەمخوێندنەوە زیاتر حەزم لە کتێبی رەوانبێژی ئەکرد . ئەوەشمان لە بیر نەچێ لەگەڵ خوێندنەوەی هەر کتێبێکا تێبینی‌و سەرەقەڵەمی تایبەتیم ئەنووسیەوە تا وای لێهات چەند دەفتەرێکم پڕ کردەوە .. رۆژێکیان لە کاتێکا کە ئەو کۆمەڵە دەفتەرەم هەڵگێڕو وەرگێڕ ئەکرد لەپڕ شتێکی سەیرم بە بیردا هات کەوتمە پرسیارو لێکدانەوە : ئایا کورد رەوانبێژی نییە ؟! ئەی بۆچی تا ئێستا لەم رووەوە هیچ هەوڵێکی رێك‌وپێك نەدراوە ؟ بۆچی ئەم لقە گرنگەی ئەدەب پشت گوێ خراوە ؟ هەر لەم لێکدانەوەیەدا بووم کە

ئەو بیرەم لە مێشکا تێپەڕبوو کە من ئەم ئەرکە بگرمە ئەستۆو بکەومە سەر نووسینی رەوانبێژی کوردی .. فەیدی چی‌یە ؟ با ئەختنی ئەمو کورتی تیا بێ ! با لە مەودوا رۆڵە دڵسۆزەکانی کورد زمان وورده وورده خاوێنی بکەنەوەو رێکی بخەن . کەمو کورتی تەواو بکەن‌و زیادەی لێ بسڕنەوە .. بۆ ئەوەی ئێمەش وەکو نەتەوەکانی‌تر بتوانین پڕ بە گەروو دەنگ هەڵبڕین‌و بتوانین بڵێین زمانەکەمان خزمەتێکی کراوەو هەولێکی بۆ دراوە ! جا بەهۆی ئەم سەرنج‌و تێبینی‌یانەو بە پێی ئەو نەخشەی کە بۆ پڕۆژەکەم کێشابووم توانیم بکەومە ئیش‌کردنەوە .. لە هەمان کاتیشا شالاوم بۆ دیوان‌و گۆڤارو رۆژنامەکانی کوردی برد بۆ دۆزینەوەی نموونەی تەواوو زیندوو بۆ هەر یەکێ لە پیشە رەوانبێژی‌یەکان ، بۆ ئەوەی باسی لێکۆڵینەوەکە ساردو سڕو لاوەکی ــ غریب ــ دەرنەچی بەڵکو لە جەرگەی ئەدەبێکی خۆڕسکی کوردی‌یەوە هەڵبقوڵێ .. ئەمەوێ ئەوەش دەربخەم کە دژوارترین تەگەرەم کەوتبێتە رێ نەبوونی یاخود کەمی سەرچاوەی کوردی‌یە ، لەگەڵ زاراوەکانی ئەم زانیاری‌یە .. بۆ سەرچاوەکان ناچار بووم هێز بدەمە سەرچاوەکانی عەرەبی ، خۆ رەوانبێژیش لە هەموو ئەدەبێکا ، واتە ئەدەبی هەموو میللەتێکا هەر یەکە ئەوەندە هەیە زمانی نووسینەوەو نموونەکان ئەگۆڕێن وبەس ! ئەگینا گەوهەری زانیاری‌یەکە هەمووی هەریەکەو وەك هەر زانیاری‌یەکی‌تر سەرچاوەکەی بۆ لای یۆنانەکان ئەچێتەوە .

پێش ئەوەی دوا بەم پێشەکی‌یە بینم ئەمەوێ بڵێم رەوانبێژی کوردی وەکو رەوانبێژی هەر زمانێکی‌تر ئەکرێ بە سێ بەشەوە :

روونبێژی ــ البیان ــ ، واتاشناسی ــ المعانی ــ ، جوانکاری ــ البدیع ــ نیازم وابوو هەر سێ بەشی کتێبەکە پێکەوە لە بەرگێکا چاپ بکەم ، بەڵام لە ئەنجامدا ناچار بووم بەش بەش پێشکەش خوێنەرانی بکەم ، جارێ وا بەشی یەکەم ئەخەمە بەر چاوانەوە کە روونبێژی ــ البیان ــە تا ئەو رۆژەی دێت بەشەکانی تریش بە رۆناکی شاد ئەبن .

ئەوەی پێویستی گوتنە لێرەدا ئەوەیە کەمن دوو ساڵ خۆم بەم

بەرهەمەوە خەریك كرد ، بۆ ئەوەم نەبووەو نیە كە بیكەم بە پڕۆگرامێك و لە كاتی نووسین و لێكۆڵینەوەدا پەیڕەوی بكەم چونكە ئەمە باسێكە سەردەمەكەی لە ئێستا بەولاوەترە بەڵام ئەوەندە هەیە هەستم بە كەلەبەرێكی زۆر گەورە ئەكرد كە هەر ئەبوایە پڕ بكرێتەوە بۆ ئەمەش پێ بە پێ ئەچوومە پێشەوەو تا ئەهات زیاتر لەسەری رشت ئەبووم !

دوا جار ئومێدەوارم كە ئەم بەرهەمە بچكۆلەیەم جێگای رەزامەندی هەموو كوردێكی مەردو دڵسۆز بێت و بەدڵێكی فراوانەوە ئەم دیاریەم لێوەربگرن .

عەزیز گەردی

هەولێر ٢٠/١١/١٩٧٠

ئەدەبو رەوانبێژی

ئێمە کە ئەمانەوێ لە رەوانبێژی بدوێین پێویستە لە پێشا مانای ئەدەب بزانین ئەو کاتە بێینە سەر رەوانبێژی ...

ئەدەب بە جۆرێکی تێکڕایی ئەو هەموو مرواری قسەی جوانو نەخشی دڵفرێنو نیگاری پەسندو ئاوازی بەجۆش ئەگرێتەوە ، کە لە کۆنەوە لە باوکو باپیران بۆمان ماوەتەوە ؛ جا لەسەر بەرد هەڵکەنرابێ یا لەسەر پێستەی خۆشکراو نووسرابێ یا لە دیواری ئەشکەوتەکان چەسب کرابێ [1] ! بەڵێ ! ئەدەب ئەم هەموو شتانە ئەگرێتەوە لە هەمان کاتیشا بەو هەستە ناسکە ئەڵێن کە لە دڵی ئادەمزاد پەیدا ئەبێو دەر ئەبڕێ . بەو وشەی جوانو بەتینو داڕشتنی هونەری‌یەوە دەرئەبڕێ ؛ خۆ ئەگەر دەرنەبڕێ ئەوە ئەبێ بە هەستێکی پەنگ خواردوو و ئەدەب دروست نابێ یاخود ئەتوانین بڵێین ئەدەب : ئەو پارچە نووسراوە بەهێزەیە کە لە سۆزێکی زیندووەوە هەڵقوڵاوەو بۆ بزواندنی سۆزی گوێگر یا خوێنەر هەوڵ ئەدا؛ ئەمەشیان بە هۆی ئەم بیرو خەیالو شێوە داڕژاوە ئەبێت کە بەجوانترین شێوەو توندترین جۆر دەر ئەکەوێ ! ئەمە هێماو ئیشارەتێکی خێرایی بوو بۆ ئەدەب ئنجا بێینە سەر پەیوەندیو ماوەی نێوان ئەدەبو رەوانبێژی ..

بێ‌گومان کە ئەدەب گوزارشت لە هەستو نەستی خاوەنەکەی بداتەوە، مانای ئەوەیە کە هەر لەگەڵ پەیدابوونی ئادەمزاد ئەدەب هەبووە ؛ چونکە مادام ئادەمزاد هەبووبێ هەستو هۆشی هەبووە . با هەستەکەی ئەوسای وەکو هەستی ئێستای ناسك نەبووبێ . یا هۆشو ژیری ئەو سەردەمی بەرادەی ئێستا گەشاوەو پێشکەوتوو نەبووبێ . بەڵام رەوانبێژی یاخود بڵێین لێکۆڵینەوە پاش داهاتنو پەرەسەندنی ئەدەب بە هەزارەها بەڵکو بە ملێونەها ساڵ داهاتووە . یەکەم جار لێکۆڵینەوە لە خاکی بە پیتی یۆنانەکانەوە ، چووزەرەی دەرکرد ، لە ناوەڕاستی سەدەی نۆبەمی پێش میلاد هۆمیرۆس لە (ئەلیازە)و (ئوزیسە) باسی ئەم

---

(١) ئەمە پوختەی بادری ماموستا (سجادی)یە بڕوانە ائەدەبی کوردیو لێکۆلینەوە لە ئەدەبی کوردی)ل ٩ .

[illegible]

سەردەمە وەکو ئەدەبەکەی دەوری بەرایی لە قالبێکی رێکو رەوانا نەمەیی بوو . بەڵام هەر هاتە پێش‌و سەرکەوت تا لە سەدەی چوارەمی پێش میلاد پالەوانێکی ناقۆلای لێ راست هات ، (ئەرەستۆ)ی لێ پەیدا بوو کە ئەو لێکۆڵینەوەی خستە بەرگێکی رێکو پێکەوە .. ئیتر هەر هاتو گەشایەوە پەرەی سەند تا هەموو زمانەکانی تریشی گرتەوە .. لێردا لە ئەنجامی زۆر لێدوانو تەتەڵە کردن بەلای هەندێ نەتەوە ــ وەکو عەرەبەکان ــ ئەم لێکۆڵینەوەیە بە دوو فلیقانی سەرکەوتو بەرز بووەوە ! لقێکی بوو بە رەوانبێژی ــ البلاغة ــ لقەکەی تریشی بوو بە رەخنە ــ النقد ــ یاخود کە مامۆستا (علاء الدين سجادی) هەر بە (لێکوڵینەوە) ناوی ئەبات .

جارێ ئێمە ئەوەمان بۆ دەرکەوت کە ئەدەب پێش رەوانبێژی ئەکەوێ واتە عەرەب گوتەنی « ئەدەب سابقەو رەوانبێژی لاحقه » چونکە پێویستە ئەدەبەکە هەبووبێ ئنجا لەپاش شێ کردنەوەو لێکدانەوەیەکی زۆری ئەم ئەدەبە هەندێ یاساو دەستوور دەرهێنرابێ‌و ناوی نرابێ (رەوانبێژی) ! واتە ئەگەر ئەدەب نەبێ رەوانبێژی نابێ ! ..

لە لایەکی تریشەوە ئەدەب راستەو خۆ روو لە ژیانی کۆمەڵ ئەکات و لەگەڵیا ئەدوێ : رەخنەی لێ‌ئەگرێ ، پێی هەڵ ئەڵێ ، پشت گیری ئەکات ، پەردە لە ناگوزووری یەکانی هەڵ ئەماڵێت .. بەڵام رەوانبێژی نە ، بەڵکو لە ئاوێنەی ئەدەبەکەوە سەیری ژیان ئەکات ، لە پێشا روو ئەکاتە ئەدەب‌و لێکی هەڵ ئەوەشێنێ ئنجا لەو دیو ئەو ئەدەبەوە باوەڕی خۆی بەرامبەر ژیانی کۆمەڵایەتی دەر ئەبڕێت ..

هەروەها ئەدەب لایەنێکی (ایجابی)و داهێنەرە ، چونکە نووسەر یا هونەر لە خۆیەوە شتێك بەرهەم ئەهێنێ جا هۆنراوە بێ یا چیرۆك یا ووتار .... بەڵام رەوانبێژی وا ئەبێ (سلبی) بێت کە روو لە لایەنی کزی بەرهەمێکی ئەدەبی بکات‌و دەری بخات ، یا وا ئەبێ کە (ایجابی) بێت بە هۆی ئاراستەکردنی نووسەر هێنانەوەی بۆ سەر راستەڕێ‌و رزگارکردنی لە هەڵدێری هەڵەو کۆسپی تێ‌کەوتن ..

دیسان ئەدەب ئەهمیەتی نووسەر پیشان ئەدا ناوەڕۆکی [illegible]
بەهرەو باوەڕەکانی‌یەتی بۆیە شتێکی (خودی ــ ذاتی)یە بەڵام ڕەوانبێژی
چونکە تا ڕادەیەك پشت بە دەستووری سنوور کێشراوو داڵ پیانراو
ئەبەستێ شتێکی (بابەتی ــ موضوعی)یە : بەڵام لەگەڵ ئەمەشا نووسەری
ڕەوانبێژی ناتوانی دەست لە چەشەی تایبەتی خۆی بە تەواوی بەربداو
باوەڕی خۆی هەر پیشان ئەدا بۆیە ڕەوانبێژی لە هونەرو زانیاری پێك
هـــاتووە ۰!

ئەمە بوو بە تێکڕایی پەیوەندی نێوان ئەدەبو ڕەوانبێژی ؛ جا
ئێستا دێینە سەر ئەوە ئاخۆ ڕەوانبێژی چۆن ؟!وە بە چ ڕێگایەکەوە ؟!
وە تاچ ڕادەیەك ؟! خزمەتی ئەدەب ئەکات ۰ وە چۆن ئەبێتە ئەلقەیەك لــە
نێوانی نووسەرو خوێنەردا ؟! بۆ ئەوەی خواستو مەرامی نووسەر بــۆ
خوێنەر روون بکاتەوەو بیانگە یێنێتە یەکتر !! (١) ۰

ڕەوانبێژی وەکو لە پێشـــەوە ووتمان ئەکـرێ بە سێ‌بەشـــەوە :
ڕوونبێژی ــ البیان ــ ، واتاشناسی ــ المعانی ــ ، جوانکاری ــ البدیع ــ ۰
هەریەکە لەم سێ بەشە چەند پیشەیەکی جوانو قەشەنگ ئەگرێتەوە ؛ جاری
ڕووبێژی لێکچواندنو خوازەو خواستنو درکە ئەگرێتەوە ؛ ئەمانەش لە
ئەدەبدا دەستکردی سۆزن ؛ سۆز پەلامـــاری ئـــەم شـــتانە ئـــەداتو
ئەیهانهێنێ ۰۰۰ جا ڕوونبێژی ئەوەمان بۆ ڕوون ئەکاتەوە : ئاخۆ نووسەر
یا هونەر تا چ ڕادەیەك توانیویەتی لەم بەرهەمەیدا سەرکەوتوو بێ ؟! ئایا
ئەو پیشەیەی دەستی بۆبردووە تەڕوپڕەو ئەچێتە دڵی خـــوێنـــەرەوە ؟!
ئایا خاوەنی چەشەو زەوقێکی‌ئەدەبی نەرمو ناسکە ؟! یان نەء ؟! ئایا لــە
نووسینو هونەر نواندا بە شێوەیەکی کوێرانە ڕێچکەی کەسانی پێش خۆی
گرتووە ؟! یاخود خۆی ڕێچکەی بۆ خەلکی تر شکاندووە ؟! ئایا ئـــەو

---

(١) سارتەر ئەلێ : نووسەر کە شتێ ئەنووسێ مەبەستێکی هەیە ؛ جا ئەرکو پەیامی ڕەخنە لەوەدایە کە خوێنەر لە مەبەستی نووســەر حالی بکـــاتو بەتەواوی بۆی ڕوون بکاتەوەو تێی بگەیەنێ !

پیشە ڕەوانبێژییەی نووسینەکەی پێ گەوهەربەند کردووە لەگەڵ ئەو مەڵبەندو ئەو ڕۆژگارە ئەگونجێ کە نووسەری تیا ئەژی ؟! ئایا هیچ ڕەنگیو نابەجێیی تیا بەدی ئەکرێ ؟! ئایا بەرهەمەکە چۆن دابڕژابوایە کاریگەری بە گوڕتر ئەبوو ؟! ئایا بەرهەمەکە گرەوی جوانی بردۆتەوە ؟! یا لە زەلکاوی تێکەوتنا پێ مەلەیەتی ؟! ئەگەر جوانە ؟ شوێنی جوانییەکەو بنەڕەتی جوانییەکە لە چیایە ؟! ئایا نووسەر توانیویەتی بە تەواوەتی جۆشی دڵی بدا بە خوێنەر ؟ یا نەیتوانیوە ؟! ڕوونبێژی وەڵامی ئەم پرسیارانەو هەزارەها پرسیاری تری وامان بۆ ئەداتەوە ..

ئنجا ! جوانکاری ، جوانکاریش دوو جۆرە : ڕازاندنەوەی ووشەو ڕازاندنەوەی گوزارە . هەریەکە لەم دووەش چەند پیشەیەکی ڕێکو جوان ئەگرێتەوە وە ئەرکی جوانکاری لەوە دایە کە سەیری پارچە ئەدەبییەکە ئەکاتو لایەنی جوانی ئەدۆزێتەوەو لێیان وورد ئەبێتەوە، هەڵیان ئەسەنگێنێ ! ئایا نووسەر کە ئەم شتانەی هێناوە لە جۆشو خرۆش دڵیەوە هێناوینیو خۆیان جوانی خۆیان سەپاندووە ؟! یا بەزۆری ڕایکێشاونو لەم شوێنەی پەستاون ؟! ئایاجوانیو ئەفسووناوی نووسینەکە سەرچاوەی بۆ کوێ ئەچێتەوە ؟! ئایا ئەم ووشانەی کە هاتوون هەر یەکە لە شوێنی خۆی هاتووەو مانای پڕ بە پێستی خۆیەتی ؟! یا تەنگو لەنگەو راوەستاوە ؟! ئایا گوزارە بەسەر ووشەکاندا زالە ؟ یا ووشەکان جلەوی گوزارەکانیان گرتووە ؟! ئایا ووشەو گوزارەکان بە ئەندازەی یەکتر هاتوون ؟ یا ووشەی زۆری هێناوە بۆ گوزاری کەم ؟ یاخود گوزارەیەکی زۆری بە کەم ووشەیەك دەربڕیوە ؟ ئایا ئەم پیشە جوانکارییانەی هیناوینی بەراستیبەرهەمەکەیان ئارایش داوە ؟ یا بە پێچەوانە دزێوو ناشیرینیان کردووە ؟ ریزی ووشەکان ؛ ناوەکان ، راناوەکان ، کردارەکان چۆن هاتووە ! ئایا ووشەکان رێكو تەبانو لەگەڵیەك ئەحەوێنەوە ؟ یا ناکۆکیو ناهەمواریيان لە نێوانایە ؟! ئەمەش سووچێ لەو مەیدانە پانو بەرینەی کە تیشکی جوانکاری رۆشنی ئەکاتەوە !..

ئنجا با بێینە سەر بەشی سێیەم : واتاشناسی ، ئەمەشیان روو ئەکاتە

ناوەرۆكو واتای پارچەكە . ئایا ئەو گوزارەی خراوەتە روو ... تیژە یا كولو بەنگە ؟!! ئایا مەبەستو خواستی نووسەر بەرزە یا نزمە ؟ ئایا بە تەواوی لەو ئامانجە ئەدات كە نووسەرەكە ناویەتەوە ؟! یا رووی لە لایەكی ترە ؟ ئایا نووسیەكە یا جۆری دەربڕینەكە لەگەل پەیوەستی باری دوێنراو ـ مقتضی حال المخاطب ـ ئەگونجێ یا ناگونجێ ؟! ئایا دوو ڕستەی بە شوێن یەك هاتوو لە كوێ لەیەك دابڕێنجوانو نەجێ ئەبێت ؟ لە كوێ پێكەوە بنووسرێن تیروپەڕە ؟! هەریەكە لە كورت بڕی‌و درێژی‌و هەمبەری لە شوێن خۆی هاتووە ؟! ئایا گوزارەكان شایەنی ئەو ووشانەن كە دەریان بڕیوە ؟ یان نەء ؟ ئایا نووسەر لەچ كلاورۆژنە یەكەوە ئەڕوانێتە كۆمەلو ژیانی مرۆڤ ؟ ئایا ئەو بیرەی دەری بڕیوە پەسندە یان گەندە ؟ زنجیرەی بیرەكە چۆن هاتووە ؟! ئایا وەكو ئاوێكی ڕەوان لەسەرەتاوە تا كۆتایی بەبێ قۆرتو كۆسپ هاتۆتە خوارەوە ؟ یا بیرەكە پچڕ پچڕەو یەكتر ناگرێتەوە ؟! پاش‌وپێش‌كردنی ناوو كردارەكان ، هەلبژاردنی ووشەكانی پرسیار چۆن كارئەكەنە سەر مانای گشتی بەرهەمەكە ؟! ئەمەش مشتێ لەو خەرمانە پرسیاردی واتاشناسی ئەركی وەلامدانەوەیان ئەگرێتە ئەسكورد ! ..

بەم جۆرە هەر بەشێكی رەوانبێژی روو لە كونجێكی ئەدەب ئەكاتو ئەپیشكنێ بۆ ئەوەی هەلەو راستی ، جوانی وناشرینی ، بەرزی‌و نزمی بە تەواوی دەر بكەوێو بكەوێتە بەر چاوانەوە ؛ بۆ ئەوەی نرخی راستەقینەی بەرهەمەكە بۆ هەموو كەسێ دەربكەوێو نووسەر یا هۆنەریش ئاگاداری خۆی بێتەوەو نرخو پایەی بەرهەمەكەی خۆی بزانێت !!..

رەوانبێــژی چی‌یە ؟!

ئەگەر بمانەوێ مانای رەوانبێژی لێك بدەینەوەو ساختی بکەینەوە نابێ هەر تەنها یەك یەك جۆرە بیروباوەڕ بنووسین‌و بڵێین : ئا تەمەیـــە رەوانبێژی ! چونکە هەر کەسێ بە جۆرێ تێی گەیشتووەو وەری گرتووە کە جیایە لە تێ‌گەیشتن‌و وەرگرتنی کەسانی‌تر ، بۆیە ئەمانەوێ لە پێشا بە تێکڕایی بیروباوەڕی چەند نەتەوەیەکی وەکو : یۆنان ، رومان ، هیند ، فارس ، عەردب ، کورد بەرامبەر رەوانبێژی بنووسین بە دوای ئەمیشەوە بیروباوەڕی هەندێ نووسەرو ئەدیبی رۆژهەلات‌و رۆژاوا ئەنووسین ٠ رەنگە لەم میانەدا مانای رەوانبێژی نەختێ دەربکەوێ‌و بزانرێ ٠

(فارس) : باوەڕی وایە کە رەوانبێژی لێك جیا کردنەوەی (الفصل) و (الوصل)ە [(١)] »

(یۆنان) : ئەڵێ «رەوانبێژی دابەش کردنی دابەش کردنی (التقسیم) دروست‌و گونجاوە لەگەڵ هەڵبژاردنی ووشەی پوختەو جوان ٠٠ »

(رۆم ئەڵێ : (رەوانبێژی کەم‌گۆیی‌یە لە شوێنێ ئاشکراو درێژبێژی‌یە لە شوێنی رێـەدا ٠٠ »

(هیند) لای وایە : «رەوانبێژی بریتی‌یە لە دەربڕینی هەست‌و سۆز بە ئاسانی‌و بە ئاشکرایی : لەگەڵ هەل وەرگرتن‌و هێنا بۆ مەبەست‌کردن»٠

(عەرەب) لەو باوەڕە دایە کە : «رەوانبێژی کورت‌بڕی بێ کـەم‌و کوڕی‌و درێژبڕی بێ زیادەیە ٠٠ »

(کورد) : بۆ ئەوەی بزانین کورد چۆن ئەماشای رەوانبێژی کردووە؛ بە چەندی هەڵ‌گرتووە ، قسە لە قسـەی ئەو کوردە ئەکەین کە ئامۆژگاری کورەکەی ئەکردو ئەیوت : « رۆڵە ! قسە بێگێژە ، بیبێژە ، بیوێژە ٠ »

---

(١) : الفصل والوصل) باسێکی سەربەخۆیە لە (واتاشناسی)دا لە بەرگی سێیەم باس‌کراوە .

واتە : ڕۆڵە ! ئەگەر ویستت بدوێو قسە بکەی لە پێشەدا وەکو چۆن گەنم ئەکەن بە سەرەنداو ئەیگێڕن ، لەپاشا ئەیکەن بە بێژنگداو ئەیبێژن ئەو وەختە پوخت ئەبێ وکەلکی ئەوە ئەدا کە لە گەرۆمەی ئاش بکرێو بکرێ بە ئارد .. ڕۆڵە ! قسەکەی تۆش با بەم چەشنە بێت . پێش ئەوەی قسە بکەیت لێی وورد بەرەوە لە هەلەو چەوتی ، لە شتی زیادەو نارەسەن پاکژی بکەوە تا پوختە ئەبێ جا بە پوختەیی دەری بڕە . لەو ئامۆژگاری یە بە نرخەدا وا دەرئەکەوێ کە کورد حەزی لە قسەی پڕو پووچ نەکردووەو ناکا ، هەر مەراقی پوختەیی یە ، ڕەوانبێژی ڕاستەقینەش وای ئەوی ...

جارێ تا ئێستا بیرو باوەڕی هەندێ نەتەوەمان بە تێکڕایی ختەروو ئێستا بیروڕای هەندێ لە نووسەرە بە ناوبانگەکان ئەنووسین :

لاهارب ئەڵێ : « ڕەوانبێژی دەربڕینو گوزارشت دانەوەی ڕاستو پەسندە لە سۆزو گودازو هەستو نەستدا .. »

سۆرین ئەڵێ : «ڕەوانبێژی واتاو گوزارەی ڕێکو دروستە لە بۆتەی ووشەی لێوەشاوەدا .. »

لابرویر ئەڵێ : « ڕەوانبێژی نیعمەتێکی نهێنی گیانی یە ؛ هێزێکی وامان تیا ئەبزوێنێ کە دەسەڵاتمان بەسەر خەڵکی ترا بێ .. »

سینك وای داناوە کە ڕەوانبێژی یەزداتێکی پەنهایە لە سەنگی مەزدومدا ..

ئەوەش هەیە کە ئەڵێن (معاویە) لە (صحاری العبدی) پرسی : ڕەوانبێژی چی یە ؟ وەڵامی دایەوە : «ڕەوانبێژی کورت بڕی یە . » پرسی : «ئەدی کورت بڕی چی یە ؟» لە وەڵاما ووتی : « کورت بڕی ئەوەیە کە لە وەڵاما سستی نەکەیتو لە دەربڕینا هەلە نەکەیت .. » (ابن المعتز) ئەڵێ ، « ڕەوانبێژی بریتی یە لە وەرگرتنی ماناو مەبەست بە بێ ئەوەی وشەکان درێژە بکێشن .. »

(خلیل بن احمد الفراهیدی) ئەڵێ : « ڕەوانبێژی ئەو شتەیە کە هەر

دوو سەری هاتۆتەوە یەکترو کەچی بناوانی بێ پایانە ..

ئەوەندەو سەدەهای تریش قسەیان لێوە کردووە بەڵام بەوەندە واز دێنین ، ئەوەش بزانین باشە کە کۆنینەکان بڕوایان وابووە رەوانبێژی پەیکەرێکی خواوەندی‌یە ئەدوێ‌و قەفی زنجیری زێڕینی ئیان بەخشی لە دەم دێتە دەرەوەو راستەوخۆ بۆ گوێگر ئەچێ !!

باوەڕێکی‌تر هەیە کە مانای رەوانبێژی بەم تەرزە لێك ئەداتەوە : « کە عیبارەتێکی دڵگیری رەوانت بەرچاو ئەکەوێ لەبەر خۆشی‌و رەوانی تۆش لات وا ئەبێ کە وەکو ئەتوانی بڵێیت کەچی دێتە سەر ووتنەکەی پێت ناکرێ ..» یاخود بە جۆرێکی‌تر تەماشای ئەکەن : پڕ بە پڕی مەعنای جوانە لە بۆ ووشەی بێ گرێ‌و قۆرت » (١) .

لە راستی‌دا بۆ ئەوەی قسەیەك یا نووسینێك بکەوێتە بەر بلێسەی گەشی رەوانبێژی پێویستمە رەوانی‌یەکەی لە دوولاوە بێت ، لە لایێ ووشەو لە لایێ گوزارە ، یا لەبارەی روخسارو لەبارەی ناوەرۆك ، چونکە ئەگەر جوانی‌و رەوانی تەنها لە گوزارەدابو ووشەکان پچڕ پچڕو شێوار بوون دڵ نەفرەتی لێ ئەکات‌و فڕێی ئەدات .. خۆ ئەگەر ووشەکان رێك‌و پوختە بن‌و ماناو ناوەرۆکەکەی پووچەل بێت دیسان دڵ جێگای ناکاتەوەو نەفرەتی لێ‌ئەکات .

یا وەکو هەندێ ئەڵێن نووسین وەکو گیاندار وایە ، ووشە لەش‌و گوزارە گیانی‌یەتی دیارە لەش‌و گیانیش بەبێ یەکتر هەڵناکەن چونکە ئەگەر شیرازەیان لێك دابچڕێ گیان ئەبێتە هەناسەیەکی یەزدانی‌و لەشیش ئەبێ بە تەرمێکی ساردو سڕی بێ هەست .. بەم جۆرە ووشەو گوزارە بوونیان بە بوونی یەکترەوە لکاوە ، ئەگەر ووشە نەبێ گوزارە لە ناخەوە دەربکێشێ ئەو گوزارەیە هەر لە دونیای نهێنی دەرونا پەنگ ئەخواتەوەو هەستی پێ‌ناکرێ ، دیسان کە گوزارە نەبێ گیانێك بکا بە بەر ووشەدا ، ووشە ئەبێ بە قەپێلکێکی بێ کاکڵ‌و کەلکی نابێ.. بە کورتی ئەبێ گوزارە

---

(١) ئەم باوەڕی پێشووم لە (مێژووی ئەدەبی کوردی - سجادی -) وەرگرتووە

پڕ بە پیستی ووشە بێت ، لە واش بڕو ووتەکان زۆربەی زۆری گوزارە مەبەستەکە دەرئەهێنن و دەری ئەبڕن ، گوزارەش کەولی بەتاڵی ووشەکان پڕ ئەکاتەوە .. ئەو کاتەی وشەو گوزارە دەست لە مل و شان بە شان دێن هەست و سۆزی قسەکەر وەکو ئاوی رەوان یا وەکو کزەبای بەیان هەڵ ئەکشێن و هەر ئەکشێن تا ئەگاتە قووڵایی دڵی گوێگرو لەوێوە ئەگیرسێتەوە، کە گیرسایەوە وە نەبێ بوەستێ ، بەڵکو ئەتەقێتەوەو ئەتەنێتەوە لە خوێن و خیچکاوی دەمارەکانیا گینگلە ئەدا ، هەر لە بڕەودا ئەبێ تا هەر سێڵێکی لەشی ئەکا بە کوورە ئاگرێکی پڕ جۆشەوە ؛ وە بە تەواوی گوێگر رائەکێشێ بۆ ئەوەی بکەوێتە سەر هەستی قسەکەرو روو لە رووگەی ئەو بکا ، کەواتە هاتینە سەر ئەوە : هەر قسەیەك کە ئەکرێ یا هەر نووسینێك کە ئەنووسرێ ئەو کاتە ئەکەوێتە ژێر ئاڵای رەوانبێژی و دەنگ ئەداتەوە کە بچێتە دڵی گوێگرو گوێگر بخاتە سەر هەست سۆزێکەوە کە هی قسەکەرە. ئەگەر وانەبێ رەوان نی یە ، لە جۆش و خرۆشێکی گەرمەوە هەڵنەقوڵاوە .

ئێستاش دێینە سەر بەشی یەکەم لە رەوانبێژی کە روونبێژی ـ البیان ـ ە .

رووونبـــێژی ـ البیــان ـ

بەر لەوەی کە هەست دەربڕێ‌و بکەوێتە سەر کاغەزەوە ، لــە دڵو دەروونی مەردوما کڕ کەوتووە ، یا لە مێشکیا لوول ئەخوا ، رووونبێـــژی باسێکی زۆر فراوانە ئەو هەموو شتانە ئەگرێتەوە کە پەردە لــە رووی گوزارە لائەدەن‌و ئەیخەنە بەرچاوەوە ، یا بیروباوەڕێك ئەگرن‌و ئەیخەنە رووەوە تا گوێگر یا خوێنەر بتوانێ بگاتە بنج‌و بناوانی مەبەستەکەو تێی بگات .. رونبێژی مــەیدانێکــی پــان‌و بــەرینە قــســەرو گوێگر ، یا نوسەرو خوێنەری تیا ئەسوورێتەوە ، یەکەمیان سۆزی تواوەی دڵی خۆی ئەخاتە دڵی دووەمیان‌و لە سەرچاوەی بیروباوەڕی خۆی ئاوی دڵی ئەدات ، وە دووەم دەم ئەنێتە شیلەی بیری یەکەم چوڕ چۆڕ هەڵی ئەمژێ . جا ئەم گۆڕینەوەی سۆزو گودازە ، یا ئەو راگەیاندنی بیرو رایە بە هۆی هەر شتێکەوە بێت ، ئەو شتە رووونبێژی‌یە !

بێ گومان هەست یا گوزارە گەلێ گەلێ جیایە لەگەڵ ئەو ئەداتــەی کە دەری ئەبڕێ چونکە گوزارە دەریایەکی بێ پایانەو خەستی نهێنی دوورە دەستە ، ئەوەندەی پیاو خۆی بۆ هەڵبکوتێ‌و بیەوی دەربڕێ هەر بەشێکی یەکجار زۆر کەمی پێ دەر برێ‌و بەس . بەڵام ئەو شتەی کە لویچ لویچ گوزارەکە هەڵدێنجی‌و پێشانی ئەدا ئەوەندە کەمن پەنجەی یەك دەســت بێ‌یان ئەژمێردرێت .. ئەوانیش ئەمانەن .

١ ـ زمان ـ ووشە ـ اللفظ

٢ ـ نووســین ـ الخــــط ـ

٣ ـ هێما ـ الاشــارة ـ

٤ ـ ژیوار ـ دۆخ ـ الحال ـ

٥ ـ ئەژمێــر ـ العقــد ـ

Scanned with CamScanner

[illegible]

بە باسەکەمانەوە نی‌یە ! بۆیە لە سە رۆشتیان زیادەیە ، هەر تەنها قسە لە دووەکەی بەرایی ئەکەین کە (زمان)و (نووسینە) ٠ ئەم دووەش ئامرازی هەرە گەورەی دەربڕینن ! ٠٠

زمان :

گەیشتوون، تا کاتەی نووسین کەوتۆتە ناوەوە وە لە بارەی زمانو گفتوگو
ئادەمزاد ماوەیەکی زۆر دوورو درێژ هەر بە قسە کردن لەیەك
کردنەوە ووتوویانە :ـ

گیان کۆلەگەی لەشەو زانست کۆلەگەی گیانەو روونبیژی کۆلەگەی زانستە ٠٠ »هەروەها ووتوویانە : « هۆش ـ العقل ـ پێشەوای گیانە ، زانستیش پێشەوای هۆشەو روونبێژیش وەرگێڕی زانستە ٠٠» هەروەها مامۆستا حەکەریم هەورامی ئەڵێ : « بوونی زمان هۆی کۆمەڵایەتی‌یە ، کۆمەڵایەتیش یەکەم قۆناغی شارستانی‌یە ، زمانیش بناغەی کۆمەڵایەتی‌یە ٠٠» (١) یاخود «زمان بە شێوەیەکی گشتی یەکەم خۆماڵە کە ئادەمزاد لە هەموو گیان لەبەرێکی تر جیا ئەکاتەوە ، لەبەر ئەوە مرۆڤ لە کۆنەوە بە ـ بوویەکی زیندووی وێژەر ناسراوە » (٢) بەم جۆرە زمان ئەبێ بە یەکەم نیشانە بۆ جیا کردنەوەی ئادەمزاد لە هەموو گیاندارێکی‌تر ٠

نووسین :

لە پاش زمان نووسین دێت بۆ دەربڕینو گواستنەوەی هەستو سۆز لە دڵی نووسەر بۆنووکی پێنووسەکەیو لەوێوەبۆ سەرپشتی پاگژی کاغەزو لەوێشەوە بە هۆی تیشکەوە بۆ چاوی خوێنەرو لە چاوەو بۆ مێشكو دڵو بۆ هەموو ئەندامێکی‌تر ٠٠ لە بارەی نووسینو خوێندنە ـ چونکە کە شتێ نووسرابێ ئەخوێنرێتەوە ، وە شتێ بخوێنرێتەوە دیارە لە پێشا نووسراوە ـ گەلێ قسەکراوە ٠٠ لە کوردەواری خۆمان ئەڵێن :

---

(١)(٢) (سایکۆلۆجی‌یەتی خوێندنەوە)

[illegible] ..
دلزار ئەڵێ :

لاوی کورد بخوێنە خوێندن مەرهەمە بۆ زامی گەل
تیشکی زانینە ئەدا ڕۆشن بە ئەستێرەی ئەمەل

احمد مختار بەگی جاف ئەڵێ :ـ

بخوێنن چونکە خوێندن بۆ دیفاعی تیغی دوژمنتان
هەموو ئانو سەعاتێ عەینی قەڵغانو سوپەرتانە

هەر وەها وتراوە

ئیان فیدای دەستو قەڵەم بێ ئەسپو زینم بۆ چی‌یە ؟
تا قەڵەم هیممەت بکا برنەو کرێنم بۆ چی‌یە ؟

نووسین زۆر گرنگترو بەردەوامترە لە قسەکردن ، قسە تەنها بە دەوروبەری شتی نزیکو بەردەم ئەسووڕێتەوە ، ئاراستەی کەسێ ئەکرێ کە بەرامبەرتە یا گەلێ لێتەوە دوور نی‌یە ، کەوابوو قسە لە ناوچەیەکی تەنگو تریسکا ئەسووڕێتەوە ، مەگەر ئەوەندە پەسند بکرێ کە ببێ بە پەندو بکەوێتە ناو دڵو سەر زارانەوەو بپارێزرێ ئەگینا خۆی لەبەر ڕەوردوی ڕۆژگار ناگرێ ، بەڵام ئەو شتەی ئەنووسرێ بۆ هەموو کاتو شوێنو بۆ هەموو کەسێ ئەبێت ، نووسەرێک کە ئێستا لە چەرخی بیستەم شتێک بۆ نەوەی ئێستا ئەنووسێ ، بۆی هەیە ئەو نووسینە ئەوەندە بە هێزو تەوژم بێت کە بتەقێتەوەو دەنگی بۆ گەلێ ناوچەو شوێنی‌تر بڕواو بەرچاوی بێجگە لە کوردیش بکەوێ ،هەروەکو بۆی هەیەنووسینەکە خۆی بۆسەدەو نەوەکانی داهاتوو هەر بهێڵێتەوەو تا دونیا دونیا بێ هەر بمێنێ ! بەڵام ئەوەندە هەیە کە پیاو ڕوو بە ڕووی یەکێک ئەبێ یا لە کۆڕێ دا ئەنیشێ ـ ئەوە ناڵێم ئەگەر کۆڕی خامۆشی پڕ ڕەمزی پیتۆڵان بێت ـ ئەگینا هەر قسە بڕەوی ئەبێو نووسین سوودێکی وا نادا بە دەستەوە .. یەکێ کە ئەیەوێ بیرو باوەڕێک یا هەستو سۆزێک دەربڕێ ـ بە هۆی قسەکردن بێت یا

نووسین [illegible] پێشنا [illegible]
زەینی‌یەوە ، ئەنجا بەرگی ووشەی بە بەرا ئەبڕێ ، کە دەریشی ئەبڕێ ئەیخاتە پێستی هونەرێکی روونبێژی‌یەوە ، روونبێژیش ئەم چەند پیشەو هونەرە جوانو نەشەنگە ئەگرێتەوە ٠

١ ــ لێکچوانـدن ــ التشبیه ــ

٢ ــ خـوازە ــ المجـاز ــ

أ ــ خوازەی زمانی : ئەوەش دوو لقە :

- خواســتن ب
- خوازەی بەرەللا

ب ــ خوازەی ژیری ــ المجاز العقلی ــ

٣ ــ درکە ــ الکنایـة ٠

روونبێژی کە ئەم هەموو شتانە ئەگرێتەوە ، هەریەکـەیان پلـەو ئەندازەی خۆی هەیە لە رۆشنیو ئاشکرایی‌دا ، وە هەر یەکەیان جۆرە کار تێکردنێکی تایبەتی هەیـە ٠

پەسند کردنی یەکێ لەم پیشە روونبێژی‌یانە زیاتر لەوانـەی تـر ئەچێتەوە سەر چەشەی نووسەر یا قسـەکەر ــ ئەمـە بە گوێـرەی دەربڕین ــ وە ئەچێتەوە سەر چەشەی گوێگر یا خوێنەر ــ ئەمەش بـە گوێرەی وەرگرتن ــ وە هەرگیز ناتوانرێ یەکێ لەمانە بە زۆرە ملـێ بسەپێنرێ چونکە هەر شوێنێك هونەرێکی تایبەتی گەرەکە !

لێکچواندن

مانای لێکچواندن :

ئەگەر بتەوێ سیفەتێك بە لای کەسێکەوە یا شتێکەوە ساخ بکەیتەوە لەگەڵ پیشاندانی هووشەکاریو ئاشکرا کردنی ئەو سیفەتـە ، ئەچی بە شوێن شتێکی ترەوە ئەگەڕێی کە ئەو سیفەتەی زۆر بە ئاشکرایی تیا بدرەوشێتەوە ، جا وێچون ـ مماثلة ـ یك لە نێوان هەر دوو شتەکەدا ئەبەستی بۆ روون کردنەوەو دەرخستنی سیفەتەکە ، کەوابوو لێکچواندن بەستنو پەیداکردنی وێچوونێکە لە نێوانی دووشتا بە هۆی هاوبەش بوونیان لە یەك سیفەتا یا زیاتر بۆ مەبەستێك یا چەند مەبەستێکی دیار ..

گۆران ئەڵێ :

نوێـــژ بـــە تـــاڵ ئـــەبێ جـــەماعـــەت بـــڵاو
چەنـــد پیـــرێـــك ئەبـــن بـــە خلتـــەی لافـــاو

بێ گومان لەگەڵ نرکەی مەلا بانگدانا لە هەموو لایەکەوە خەڵکی بەسەر مزگەوتا دائەڕژێن ، وەکو چۆن بەستو زێ لە هەموو لایەکەوە لە دەریا ئەکەنەوە .. تا نوێژ ئەکرێ ئنجا وەك لافاو شەپۆلی ئەم خەڵکـە ئەڕواو مزگەوت جێ دێڵێ ، ئەوەی ئەمێنێتەوە چەند پیاوێکی پیرە .. جا (گۆران) دیمەنی ئەم پیاوە پیرانەی لە پاش لافاوی دەرچوونی خەڵـك لە مزگەوت بە جێ ئەمێنن بەو خلتو خاڵەی چواندووە کە پاش لافـاو هەڵسان ونیشتنەوە لە جێ دەوسی لافاوەکە ئەمێننەوە ..!

لێکچواندن لە بنەڕەتەوە لەسەر ئەوە هاتووە : کـەم بـە زۆر ، ناتەواوی بە تەواو ، نزم بە بەرز ، بچـووك بە گـەورە ، بێ باکـی بـە چالاکی ، ... بگەیەنرێ ئەمەشیان لە پیا هەڵدانا ئەبێ .. طاهر بەگـی جاف ئەڵێ :ـ

لێوت کـە وەکـو لەعلـی درەخشـانـە بـە ئـالێ
گـەنجـووری نیگـەهبانـی دەهـانو دەمـی تەنگـە

لێرەدا کە ئیتوەی یاری کردووە بە لەعلی درەخشان لە ئالیدا دیـاره لێو بە چاو لەعلەوە هیچ نییە ، بەلام لە ئەوەکو لەعلی [illegible] لە رووی پیـا هەڵدانەوەیـە •

خۆ ئەگەر باس باسی خوسپە داشۆرین بێت بە زەبری سروشتی باسەکەوە ئەبێ لێکچواندنەکە رێکچەیەکی پێچەوانە بگرێت واتە : ئەبێ گەورە بە گچکە ، بەرز بە نزم ، باش بە خـراپ ، رەنـد بە گەند ••• بچوێنرێ ، وەکو ئەوەی شێخ رەزا رایەلی ئاشنایەتی لەگەڵ مامی ئەپسێو شالاوی بۆ ئەباتو بە جنێوی زل زل دای ئەگرێ لە کاتێکا کە ئەڵێ :

رەنگی کەر ، دەنگی بەقەر ، هەیئەتی سەگ ، خووی چەقەل •

کە مامی بەم شتانە ئەچوێنێ : بە کەر لە رەنگیدا ، بە مانگـا لە دەنگیدا ، بە سەگ لە شێوەی دا ، بە چەقەل لە فرۆفێلا هەلبـەت بـۆ شـکاندنیەتـی !

لێکچواندن دیار (ظاهرة)ێکی سروشتییە

ئەگەر نەختێ هەست لە دەوروبەری خۆمانا رابگرین ، گوێ بۆ گفت ولفتی هاوزمانەکانمان شل بکەین بە ئاشکرا بۆمان دەر ئەکەوێ کـە لێکچواندن وەکو فرفرۆك لە ناو گفتوگۆکردنمانا هەڵئەرچەرخێ بە بـێ ئەوەی هەر هەستیشی پێبکەین • لێکچواندن وەنەبێ تایبەتی بێت بە هیچ نەتەوەو هۆزو عێلێکەوە بەڵکو بەهرەیەکی گشتیو دیارێکی سروشتییە ، هەر بە زکماکییەوە هەموو دلێك بۆی ئەچێو بە رشێنەی ئەوەوە گڕی خۆی دائەمرکێنێتەوەو تەشنەیەك پەیدا ئەکا ••

ئەم رەمەکی مەردومەی کە فریان بە سەر خوێندەوارییەوە نییە بە بێ ئازارو تکلف گەلێ لێکچواندنی پەسندو جوان بەکار ئەهێنن ، وەکو لێکچواندنی قسەی خۆش بە هەنگوین ، لە شیرینیدا ، شتی نەرمو لووس بە ئارمووش ، شتی گەرمو گوڕ بە ئاگر ، شتی سپییا ساردو سڕ بە بەفر !!

ئەمانە لە هەمان لێکچواندنا لەگەڵ دەستەی ڕۆشنبیرو نووسەران ئەگەنەوە یەکتر وەکو : لێکچواندنی پیاوی ئازاو نەترس بە شێر ، رووی جوان بە مانگی چواردە ، بەژنی بەرز بە تووله نەمام . بەڵام پیلەکە لەسەر ئەوە ناکرێ کە لێکچواندنی خەلکەکە زوورو دەرە ، بە پێچوانەی لێکچواندنی نووسەرو شارەزاکان کە جوان دائەرێژێو پوختە تێک هەڵئەکێشرێی ، تەڕو پڕو پڕشنگ تیژە ، نەرم شلو روح ئەنگیزە ؛ چونکە بەرهەمی هۆشێکی فراوانو دەست چنی خەیاڵێکی بێپایانو دارڕژاوی چەشەیەکی لە خەرەك دراوە . ئەتوانین بڵێین لێکچواندن جۆرە پێوانێکە ، پێوانیش لە ناوچەی هۆشو ئیدراکەوە هەڵقەقوڵێ وەکو پێك گرتنو بەراوردکردن کە دوو سیفەتی ئادەمزادی سەرەتایین ، ئەمەشیان سیفەتێکی زۆر کۆنەو لە خوێنی دەمارەکانی هەموو کەسێکا تواوەتەوە ؛ بگرە مناڵێکی ساوای بەر مەمکان پەی بە پەیوەندی نێوان شتی لە یەكچوو ئەبات وەکو چۆنمەمەی دەستکرد ئەگرێتە دەمو ئەیمژێ ! چونکە دیارە پەیوەندیو وێچوونێکی هەست پێکردووە لە نێوان مەمەی دەستکردو مەمکی راستەقینەی بەر بەرۆکی دایکی .

ئەم نموونەیە ئەبێ بە بەڵگەیەکی رۆناكو ئەمانگەیەنێتە ئەو باوەڕە پتەوە کە نەك هەر کورد بەڵکو ئادەمزاد بە تێکڕایی لە شلکەی ئێستاو دارە دارەی گاگۆڵان لێکچواندنیان تێکەڵ خوێنو خیچکاوەو بۆتە ماکی زکماکی سەر تەختی بێ گەردی دڵیانەوە .

بنەڕەتەکانی لێکچواندن

لێکچواندن شتێکی سادەو ساکار نییە ، بگرە کردەوەیەکی قووڵو ئاوێتەو تێك دارڕژاوە ، لەسەر چەند بنەڕەتو رەگەزێکەوە سەری هەڵداوە، بنەڕەتەکانیش ئەمانەن :ـ

١ ـ ئەبێ شتێك هەبێ ، ئەو شتەش سیفەتێکی تیا بێ ، ئەو سیفەتەش پێویست بە ئاشکراکردنو داگرتن ـ تأکید ـ بێت ، جا بۆ ئەوەی

ئەم سیفەتەی بە سەردا ساخ بکەینەوە دیاری بە شتێکی تری ئەچوێنین

که هەمان سیفەتی تیابێ .. ئەم شتەش کە خاوەنی سیفەتەکەیە پێی ئەووترێ (لێچوو ــ المشبه) .

٢ ــ ئەبێ شتێکــی تریش لەولاوە هەبێــت تا سیفــەتی (لێچوو)ی پێ ساخ بکەینەوەو روون بکەینەوە ، بۆیە ئەبێ ئەمەشیان هەمان سیفەتی تیابێ بەڵام بە جۆرێکی وا گەلێ لــەو گەش و پرشنــگدارتر بێ ، ئەوەشیان پێی ئەووترێ (لەوچوو ــ المشبه به) .. ئنجا (لێچوو) و (لەوچوو) بە یەکەوە ئەبەسترێن و پێك ئەموێنرێن کە واش کرا سیفەتی کزی (لێچوو) لە ئاوێنەی سیفەتی گەشی (لەوچوو) دەر ئەکەوێ ..

٣ ــ ووتمان (لێچوو ــ لەوچوو) کە دوو لای لێکچــواندن ئەبێ لــە سیفەتێکا یەك بگرنەوە یا پەیوەندی یەکیان لە نێواندا هەبێت جا ئەو سیفەتە یا ئەو پەیوەندی یە کە هەر دوو لای لێکچواندن ئەگەیەنێتە یەکتر پێی ئەووترێ (لێکچوون ــ وجه التشبه) .

٤ ــ جگە لــە (لێچوو ــ لەوچوو ــ لێکچوون) زۆر جار ووشـەیەك ئەهێنرێ وەکو ئەلقەیەك سیفەت و پەیوەندی ئەم سەرو ئەو سەر بــە یەکەوە ئەبەستێ ئەم ووشەیەش بە (ئەوزار ــ أداة) نــاو ئەبرێ .. کورتەی ئەم باسە دێتە سەر ئەوە کە لێکچواندن چوار بنەڕەتی هەیە یەکەم : لێچوو ، دووەم : لەوچوو ، کە پێیان ئەووترێ : (دوولای لێکچواندن ــ طرفا التشبیه) ، سێیەم : لێکچوون، چوارەم : ئەوزار..

نموونــەیەك :

هەردی ئەڵێ :

ئەو گەردنە بــێ گــەردە کــە وەك تەختــی بلــوورە
ئــەو لێــوە کە وەك خونچە تەڕو نــاســك سوورە

لە نیوەی یەکەم (هەردی) گەردنی بێ گەردی دڵخوازی کردووە بــە تەختی بلوور لە سافی و بێ گەردیدا . (گەردن) لێچووە ، (تەختی بلوور)

لەوچووە ، پەیوەندی نێوانیان ساقو بە ئەزانەنیە [illegible] بە لێکچوونە ، (وەك) ئەوزاری لێکچواندنە .. یاخود زیاتر روونی بکەینەوە ، (هەردی) چاوی بە گەردنی بێ گەردی یارەکەی کەوتووە بینیویە کە چەند ناسكو پاگژە جا ویستویەتی منو تۆش لەم هەستە ئاگادار بکاتو ئەم ساڵیە بۆ گەردنەکە بسەلمێنێ .. گەلێ گەڕاوە بە دوای شتێکی پاگژو خاوێنا تا تەختی بلووری دۆزیوەتەوە ، جا گەردنی بەم تەختە بلوورە چـواندووە لـە پاگـــژیدا .

لە نیوەی دووەمیشا لێکچواندنێکی تر هەیە . لێوی تەڕو ناسـكی یاری بە خونچە چواندووە . (لێو) لێچووە ، (خونـچە لەوچـــووە ، (تەڕیو سووریو ناسکی هەر دوولا) لێکچوونە . (وەك) ئەوزارە .

وورد بوونەوەیەك لە بنەڕەتەکانی لێکچواندن

لێچوو ، لەوچوو :

ئەم دووەیان کە دوو ستوونی پتەونو لێکچواندنیان لەســەر راوەستێ پێیان ئەووترێ «دوولای لێکچواندن» ئەو دوو لایەش کـــە بنجو بناغەی لێکچواندنن پێویستە :

١ ــ یا « لە راستەقینەو خودا یەك بگرنەوەو لە خاسەوێژا لێك جیابینەوە»

٢ ــ یا « هەردووکیان لە خاسەوێژا بچنەوە سەر یەك رەگەز بەڵام لـە راستەقینەو خودا هەر یەکە شتێك بێت .

چونکە هەر لێکچواندنێك پێویستی بەوە هەیە کە (دوولا) کەی لە هەندێ سە جیاوازو لە برێ لا وەکو یەك بنو لەیەك ئاوێنە دەربکەون ، چونکە هاوبەشبوونی هەر دوولا لە هەموو بارەیەکەوە ئەوە ئـەدا بـە دەستەوە کە هەردووکیان یەك شتنو دوو ووشە یا دوو واتە دەریان ئەبرێ هەروەکو جیاواز بوونی هەردووکیان لە گشت سەرێکەوە مانای وایـە شتێ نامێنێ کە بیانگەیەنێتە یەکترو لێکچواندنەکە دروست بکات ..

١

پۆل پۆل نازداران گەردن پڕ خاڵان
ڕوومەت پەڕەی گوڵ باڵا شمشاڵان
ــ سەلام ــ

کە لێرەدا (سەلام) ڕوومەتی یار بە پەڕەی گوڵ ئەچوێنێ . (ڕوومەت)و (پەڕەی گوڵ) ئەبێ بە دوولای لێکچواندنەکە، وە (لێکچوون) لێرەدا سووریو تەڕیو ناسکییە نەک شتێکیتر ! وەکو بچووکی ، یا بێ گیانی یا ..

هەروەها کە ئەڵێ : «فلان وەکو شێر وایە» مەبەست چاوقایسیو نەترسییە نەک چوارپەلداری ، یا تووکنی ، یابۆنی ناخۆشی ناو دەمی .. یاکیوییاتی :

کەواتە ڕاستە ئەبێ دوو لای لێکچواندن لە هەندێ لا جیاوازو لە هەندێ لا وەکویەک وابن .. بۆ نموونە .. کە تەماشای ئەم هەموو خەڵکەی سەر ڕووی زەمین ئەکەی تێکڕا یەک کەلەخو هەندامو سەرو سەکوتیان هەیە ، تێک هەڵکشانی جومگەو ئێسقانو بەشەکانی لەشی هەموویان وەکو یەکە ، کەچی هەریەکە لە بۆتەیەکو هەر یەکە بە ڕەنگو بچێک داڕێژراوە ، لە سەرەتای پەیدابوونی ئادەمزادەوە تا ئەمڕو وتا دونیاش ماوە دووکەس وا پەیدا نەبووەو نابێ کە کتومت وەکو یەک بنو موویەک جیاوازییان نەبێتو تێک بزربن ، وەکو ئەمە پەیدا نابێ ئەوەش هەر دەست ناکەوێ کە دوو کەس بە تەواوی وە لە هەموو شتێکەوە جیاوازبن چونکە هەر هیچ نەبێ ڕواڵەتی گشتی دەرەوەیان وەکو یەکە ، وەک ئەوەیهەر یەک دووچاو ، دوو دەست ، دوو پێ ، یەک سەر ، یەک دەم ، یەک لووتیان هەیە .. .

کەواتە دووکەس لە ئادەمزادا هاوبەشن لە بنەڕەتو ڕەچەڵەکو ڕاستەقینەدا کە بریتییە لە بوونی هەر دوولا بەو گیاندارە بێژەندو بالا ڕاستو هۆشمەندەی پێی ئەووترێ « ئادەمزاد » ، لە پاڵ ئەمەشەوە لە گەلێ خاسەوێژا یەک ناگرنەوە وەکو ئەوەی یەکێ کورتو ئەوەیتر درێژ،

[illegible]
که ئەڵێ بۆ لێکچواندنی دوو شت ئەبێ هەر دووکیان «لە راستەقینەو خودا یەك بگرنەوە و لە خاسەوێژا لێك جیابینەوە» ٠

ئەمجارە با بۆ نموونە ئادەمزادێك و ئەسپێك وەربگرین و لێیان وورد بینەوە ئەبینە لە رەگەزو راستەقینەدا لە یەك دوورن بەڵام مەبینە لە خاسەوێژێکا یەك بگرنەوە ٠ وەك ئەوەی لە بەزری‌دا وەکو یەك‌بن ، یا چاویان وێك بچێ یا ٠٠٠ جا ئادەمزادو ئەسپ لە رەگەزو راستەقینەدا ئاسانو ریسمان لە یەك دوورن بەڵام لە خاسەوێژێکا کە بەزری‌یە ــ بڵێین ــ رەنگە ئادەمزادێك و ئەسپێك لە دەماری مل لە یەکتر نزیك‌بن ، کەواتە دیارە قسەکەی‌تریش سەری گرت کە ئەڵێ بۆ لێکچواندنی دوو شت پێویستە « هەر دووکیان لە خاسەوێژا بچنەوە سەر یەك بەڵام لە راستەقینەو خودا هەر یەکە شتێك بێت ٠ »

مایەوە سەر ئەوە : ئایا کامەیان جوانترو پەسندترە لێچوو و لەوچوو گەلێ لەیەك بچن‌و لە گەلێ لاوە هاوبەشبن ؟! یا ئەوەتە گەلێ گەلێ لە یەك دوور بن‌و لە کەم لاوە لەیەك بچن ؟! بە باوەڕی من تا ئەم لاو ئەو لای لێکچواندن لە یەك دوور بن‌و جیاوازی‌یان زیاتر بێت لێکچواندنەکە جوانترو سەرنج راکێشەرتر ئەبێت بەو مەرجەی (لێکچوون)ەکە بە تەواوی دیاربێ‌و هەر دوو لا بگرێتەوە ؛ چونکە ئەو جۆرە شتە ئەوەمان پیشان ئەدا کە هونەر یا نووسەر هەستی لە هەستی خەلکی سادە ناسك‌ترەو خەیاڵی باشتر قەلبەزە ئەداو دووتر ئەڕوا ، سەرنجی ووردو تیژترە ، بۆیە توانیویەتی شتی وابینێ کە هەموو کەسێ لە باری ئاسایی‌دا بە ئاسانی نەتوانێ بەدی بکات بە پێچەوانەی ئەمەشەوە ئەو نووسەرەی دووشتی باوو لە یەك نزیك بە یەك ئەچوێنێ هیچ هونەرێکی وا نانوێنی کە شایەنی سەرنج راکێشان بێت ٠

بەسرانەوەی هەردوولا :

ئەوەیە کە لە کاتی لێکچواندنەکەدا هەر دوولا یا هەر یەکێکیان بە

مەرجێك یا چەند مەرجێکەوە بەستری ، ئەمەشیان وائەبێ تەنها (لێچوو) بە مەرجێك یا پەیوەندی یەك ببەستری وەکو :

ژیــان بەبــێ یــار وەکــو زەریایـــــە
ئــەو ژینــە خۆشـــە کـــە یــاری تیایـــە
بۆیــە نـــامەوێ بــە بـــێ یـــار بژیـــم
چونـــکە معلومـــە هـــەر خـوا تەنیایـــە

- هەڵمەت -

لێرەدا ژیانی کردووە بە دەریا . (ژیان) لێچووە . (دەریا) لەچووە . (وەکو) ئەوزارە .. جا کە ئەم لێکچواندنە ئەکا وا نەبێ مەبەستی لــە لێچوو کە ژیانە هەموو ژیانێك بێت ، بەڵکو مەبەستی جۆرە ژیانێکــی تایبەتی یە ، مەبەستی ئەو ژیانەیە کە شەوقی روخساری یاری تیا وونـە ؛ تەنها ئەو جۆرە ژیانە وەکو زەریا وایە . کەواتە لێرە مەرجێك بۆ ئەو ژیانە پەیدا بوو کە وەك زەریایە ئەویش بێ یاری یە ..

یاخود وائەبێ کە (لەوچوو) پابەندی مەرجێك بێتو بە دەستوورێك شەتەك بـدرێ وەکو :

چـــاوە وەك لێـــزمەی بارانـی بەهـــار
فرمێســکی خوێنیت بـــۆ پیـا دێتـە خــوار
گریـــان کـــردەوەی بــێ دەســـەڵاتـە
بـــێ دەســـەڵاتـان ئەرژن لـــە ژێـر بــار

- بلە -

مامۆستا فرمێسکی خوێنینی کردووە بە باران . (فرمێسك) لێچوو .. (لیزمەی باران) لەوچوو . بەڵام فرمێسکی نەکردووە بە هەموو بارانێك بەڵکو کردوویە بە جۆرە بارانێکی تایبەتی کە بارانی بە گـوڕ دارژاوی

گەوارەی بەهارە • کەواتە (لەوچوو) لێرە کە بارانە مەرجێتی یایە لـە بارانی بەهاریێت !

وەکو ئەگونجێ تاکە تاکی لێچوو و لەوچوو بە شتێك بەند بکرێن ئاواش ئەلوێ کە هەردووکیان پێکەوە بە مەرجێك یا چـەند مەرجێـك بەسەرێنـەوە :

کە خـاڵی بێت دڵـی عاشق لە بادەو حبی معشوقی
بە خۆڕاییـت نەوێ چاکە وەکو شووشەی شکاو وایە
ـ حەریق ـ

لێکچواندنی (دڵی عاشقی) کردووە بە (شووشەی شکاو) • کە نەختێ لەم لێکچواندنە وورد ئەبینەوە ئەوەمان بۆ دەرئەکەوێ کە ئەم لێکچواندنە مۆرکێکی گشتی پێوە نی‌یە واتە دڵی هەموو عاشقێك وەکـو هـەموو شووشەیەك وانی‌یە ! بەڵکو دڵی ئەو عاشقانەی کردۆتە لـێچوو کە لـە بادەو خۆشەویستی خۆشەویست خاڵی‌یە کەواتە لێچوو لێرە مەرجێـکی بەسەر سەپاوە کە خاڵی بوونیەتی لە خۆشەویستی • وە کاتێ تەماشـای (لەوچوو)ش ئەکەین کەشووشەیە ، لەویش مەبەستی هەموو شووشەیەك نی‌یە بەڵکو مەرجی شکانیشی هێناوەتە سەر ، واتە : نەك هەموو دڵێ ، بەڵکو تەنها ئەو دڵەی لە خۆشەویستی بەتاڵە وەکو شووشە وایە بەڵام وەکو شووشەی شکاو ! نەك شووشەی ساغ •

لێکچـوون :

ئەو کاتەی نووسەر یا هۆنەر دوو شت ئەکا بـە یەك و لێکیـان ئەچوێنێ ، ئەبێ گوزارە یەك یا پەیوەندی‌یەك یا خاسەوێژێکی تایبەتـی هەبێ ئەم لاو ئەو لا بگەیەێتە یەکترو ئاشنایەتیان لەنێوان پەیدا بکات ، جا ئەو گوزارەیە یا ئەو پەیوەندی‌یە یا ئەو خاسەوێژە ئەبێ بە بنەی بناغەو لێکچواندنەکەی لەسەر دائەمەزرێ !

بەڵێ ! ووتمان نابێ هەر دوولای لێکچواندن لە هەموو بارێکـەوە

وەکو یەك بن چونکە بەم جۆرە هەردوولا ئەبن بە یەك شتو دوو ووشەی هاوتا دەری ئەبڕن ، ئەوەشمان ووت کە نابێ هەر دوولا سەراپا لەیەك جیابن و فریان بە سەر یەکەوە نەبێت چونکە ئەو حەلە هیچ شتێ نامێنێ پێکیان وە بنووسێنێ کەواتە مەرجێکی پتەوە کە پەیوەندییەك هەبێ هەر دوولای تیا هاوبەش بن و لێکچواندنەکەی لەسەر هەڵ بپەسترێ ..

ئەو کاتەی لێکچواندنی شتێ ئەکرێ بە شتێکی تر مەرج نییە ووردو درشتی لێکچوونەکە دەربخرێ چونکە ئێمە مەبەستمان دەرخستنی تەنها لایەنێکەو هیچی تر . وە پێویست ناکا لە هەموو کاتێکا هەموو بەشو پارچەکانی لێکچوون بە ووردی دەر بخەین چونکە ئەمەیان سەرنج لێ دانی زانایەکە نەك هی بۆیژێك یا نووسەرێك . بۆیە چاکتر وایە ئەو لایەنەی نووسەر خۆی مەبەستیەتی بیگرێو بە تەواوی دەری ببڕێ ئیتر روو نەکا بەلای شتی ترەوە ..

لە کاتی داڕژتنی لێکچواندنا پێویستە ئاوڕێکی زۆر باش لە لێکچوون بدرێتەوەو بەچاوێکی تیژ سەیری بکرێ . بە چ جۆرێکەوە لێکچوونەکە تەووژمی بەگوڕ ئەبێت ؟! تا چە رادەیەك چەشە ئەبزوێنێ ؟! ئایا بۆی هەیە پیاو بخاتە گڕوگاڵ وەکو وورشەی چاوی کاڵ ؟! ئایا تا چ پلەیەك بەرز بەتەوەو وەکو کام ئەستێرە ئەدرەوشێتەوە ؟!

بێ گومان دۆزینەوەو هێنانی لێکچوونێکی پوختەو جوانو رۆشن چەشەیەکی ناسكو سەرنجێکی ووردو خەیاڵێکی تیژڕەوی ئەوێت ؛ خەیاڵێکی وا لە شاپەڕی شاهێن بە گوڕتر بێت تا بتوانێ وەك سیمرخ دونیا سەراو بن بکاتو لەو پەڕی تاریکستانەوە دوڕو گەوهەری لێکچوونێکی ڕێكو لێوەشاوە بێنێت ! ..

لە ڕاستیدا ئاگاداری کردنی لێکچوونو بایەخ پێدانی تەرازوویەکی ڕاستگۆی لێکچواندنە ، بۆیە ڕەنگە سنووری ڕاستی نەبەزێنین ئەگەر بڵێین : «لێکچوون تەرازوویەکە هەر نرخی لێکچواندن پیشان ئەدا بگرە توانا و لێهاتن و چالاکی نووسەریش پیشان ئەدا .. »

ئەوزار هەبوونی مەرج نی‌یە ، بگرە لە هەندێ شـوێنا نەبوونـی باشتریشە ، ئەوزار تەنها یەك ووشە نی‌یە بەڵکو خەرمانە ووشەیەکی رەنگاو رەنگە ، ئەمەش هەندێ دانە لەو خەرمانە :ـ

١ ـ وەکو : : دڵـدار ئەڵێ :ـ

تێکۆشـــە دایـم هــەر وەکـــو هەنگ بـــە
لــە مەیـــــدانی ژیـن ئامــادەی جەنـگ بــە

٢ ـ وەك : ناری ئەڵێ :

خەتی دەرسی عەشــقی ناری وەك رقوومی خاڵەکەت
وا بە لەوحەی گەردنی بـێ گـەردی وەك میناتــەوە

٣ ـ وێنــە : دیلان ئەڵێ :

ووردن هـــــەر وەکــو ئەستــۆی ناڵەبـــار
خاشـــن بــە وێنـــــەی زنجیــری زۆردار
وونن بـــە وێنــەی تــۆزێ بـــا بـــردوو
تەفـــرن بـــە وێنـــەی تــۆزێ بابــردوو

٤ ـ چەشنی : گۆران ئەڵێ :

وەختێ کــە ئەکەی چەشنی نەسیم لەنجە بەرەو مــاڵ
ئەگریجەیی تەڕ پەخشــە لەسەر کوڵـمو خەتو خاڵ

٥ ـ ئاسا : علی کمال باپیر ئەڵێ :

گیانەکەم بەخوا لــە دووری تۆ هەمیشە شین ئەکەم
بولبــول ئاسا بۆ گوڵـی رووت گریـەو ناڵین ئـەکەم

کاتێ کە لە ئەوزاری (ئاسا) وورد ئەبینەوە ، ئەبینین زیاتر لە هەموو ئەوزارەکانی تر مەرجێکی تیایە ئەویش ئەوەیە کە هەر ئەبێ پاش (لەوچوو) بێت .. جا (لێچوو) لە پێشەوە بێت یا لە دواوە گرنگ نی‌یە ..

٦ ـ ئەڵێی . پیرەمێرد ئەڵێ :

سبەینێ بوو لە خەو هەستام کە روانیم بەفرە باریـوە
سلێمانی ئەڵێی بەلقیسە تارای زیــوی پۆشـیوە

٧ ـ لەو ... ئەچێ : حمدی ئەڵێ :

ئەحوالـی ئـەم زەمانــە لـە کایـەی منـاڵ ئەچـێ
دونیــایــەکی چـی پووچــە لــە زەرفی بە تاڵ ئەچێ

٨ ـ لەو ... ئەکا : علی کمال باپیر ئەڵێ :

هێندە گریــاوم لە دووریت خۆشەویستی مصر حسن
دەشتو سارای شارەزوور ئێستا لە دەریای نیل ئەکا

(لەو .. ئەچێ ، لەو .. ئەکا) ئەم دوو ئەوزارەش مەرجێکیان تیایە کـە هەر ئەبێ (لەوچوو بکەوێتە نێوان (لەو ـ ئەچێ) یا (لەو ـ ئەکا).

٩ ـ تـەرز : .... ئەڵێ :

قامـــەت تـەرز تــوول سەول ســاوا کـــرد
ئــەو ســـــاوا مـــــاوای جنــت ئاوا کـــرد

١٠ـ چون : مەولەوی ئەڵێ :

گێج ســـەز کاوان چـــە ســـەردی بیــن کـــەیل
بۆ مـــــەدان چـێ بـۆی بـــێ وەفایــی لەیـل (١)

(١) گێج = پێچ نـرم ، کاوان = بەرزاییەکان ، کەیل = پڕ ، واتە : پێچو لۆفەی شاخەکان پڕ بووین لە سەرماو سۆڵو بۆنی ساردییان لێـوە دێت ؛ بۆنی ئەو ساردو سڕیەش وەکو بۆنی بێ وەفایی لەیل وایە کە مەبەستی بە لەیل یارە ... بۆ ئەم روونکردنەوەیە سەیری (دیوانـی مەولەوی ـ لێکدانەوەی مەلا عبد الکریمی مدرس) کراوە

دابەشکردنی لێکچواندن

بە گوێرەی هەر چوار بنەڕەتەکانی

(لێچوو) و (لەوچوو) دوو ستوونی پتەونو لێکچواندنیان ڕاگرتووە، ئەگەر یەکێکیان کەم بێت یا ئەوەتە لێکچواندنەکە ئەبێتە تەمو ئەڕەوێتەوە یا ئەوەتە بە گوڕتر ئەبێ ئەو حەلەش ئەبێتە (خواستن) .. هەر چۆن بێت ناتوانین دەست بەرداری هێچێکیان بین .. ئەمێنێتەوە ئەوزارو لێکچوون، ئەم دووەش هەندێ جار تاکەتاك دیار ئەبنو هەندێ جاری‌تر وون ئەبن ، هەروەکو ئەوەشیان ئەبێ کە هەردووکیان پێکەوە (ئەوزارو لێکچوون) ناویان بێت وەکو ئەشگونجێ کە هەر دووکیان پێکەوە فڕێ بدرێن ..

لێکچواندن بە گوێرەی هەر چوار بنەڕەتەوە بەم جۆرەی خوارەوە دابەش ئەکرێ :ــ

ا ـ بە گوێرەی ئەوزار :

ئەبێ بە دوو بە شەوە :

أ ـ لێکچواندنی‌بەرەللا :

ئەو جۆرەیە کە ئەوزاری تیا بێت ، ئەمەشیان وا نەبێ ئەوەندە بە تینو تاو بێت . وەکو :

چـــاو هێلانـــەی نارامـــی دڵ
پەنجـەی ناسـك دەسـتی وەك گــوڵ

دەستی نەرمی بە گوڵ چواندووە ، ووشـەی (وەك) ئـەوزارە ؛ لێکچوون نەهاتووە . بەم جۆرە لێکچواندنی بەرەللا ئەوەیە کە لە لێچووو لەوچوو ئەوزار دروست بووبێ . لێکچوونی تیا نەبێ .

ب ـ لێکچواندنی جەختاو :

ئەو جۆرەیە کە ئەوزاری تیا نەبێ بەلام لێکچوونی تیابێ . کـە واتە ئەم لێکچواندنە لە لێچووو لەوچووو لێکچوون پێك دێتو ئەوزاری

تیا نابێ ، وەکو احمدی خانی ئەڵێ :

مشرق تۆی ئاگری‌تە ظاهــــر مغرب ئـەزو باطنــی مــن ئاگــر
دائم دەسوۆژینی ئەرشتەی جان تە ناسوۆژیتن بە غەیــری ئەزمــان

لەنیوەی یەکەم مەبەستی لە تۆ مومە ، ئەم مومە بە رۆژهەلات ئەچوێنێ ، موم لێ‌چووە ، رۆژەلات لەوچووە ، ئاگــری هــەردوولا لێکچوونە • ئەوزار نەهاتووە • دیسان لە نیوەی دووەم خۆی بە خۆرنشین ئەچوێنێ ، خۆی لێ‌چووە ، خۆرنشین لەوچووە • ئەوزار نەهاتووە • بەم جۆرە هەر لێکچواندنێك تەنها ئەوزاری کەم بێت‌و سێ بنەڕەتەکەی تری تیا بێت ئەوە لێکچواندنی جەختاوە •

٢ ـ بە گوێرەی لێکچــوون :

ئەگەر لە سووچی لێکچوونەوە تەماشای لێکچواندن بکەین ئەبێ بە دوو بەشــەوە :

أ ـ لێکچوانــدنی درێــژە :

ئەوەیە کە شان بە شانی لێ‌چوو لەوچوو لێکچوونی تیا باسکرابێ، بەلام ئەوزار نەبێ وەکو عوسمان عوزێری ئەڵێ :

لێــوی شیرینــی ئــالێ هەنگوینیــت
چــاوی خومــاری پــڕ لــە ئەفســوونیت

هۆنەر لێوی ئاڵ‌و شیرینی یاری ئەکا بە هەنگوین • لێو لێ‌چووە ، هەنگوین لەوچووە ، شیرینی‌و نەشئە بەخشی هەر دوولا لێکچوونە • ئەوزار نی‌یە •

ب ـ لێکچوانــدنی قوڵە :

ئەو لێکچواندنەیە لێکچوونی تیا نەبێت تەنها لە (لێ‌چوو ، لەوچوو ، ئەوزار) پێك هاتبێ • بابا تاهیری هەمەدانی ئەڵێ :ـ

زبۆنی زولفی تۆ مەفتونم ئەی گوڵ ز ڕەنگی رووی تۆ دلخوونم ئەی گوڵ
منی عاشق ز عەشقت بێ‌قــەرارم تو چون لەیلاو من مەجنونم ئەی گوڵ

ئەڵێ . ئەی گوڵ واتە ئەی یار لە بۆنی زوانی تۆوە کە وەکو میشکی

خەتاو عەتری چین وایە مەستو بێ هۆشم • لە ڕەنگی رووی تۆنە وەکو خوێنە دڵم لەت لەتو زامدارە منی ئەشقو ئەڤینداری تۆ ، سووتاو بە گڕی خۆشەویستی تۆ ، ئەشقی تۆ بە جۆرێ لە سەرێ داوم وەبو کاسی کردووم ! وێڵو سەر گەردانو بێ جێگاو شوێن ماوم ! خۆشەویستی وا لە هەناومەوە تواوەتەوە کە حەجمانم بڕاوە وەکو مەجنوونی شەیدا داوێنە کێوو هەرەتو هەڵدێر ، بە دوای تۆوە ئەگەڕێم تۆ ! کە (وەکو لەیلەکەی بێ مەیلەکە) وایت •• یاری بە لەیلا چواندووە ، یار لێچووە ، لەیلا لەوچووە ، (چون) ئەوزارە • لێکچوون نەووتراوە ••

٣ ـ بە گوێرەی ئەوزارو لێکچون پێکەوە :

ئەگەر بە چاوێکی نەختێ فراوانتر بڕوانینە لێکچواندن کە ئەوزارو لێکچوون پێکەوە بگرێتەوە ، لەم بارەیەوە لێکچواندن دوو بەشە :

أ ـ لێکچواندنی درێژەی بەرەڵلا :

ئەو لێکچواندنەیە کە هەر چوار ڕەگەزەکانی بە ئاشکرا تیا هاتبێ، لطیف بەرزنجی ئەڵێ :

ئەو لێوە سوورە کە وەکو خوێنە
ناسک ، ڕێکو جوان ، تاڵو بێ وێنە

لێوی دڵخوازی بە خوێن چواندووە لە سووریدا •• هەر چوار بنەڕەت ئاشکرا هاتوون ، لێو لێچووە ، خوێن لەوچووە ، وەکو ئەوزارە، سووری هەر دوولا لێکچوونە • ئەگەر بە وردی سەیری ئەم جۆرە لێکچواندنە بکەین دەبینین لە پێشدا ئەوزاری تیایە ، کە ئەوزاریش هەبوو ئەبێ بە (لێکچواندنی بەرەڵلا) وەکو باسمان کرد ، لەگەڵ ئەمەشا (لێکچوون) بە ئاشکرا هاتووە ، کە (لێکچوونیش) هاتبێ ئەبێ بە (لێکچواندنی

١

درێژە) وەکو لێی دواین • کەواتە (لێکچواندنی درێژەی بەرەڵلا) لە کۆکردنەوەو موتوربە کردنی لێکچواندنی (بەرەڵلا) و (درێژە) دروست بووە •

ب ـ لێکچواندنی رەوان :

لەم لێکچواندنە تەنها لێچووو لەوچوو ئەووترێ و بەس ! واتە لێکچوونو ئەوزار ناویان نابرێت (حریق) ئەڵێ :

خۆت وەکو سولتانو چاوت حاکمو برۆت شمشیر

تیری موژگانت وەزیرە مەشقی خونخواری نەکا

(حەریق) لەپێشا یاری کردووە بە سولتان ، بەڵام چونکە ئەوزاری لەگەڵا هێناوە سەیری ناکەین ، بەڵکو تەماشای ئەوە ئەکەین کە چاوی کردووە بە حاکم • چاو لێچووە ، حاکم لەوچووە ، ئەوزارو لێکچوون نەهاتوون• ئەگەر نەختێ لەم جۆرە لێکچواندنە وورد بینەوە ، ئەوزاری تیانییە،کە ئەوزاریش نەبوو ئەبێ (بەلێکچواندنی جەختاو) وەکو باسمان کرد • هەروەها لێکچوونیش نەهاتووە ، کە لێکچوونیش نەبێ ئەبێ بە لێکچواندنی قوڵە • لەبەر رۆشنایی ئەم لێکدانەوە ئەشێ بەم جۆرە لێکچواندنە بووترێ «لێکچواندنی قوڵەی جەختاو» یا وەکو (بەگەردی) ئەڵێ :

پەپوولەی گیانم لە ژین دژاوە — بادەی پڕ هیوام لە دەست رژاوە

رۆناکی مانگی گەنجیم نەماوە — ئەستوونی راستی شادیم چەماوە

گەلام لە داری رازا وەریوە — تاسەم لە لانەی بیرا تەریوە

لێرەدا شاعیر لە دۆزخێکی سەختی رەشبینی هەڵئەقرچێ بۆیە کە دێتە دەنگ ئاوازی خەمو مەینەت بڵاو ئەکاتەوەو بڵێسەی نائومێدی ئەپرژێنێ • گیانی کردووە بە پەپوولە • گیان لێچووە ، پەپوولە لەوچووە • لێکچوونو ئەوزار نەهاتوون •• سەیری جۆشی هەڵچووی دلی شاعیر بکە بەوەندە گڕی دانەمرکاوە کە لێکچواندنی رەوان بێنێ ،

بەلکو شەپۆلی ئازارو نائومێدی رای نەمانێ بۆ نەوەی زیاتر پێ ئ مەبەست هەلبڕێ .. لەوچوو کە پەپوولەیە ئەکا بە موزافو ئەیداتە پال لێچوو کە گیانە ، ئەلێ (پەپوولەی گیانم) .. هەروەها بە گوێرەی لێکچواندنەکانی تریش کە هەموویان لێکچواندنی رەوانن لەوچوویان تیا دراوەتە پاڵ لێچوو .. «بادەی هیوا ، مانگی گەنجی ، ئەستوونی شادی ، داری راز ، لانەی بیر .. » .

دابەشکردنی لێکچواندن

بە گوێرەی هەردوو لا ... (١)

لێکچواندن وەکو درەختێکی زل وایە گەڵێ لق‌و چاڵ لێ ئەبێتەوەو بە هەموو لایەکا پەل بلاو ئەکاتەوە . لە عەرەبەکان : مبرد ، عسکری ، ابن رشیق ، عبد القاهر الجرجانی ، حلبی ، سکاکی .. ئەمانەو گەلێکی تریش هەر یەکە لە سووچێکەوە بە پێی بیرو باوەڕی تایبەتی خۆی لێکچواندنی دابەش کردووە ، نووسینی ئەم هەموو جۆرە دابەش کردنانە کات‌و شوێنێکی زۆری ئەوێت .. بۆیە جارێ لە پێشا بە گوێرەی هەستی‌و ژیری هەردوو لا بەم چەشنەی خوارەوە دابەش ئەکەین :

١ ـ لێکچواندنی شتی هەستی بە شتی هەستی :

شتی هەستی ئەوەیە کە بەر فەرمانی هەستێک یا پتر بکەوێ : هەستەکانیش ئەمانەن : ١ـ دیتن ، البصر ٢ـ بیستن ـ السمع ، ٣ـ بۆن‌کردن ـ الشم ، ٤ـ تام کردن ـ الذوق ، لێک خشان ـ اللمس ئەبێ ئەوەشمان لەبەر چاو بێت کە زاناکانی پەروەردەو هۆلمان سەلماندوویانە کە تا ژمارەیەکی پتر لەو هەستانە بکەونە کار لە ناسین‌و فێربوونی شت ؛ ئەو شتە باشتر ئەچێتە دڵەوە .. نموونە (گۆران) ئەڵێ :

کوڕی خێم ڕێبواری جوان‌و هەرزەکار
جیاوازی چیت دیوە
لە کانی‌و پلووسکی ژێر سێبەری دار
کە زیخی مرواری‌و ئاوی وەک زیوە

زیخی بە مرواری‌و ئاوی روونی بە زیو چواندووە ، لە یەکەم زیخ‌و مرواری هەر دووکیان شتی هەستین ، هەروەها لە دووەمیشا (ئاو وزیو) ، چونکە ئەدیترێن‌و دەستیشیان لێ ئەدرێ .

٢ ـ لێکچواندنی شتی ژیری بە شتی هەستی :

شتی ژیری ئەوەیە کە تەنها بە هۆش و بیرو لێکدانەوە بزانرێ و نەکەوێتە بەر پەلی هیچ یەکێ لە هەستەکانەوە ، جا لێرەدا شتێکی ژیری بە شتێکی هەستی ئەچوێنرێ ، ئەمەشیان زۆر بە تین و بێزە چونکە لێچوو کە شتێکی ژیری‌یەو هەستی پێ ناکرێ لەگەڵ لەوچوو کە شتێکی هەستی‌یە بەرامبەر یەك ئەکرین . وەکو (زیوەر) ئەڵێ :

تۆبەییکم کردووە وەك کێوی ئاسن مەحکەمە

تا لە دونیادا بمینم عەشقی چاو مەستانی خۆم

(تۆبە) شتێکی ژیری‌یە ، ئەم تۆبەیەی بە کێوی ئاسن چواندووە کە شتێکی هەستی‌یە لە بارەی دارژان و خۆ راگرتنەوە .

٣ ـ لێکچواندنی شتی ژیری بە شتی ژیری :

شتی ژیری ئەو زاهیرە نفسی‌یانە ئەگرێتەوە کە ناکەونە چەنبەری دەسەڵاتی هەستەکانەوە وەکو : «زیرەکی ، چالاکی زانین ، هێمنی ، ئازایەتی ، تووڕەیی ، ... » وەکو بڵێی : « هێمنی پیاوەتی‌یە » . هەردووکیان شتی ژیرین ، یا وەکو (درۆ بێ ئابڕوویی‌یە) ئەوانەش هەردوو کیان شتی ژیرین .

٤ ـ لێکچواندنی شتی هەستی بە شتی ژیری :

ئەوەیە کە شتێکی هەست پێکراو بە شتێکی وا بچوێنرێ کە زەینی بێت و نەکەوێتە بەر هیچ هەستێکەوە ، کاکەی فەلاح ئەڵێ :

ئەوە کاسەکەم تاڵە وەك مردن

پڕە لە ژەهری خەفەت و ماتەم

کە ئەڵێ کاسەکەم مەبەستی ئەو شتەیە کە لە کاسەکەدایە . ئەمەشیان خوازەیەکی ـ مجاز ـ زۆر جوان و نایابە کە پەیوەندی نێوانیان

شوێنی‌یە :! کاتەی فەلاح ئەم کاسەیە بە مردن ئەچوێنێ لە ناو ژانی ...
(کاسە) شتێکی دەستی‌یە ، تام ئەکرێ • بەڵام مردن شتێکی ژیری‌یە •

دابەشکردنی لێکچواندن

بە گوێرەی هەردوو لا ••• (٢)

بە گوێرەی لێکچواندنی چەند شتێك بە یەك شت یا یەك شت بە چەند شتێك ؛ لێکچواندن ئەکرێ بە دوو بەشەوە :

١ ـ لێکچواندنی تەخت : ئەوەیە کە دووشت یا پتر بە یەك شت بچوێنرێ، واتە لێچوو چەند شتێك بێت‌و لەوچوو تاکە شتێك بێ •• وەکو گۆران ئەلێ ،

نەسیمی بۆن خۆش ، کزەبای فێنك ، وەك نەوای ئیلهام
سەمای جوانی پەری تەبیعەت دینێتە ئەنجام

گۆران دوو شتی (نەسیمی بۆن خۆش ، کزەبای فێنك) بە یەك شت (نەوای ئیلهام) چواندووە •

٢ ـ لێکچواندنی کۆ : ئەوەیە یەك شت بە دووشت یا کۆمەڵە شتێك بچوێنی ، واتە لێچوو یەك بێت‌و لەوچوو کۆمەڵە شتێك بێت • حاجی قادری کۆیی ئەلێ :

بێخەویم داێ ، نەخۆشیم لێ‌کرێ چاوی کەچی
وەك من‌و بەختی سیاهم هەر نەخۆش‌و نووستورە

پاش ئەوەی حاجی بە نرخێ بێخەوی نەخۆشی لە خۆشەو لیستەکەی ئەکرێ ، دێ چاوی رەشی بە خۆی‌و بە بەختی رەشی خۆی ئەچوێنێ •• دیارە حاجی لێکچواندنی یەك شتی کردووە کە (چاوی یارە) بە دوو شت کە خۆی‌و بەختی رەشیەتی •

بــــه گويــــــزی هـــــەردوو لا ... (١)

وا ئەبێ هۆنەر لە یەك دێرە هۆنراوەدا زیاتر لە یـــەك لێكچوانـــدن دێنێ ، واتە دوو شت یا پتر بە یەك ئەچوێنێ • جا ئێستا لە بارەی چۆنیەتی هێنانو دارِشتنی ئەم لێكچواندنانە لە دێرێكا ، لێكچواندن ئەكرێ بـــە دوو بەشەوە :

أ ـ لێكچوانـــدنـــی بـــــلاو :

ئەوەیە كۆمـــەڵە لێكچوانـــدنێك لەیەك دێرە هۆنراوەدا بێنی ، بـــە مەرجێ هەریەكەیان سەر بەخۆبێتو بە وانی ترەوە نەبەسترابێ • بە كورتی لـــەپێشا لێكچواندنێـــك بـــە تـــەواوی بێنـــی ئنجـــا كـــە كۆتـــایی بەو هێنـــا بچێتـــە ســـەر لێكچـــواندنێكی تـــر ، ئـــەویش بـــە تـــەواوی بێنێ ئنجا بچێتە سەر یەكێكی تر ، نەك هەمـــوویان تێـــك هەلبكێشێ • (كـــوردی) ئەڵـــێ :

كەبـــاب دڵ ، خوێـــن مەیـــە ، ســـاقی فِراقـــت
قـــەدەح چـــاوو مـــەزەم ئەسرینـــە بـــێ تـــۆ

لێكچواندنی (دڵی) كردووە بە (كەباب) ، (خوێنی) كردووە بە (مەی) ، (چاوی) كردووە بە (قدح ، پیاڵە) ، (ئەســرینی) كـــردووە بە (مەزە) • هەر لێكچواندنێكیشی لەمانە سەربەخۆیە •

٢ ـ لێكچوانـــدنی پێچـــراو :

ئەودیـــە كە ئەو لێكچواندنەی هۆنەر لەیەك هۆنراوەدا ئـــەیانهێنێ هەموو لێچووەكان لە تەنیشت یەكەوە ریز بكا پاشان هەریەكـــەیان بـــە

١

Scanned with CamScanner

[illegible]
بەپێچەوانە ، لەپێشا لەوچووەکان بێنێ ئنجا لێچووەکان • (سالم) ئەلێ :

لە موژگانو برۆ کێشاویە چاوت
بەرابەر بۆ دڵم شمشێرو خەنجەر

(سالم) موژگانو برۆی پێکەوە هێناوە ، ئەمە لە نیوەی یەکەم ، لە نیوەی دووەم شمشێرو خەنجەری هێناوە موژگان بە خەنجەرو برۆی بە شمشێر چواندووە ، وە نەبێ هەر یەکە لەم لێکچواندنانە بە جیا جیا هاتبێ بەڵکو تیزو فیز تێك هەڵکشاون •• لەپێشا هەردوو لێچووی (موژگانو برۆ) هاتوون ، پاشان هەردوو لەوچوو (شمشێرو خەنجەر) هاتوون • شمشێر بۆ برۆو خەنجەر بۆ موژگان ئەگەڕێتەوە • وەکو ئەوە ئەبێ ئەوەش ئەبێ کە هۆنەر لە پێشا لەوچووەکان بێنێ ، ئنجا لێچووەکان • (نالی) ئەلێ :

گەر ئابو تابی جەنەتیو دۆزەخیت دەوێ
بڕوانە ناوچەوانی بەشوشو برۆی عەبوس •

لەپێشا لەوچووەکانی هێناوە (جەنەتو دۆزەخ) ئنجا لێچووەکان (ناوچەوانی بەشوشو برۆی عەبوس) •

لێکچواندنی پێچراو دوو بەشە :

أ ـ ئەوەیە چەند لێچووەك بە دوای یەکەوە بێنێ ، ئنجا لەوچووەکان بەریز بێنێ • واتە بەشوێن یەکەوە هاتنی لێچووو لەوچوو لە هەر دوولادا وەکو یەك بێت ، یاخود ئاشکراتر بڵێین ئەبێ یەکەم شت بۆ یەکەمو دووەم بۆ دووەمو سێیەم بۆ سێیەم ••• بچێتەوە •• مەولەوی ئەلێ :

وە بۆی ئەو باڵاو خەتو کوڵمو فەم
سەرو سەوزەو گوڵ خونچە بەو دەم

لەپێشــا لێچووەکانی هێناوە : (بالا ، خەت ، کولم ، دەم) جا ئــە لە نیوەی دووەم لەوچووەکان دێنێ بە پێی ئەم ریزەوە ریزیان ئەکــات . یەکەم جار (ســەروو) دێنێ کە بۆ یەکەم شت (بالا) ئەچێتەوە . بەم جۆرە دووەم بۆ دووەم وسێیەم بۆ سێیەم دەگەڕێتەوە . ئەمەشــیان پــێی ئەووترێ پێچانو کردنەوەی ڕێك (١) .

ب ــ ئەوەش وا ئەبێ کە ریزی بە شوێن یەکەوە هاتنی لێچـــووو لەوچووەکان لە هەردوو لادا وەکو یەك نەبێ .. بە کورتی لێرە گــوێ نادرێ بە ریزی لێچوو لەوچوو بەڵکو هەر چۆن بێــت وا دائەنــرێ . طاهــر بــەگی جــاف ئــەڵێ :

بـــــــرۆو روخســـارو زولــف لێـــوی ئاڵـــت
شـــەوو ررۆژو هیـــــلالو عەقـــــدو مەرجـــان

لەپێشا کۆمەڵێك لێچووی ناو بردووە (برۆ ، روخسار ، زولف ، لێو) بەڵام لە کاتی هێنانی لەوچووەکانا (شەو ، رۆژ ، هیلاك ، عەقدو مەرجان) گوێی نەداوە ، بە وەك یەکی ریزییان . ئەمەشیان پێی ئەووتــرێ (پێچانو کردنەوەی ناڕێــك) (٢) ..

لێکچواندنی دوو ســەرە

ئەوەیە کە نووسەر یا هونەر شتێك بە شتێکیتر بچــوێنێ ، پاشــان بگەڕێنەوەو لێکچواندنەکە وەربگێڕێ ، واتە لێچوو بکا بە لەوچووو بــە پێچەوانەش . بە کورتی ئەم جۆرە لێکچواندنە بریتییە لە لێکچواندنــی دوو شت بە یەکتری . (حمدی ئــەڵێ :

دــەر نالــە وا لــە بورجــی جەلالا وەکو هیــــلال
دــەر ماهە وا لــە کونجــی مەلالا لــە نــال ئەچــی

(١، ٢) . لە بەرگی دووەمی رەوانبێژی کە (جوانکاری)یە بە دوورو درێـــژی باسی پێچــانو کردنەوە کراوە .

ئەڵێ : زەمانە بە بێچەوانە هەڵچەرخاوە ، ئەو ناڵە بۆ زەخمی کۆنە
جێگەی ژێر سمی وولاخانە بووە بە مانگی یەك شەوە ــ هیلال ــ
(چونکە مانگی یەك شەوە خۆشەویستە ، ئەڵێ ئەم ناڵە بە تاڵە وەك ئەو
مانگە جوانە وایە ، نەك هەر ئەوەندە بگرە چەرخی چەواشە بە تەواوی
پشتی لە پیاوی پیاو هەڵکردووەو فڕێی داوەتە چاڵی کەساسیو نەگبەتی
کە وەکو مانگ ئەدرەوشانەوە .. ئێستا هیلال وەکو ناڵ وایە ..

تەماشای ئەم بیرە ووردەو خەیاڵە تیژە بکە ، یەکەم جار (ناڵ) ئەکا
بە (هیلال)و ئەی باتە کەلووی جەلال ئنجا مانگ ئەکا بە (ناڵ)و دای
ئەشکێنێ بۆ کونجی مەلال . ناڵ ئەکا بە هیلالو هیلال ئەکا بە ناڵ ..
هەروەها (قانع) ئەڵێ :ــ

ئەی بولبولی بێ دانە منو ئێوە هەژارین
هەردوو وەکو یەك مونتەزیری فەسلی بەهارین
تۆ چەشنی منو من وەکو تۆ بێ کەسو کارین
داماوو کزو دەربەدەری کوچەیی شارین
پابەندی قەفەس خانە وە یا دیلی دیارین

لەم هۆنراوەدا لێکچواندنی دوو سەرە هەیە ، کە لە بێ کەسو کاریو
بێ دانەو دەربەدەریو بەندایەتی‌دا خۆی بە بولبولو بولبول بە خۆی
ئەچوێنێ !!!

لێکچواندنی ئاوەژوو

لێکچواندنی ئاوەژوو ئەوەیە کە لێکچواندنەکە وەربگێڕین ، واتە
لێچوو بکەین بە لەوچوو بەو نیازەی کە لێکچوونەکە لەو جوانو
بەهێزترە تا لە لەوچوو ، ئەمەشیان زادەی هوشەکاری‌یە کە لە دوولاوە
دەرئەکەوێ :

١ ــ لێکچواندنی ئاوەژوو وا پیشان ئەدا کە لێچوو بە تینو تەوژم

زه به ئه‌وچوو ده‌رباره‌ی لێکچوونه‌که‌ ئه‌گه‌رچی له‌ راستیشدا وانی یه‌ .

٢ ـ بایه‌خدان به له‌وچوو چ له‌باره‌ی واتاوه چ له باره‌ی روخساره‌وه، وه‌کو چاو برسی‌یه‌ك روخسارێکی جوان به نان بچوێنێ .. که برسی‌یه‌که ئه‌م جۆره لێکچواندنه ئه‌کا هه‌ر له‌به‌ر ئه‌وه‌یه که زۆر به مه‌راق‌و په‌رۆشه بۆ نان‌و ره‌نگه خه‌ونیشی پێوه ببینێ،که ئه‌وه‌ش ئه‌کا هه‌ر بۆ ئه‌وه‌یه‌تی که بایـــه‌خ دانی خۆی به نان ده‌ر بخا .. ئه‌مه‌ش پێی ئه‌ووترێ (ده‌رختنی مراز ـ اظهـار المطلوب) که کابرا له په‌نای شتێکی تره‌وه ویست‌و مه‌رامی خۆی پێشـان ئـه‌دا ...

وه‌ك ووتمان ئه‌م چه‌شنه لێکچواندنه پڕاو پڕی هووشه‌کاری‌یه ؛ زۆرتر ئه‌و که‌سانه هانای ئه‌به‌نه به‌ر که لێکچواندنی ساده‌و ئاسایی کرمی سه‌ریان ناکوژێ . وه‌کو (هه‌ردی) ئه‌ڵێ :

ئه‌گـــه‌رچی وه‌ك خه‌یـــاڵی مـــن
عه‌بـــا ده‌وری لـــه‌شی داوه

هه‌ردی به‌وه‌نده جۆشی دڵی دانامرکێته‌وه که خه‌یاڵی خۆی به عه‌با بچوێنـێ ، بـه‌ڵکـو ده‌وره‌دانـی خـه‌یـاڵـی خـۆی لـه قه‌دو باڵای یار لووس‌و بێ که‌لێن‌تر ئه‌بینێ ـ یا ئه‌یه‌وێ وای پێشان بدا ـ لـه داپۆشین‌و پیا هاتنه‌وه‌ی عه‌با ، بۆیه عه‌با به خه‌یاڵی خۆی ئه‌چوێنێ . بـه پێی ئه‌م لێکچواندنه خه‌یاڵ ئه‌بێ به لێچـوو ، کـه له راستـی‌دا خه‌یاڵه‌که وه‌کو عه‌با ده‌وری له‌شی داوه ، واته له بنه‌ڕه‌تا (خه‌یاڵ)لێچووه (عه‌با) له‌وچوو ، به‌ڵام که هه‌ردی هه‌ڵی گێڕاوه‌ته‌وه‌و ئاوه‌ژووی کردووه، هه‌ر بۆ ده‌رختن‌و پێشان دانی هوشه‌کاری‌یه .

چه‌نـد سه‌رنجـێ :

١ ـ هه‌ر له‌م جۆره لێکچواندنه‌یه که هونه‌ر به شێوه‌یه‌کی نه‌شاره‌زایانه دێته پێش‌و به پرسیار کردن خۆی له راسته‌قینه‌ی شته مه‌به‌سته‌که خه‌شیم ئه‌کات که له راستی‌دا خۆی زۆر چاك ئه‌زانێ چی‌یه ؟! پرسیاره‌کـه‌ش

ئەئەكا هەر بۆ ئەوەیەنی كە خۆ خەشیم كردنەكەی بە شێێكی [illegible]
قەلەم ، وەك هەلخەلەتاندێكی هونەری لە ژێرەوەبێ .. وەكو كامەران ئەلـــێ :

بەژنی تۆ یا بەژنی ڤینۆس ئەی فریشـــتەم شەنگتـــرە
خونچـــە تەنگتـــر یـــا دەمی تـــۆ یا دلـــی من تەنگترە

هۆنەر ویستوویەتی بەژنی یار بكا بە بەژنی ڤینۆس ، خۆ لە مـــن و تۆش باشتر ئەزانێ كە بەژنی یاری ئەو هەر تۆزی بەژنی ڤینۆس ناشكێنێ بەلام بۆ ئەوەی لێكچواندنەكە بەگورتر بێت هاتووە هێدم گرتوو خۆی خەشیم ئەكا ، گوایە كورِ سەری لێشێواوە نازانی كامەیان جوانترە ئەم نەزانیـــن و خۆ خەشیم كردنەش بە پرسیار دەر ئەخا (1) ..

لە نیوەی دووەمیش سفرەی هەمان مەسەلەی پان كردۆتەوە بەلام نەك لەسەر زەمینەی لێكچواندن بەلكو لەسەر زەمینەی بەراورد كردن .

٢ ــ چـــاكتر وایە لەم جـــۆرە لێكچـــواندنە لەوچوو ــ پێش ئاوەژووكردن ــ شتێكی هەستی بێت چونكە بەمەوە باشتر ئـــەچەسپێ .. (بەكر گەردی) ئەلێ :

كێوی سەفین لەســـەر زەمین چەسپـــاوە وەك پەیمانـــی من
كەچی یارم تۆراوە لێم لەبەر دیـــدەی دۆســـت و دوژمـــن

لێكچواندنی پەیمانی نەگۆڕاوی كردووە بە كێوی ســـەفین ! چۆن كێوی پۆلاینی سەفین دارژاوەو رەگی چۆتە ناخی زەمین دیارە پەیـــانی بوێژیش بەم جۆرە لە دڵ و دەروونیا دارژاوەو تێكەلاوی خوێنی دەمارەكانی بووە . بۆیە كە ئەیینی پەیمانەكەی بەم چەشنە تێكەڵ خوێنی دڵیەتی بـــە لاپەوە ستەمە بڵێ : «پەیمانی من وەك كێوی سەفین» واتە پەیـــانی بە سەفین بچوێنێ ، بەلكو لێكچواندنەكەی ئاوەژوو كردووە ، واتە لێچوو كە

---

(١) ئەم جۆرە هونەرە لقێكـــی جوانكـــاری‌یە پێی ئـــەووترێ راگـــومكی ئاشنا ــ تجاهل العارف) لەبەرگی دووەم باس كراوە .

پەیمانی خۆبەتوی بە چەسپاوتری داناوە لە کێوی سەفین .. سەفینی بە پەیمانی خۆی چواندووە .

لێکچواندنی پەسندیدە

وا ئەبێ ئەو کاتەی کە ئەتەوێ شتێك بە شتێکی تر بچوێنی لێچوو پەسندتر بکەی لە لەوچوو .. (سەلام) ئەڵێ :

چەند کەسێکی لاوو چەند گەنجی شەریفو دڵ قەوی
اسمی اعظمیان ئەزانی راپەڕین زوو دەستو برد
یەك دەسی یەکیان گرتو هەموو رووەو ئەفسوونی دێو
تێپەڕین وەك شێری بێشە ، شێر لە هەڵمەتیان ئەمرد

سەلام گەنجو لاوانی (ناوی أعظم زان)ئەکا بە شێری بێشە ، (لاو) لێچووە ، (شێر) لەوچووە . پاشان دڵی دانەمرکاوە بای داوەتەوە ئەڵێ : « شێر لە هەڵمەتیان ئەمرد » جگە لەوەی کە ئەم هونەرە پیشەیەکی سەربەخۆیەو پێی ئەووترێ (الرجوع ـ بادانەوە) بەڵام ئێمە هەر تەماشای ئەوەندە ئەکەین کە ئەڵێ نەك وەکو شێر وابوون بەڵکو لە شێر ئازاتر بوون چونکە کە شێر چاوی بە هێرشی ئەوان ئەکەوت لە ترسانا ئەمردو ئەتوایەوە .. سەلام ئەم لاوانەی پەسندترو چاوقایمتر داناوە لە شێر . هەر لەبەر ئەم پەسندکردنەشە پێی ئەووترێ « لێکچواندنی پەسندیدە » .

با وەکو : « راستە نێرگس لەبەر چاوی کاڵتا ، بنەوشە لەبەر ئەگریجەی خاوتا ، خونچە لەبەر لێوی لەعلیتا ، بلوور لەبەر گەردتا ، سنەوبەر لەبەر کەمەرتا ، چنار لەبەر باڵاتا : سەر شۆڕو شەرمەزارن .. »

نووسەر ئەیەوێ : چاوی کاڵ بە نێرگس ، کوڵمی ئاڵ بە سێو ،

١

Scanned with CamScanner

١

ئەگریجەی خاو بە بنەوشە ، لێوی لەعلین بە خونچە ، گەردنی بێ گەرد بە بنوور ، ئەمەر بە سنەوبەرو باڵای یار بە چنار بچوێنێ ... بەڵام بەم جۆرە لێکچواندنانە رازی نابێت بەڵکو هەموو ئەم شتانە بەرامبەر یارەکەی بە شەرمەزارو سەر شۆڕ ئەزانێ .. (قانع) ئەڵێ :ـ

گوتم بولبول بە دینی خۆت گوڵت پێ چاکە یا کوڵمی
بە دەنگی ئاشکرا بولبول دوو سەد طعنەی لە شەشپەردا .

تەماشای ئەو بیرە بەرزەی (قانع) بکە .. قانع نایەوێ راستەو راست کوڵمی یاری بە گوڵ بچوێنێ ، چونکە ئەم گوڵە بە لای ئەوەوە هەر هیچ نییە بە چاو کوڵمی یارەوە ، ناشیەوێ خۆی فەرمانێك بدا کە کوڵمی یارەکەی لە پەڕەی گوڵ ناسکترە ، چونکە ئەگەر وا بکات ئەترسێ قسەکەی لێ وەرنەگرنو بەر پەرچی بدەنەوە و بڵێن : چونکە تۆ دڵدارو سەوداسەری یارەکەتی بۆیە کوڵمی ئەوت بەلاوە جوانترە لە گوڵ . لە ترسی ئەم قسەیە (قانع) خۆی لە فەرمان دانا دەر ئەباتو بانگی بولبول ئەکاتو ئەم پرسەی پێ ئەکا بۆ ئەوەی بولبول ببێ بە راوێژکار . کە بولبول دێتو سەیرێکی گوڵ ئەکات ـ کە یاری نازداری خۆیەتیو شەوو رۆژ وەکو پەروانەو چرا بە دەوریا ئەسووڕێتەوە ـ پاشان چاو هەڵەبڕێت ئەڕوانێتە کوڵمی یاری (قانع)و بەراوردیان ئەکات ! لە شوێن خۆیا ماتو شەرمەزار ئەبێ . چونکە کوڵمی یاری قانع لە گوڵ جوانترە ، لە حەیفانا ئەوەتە شەق ناباتو لە جیاتی ئەوەی تەرازووی جوانی بۆ گوڵ دابگرێ ـ کە یاری خۆیەتی ـ ناچارە کوڵمی یاری قانع پەسندتر بکات .. نەك هەر ئەوەندە زیاتریش ! لە داخانا گوڵی ئەوەندە پەستو زیز دێتە بەرچاو ئەوەی داتەبەر تیرو نەشتەر ـ چونکە لە مەیدانی جوانیدا بۆڕی خواردووە ـ ئەزانی گوڵیش کامەی هەڵبژاردووە ؟ بێگومان گوڵی بۆنخۆشو رازاوەی شەستپەڕ ...

لەم هۆنراوەیەدا (قانع) یەکەم جار ئەیەوێ کوڵمی یار بە گوڵ

بچوێنێ بەڵام پەشێمان ئەبێتەوە ، ئوتمی پێ نە گوڵ جوانتـــــر ، بۆ دڵنیاییش پرس بە بولبول ئەکات ، بولبولیش هەر کوڵم پەسندتر ئـەکات ، ئەم پرس کردنەشی بە بولبول جوانی‌یەکی یەکجار زۆر بە لێکچواندنەکـــە ئـــەدا ..

ئەگەر لێکچـــواندنی پەسندیدە لـــەگەڵ لێکچواندنی ئاوەژوو بەراوردبکەین ، ئەبینین ئەم دووە زۆر لەیەك ئەچن ، هەر دووکیان لێچوو پەسندتر ئەکـــەن لە لەوچـــوو ، ئەوەندە هەیە لە لێکچاندنی ئاوەژوو پەسندتر ئەکـەن لە لەوچـوو ، ئەوەندەهەیە لە لێکچوانـدنی ئاوەژوو؛ لێکچواندنەوە دەرناچێ ... بەڵام لە لێکچواندنی پەسندیدە هـــــەر ئەوەندەیە لێچوو پەسندتر ئەکرێ لە لەوچووو بەس !..

لێکچوانـدنی وێنـــە

ئەم لێکچواندنانەی تا ئێستا باسمان کردن‌و نموونەمان بۆ هێنـــان هەموویان بریتی بوون لە لێکچواندنی تاك ، واتـــە شتێك بە شتێکی‌تر . لێرەدا باسی جۆرە لێکچواندێکی‌تر ئەکەین کە (لێکچواندنی وێنە)یـە . لەم جۆرەدا لە جیاتی ئەوەی شتێك بە شتێکی‌تر بچوێنرێ ، وێنەیەك بـــە وێنەیەکی‌تر ئەچوێنرێ . مەبەست لە وێنە ئەوەیە لە چـەند پارچەیەکی زۆر پێك هاتبێ‌و ئەو پارچانە بە رەنگێکی وا تێك هەڵکشابن کە بووبن بـە یەك شت‌و وێنەیەکیان دروست کردبێ .. (نالی) ئەڵێ :

زولفت ســـەبەبە دڵ بە عـوزارت کە دەســـووتێ
ســـووچی شـەوە وا قاتلی پەروانە چرایـــــــە

ئەڵێ : چۆن تاریکی شەوە ئەبێتە هۆی ئەوە چرا پەروانە رابکێشێ‌و بسووتێنێ ، هەر بەم چەشنە زولفی رەشی تۆ ــ یارە نازدارەکەم ــ بۆتـە هۆی ئەوە کە روومەتی گەش‌و رۆناکت دڵم بسووتێنێ ، چونکە ئەو کاتەی پەردەی زولفت بەسەر روخسارا بڵاو ئەبێتەوە رۆژی روخسار ئەکەوێتـە

پەنەوەی رۆناکی لە دونیادا چت نەبینێ ، جا لەناو ئەم دونیا تاریکـــەدا دڵی گڕ گرتووم بە شوێن رۆناکییێ ئەگەڕێ لەپڕ لە روخسارت راســـت دێت‌و ئەوەندە بە دەوری‌یا خوڵ ئەخوا تا ئەبێ بە خۆڵەمێش !

(نالی) وێنەیەکی دیوە «زولفە ئەبێتە هۆی سووتانی دڵی بە ئاگـــری رووەوە» جا ئەم وێنەیە بە وێنەیەکی‌تر ئەچوێنێ کە باوترە ئەویش ئەوەیە : « شەوە ئەبێتە هۆی سووتانی پەروانە بە گڕی چرا ٠» لەم دوو وێنـــەدا لێکچواندن نەکەوتۆتە نێوان (زولف‌و شەو) بە تەنها ، نەشکەوتۆتە بەینی (دڵ‌و پەروانە) بە جیا ، هەروەکو نەشکەوتۆتە میانەی روخسارو چرا ٠٠» راستە ئەتوانیـــن زولف بکەین بە شەو لە رەشی‌دا ، روو بکەین بە چرا لە گەشی‌دا ، دڵ بکەین بە پەروانە لە گەڕان‌و سووڕانا بـــەڵام (نالـــی) مەبەستی ئەم تاکە تاکانە نی‌یە ، بەڵکو مەبەستی ئەم وێنانەیە کە لە پشـــت ئەم تاکە تاکانەوە هەن ٠٠ کەواتە لێکچواندنی وێنە ئەوەیە وێنەیـــەك بە وێنەیەکی‌تر بچوێنرێ کە هەریەکە لەم دوو وێنەیە لە چەند پارچەیەك پێـــك هاتبێ‌و مەبەستیش پارچەکان نەبێت بەڵکو ئەم وێنەیە بێت کە پاژەکـــان دروستیان کردووە ٠ یا (حەریق) ئەڵێ :

پێ‌ی بڵێن زاهیـــد بە خێـــری خۆی لە وەعـــزی من گـــەڕێ
عەشـــقی من شوعلـــەو بڵێسە ، وەعزی ئەو وەك خارو خەس

(حەریق) لەم لێکچوانـــدنە بـــەرزەدا (عەشقی دڵـــی خـــۆی) بە (گڵپەو بڵێـــسەی ئاگر) ئەچوێنێ ٠ (پەندو وەعزی واعیز) بە (خارو خەس ـ درك‌و داڵ) ئەچوێنێ ٠٠ بێ‌گومان ئەگەر مەبەستەکە هەمووی هـــەر ئەوەندە بێت مانای وایە ئێمە نەگەیشتین بە هیچ ، بەڵام (حەریق) مەبەستی ئەوە نی‌یە کە بە تەنها عەشقی دڵی خۆی بکا بە شوعلەو بڵێسە ، وە وەعزی واعیز بکا بە درك‌و داڵ وبەس بەڵکو لەو دیو ئەو تاکە تاکانەوە وێنەیـــەك بەدی ئەکرێ ، دیمەنێك ئەکەوێتە بەر چاو ، ئەویش مەبەستی ئەو وێنـــەو دیـــــەنەیە !

حەریق ئەو دیمەنە ئەخاتە پێش چاو کە چۆن ئاگرێك ئەگەر (کڵپەو بڵێسەی) بەرزببێتەوە هەر چەندە پووش و پەڵاسی سەری ئاگرەکەو [illegible]
بخەیتە سەر بە نیازی کپ کردنەوەی لە لایێ ئاگرەکە بەو پووش و پەڵاشە خۆشتر ئەبێت و لە لایەکی تریشەو ، ئاگرەکـە ئەم پووش و پەڵاشە هەڵ ئەلوفێ و قووتی ئەدا جا ئەڵێ عەشقی دڵی منیش وەکو ئەو ئاگرە بڵێسەی ئەڕوا بە ئاسمانا ، وەعزو پەندو ئامۆژگاری واعیزیش وەکو پووشەکـە وایە ، ئەیەوێ بەو وەعزانە گڕی دڵم دامرکێنێتەوە بەڵام نازانێ کە بە گڕین ئەکا بەئاگرا نازانی ئەم وەعزو ئامۆژگاری‌یانە لە لایێ گڕی ئەم عەشقەم لە دڵا خۆشتر ئەکەن و لە لایـەکی تریش عەشقی من وەعزەکـا ئەخوا نایەیڵـێ[1] .

لێکچواندنی وێنە زۆر جۆری هەیە لەوانە :

١ ــ ئەوەیە کە تەنها مەبەست روون کردنەوەو پێشاندانی وێنەکی بێت و نەگونجێ تاکە تاکە وێنەکان بە یەك بچوێنرێن وەکو :

شێر کە هات گیرۆدە بوو سەد نەعرەتەو ناڵەی بەهیچ

عاقڵێك گوێی لێ نەگیرێ پیری سەد ساڵەی بە هیچ

لێرەدا راستە مـەبەست پێشاندانی وێنـەکەیە بـەڵام کـە سـەیری پاژەکانی ئەم لاو ئەو لا ئەکەین بۆمان دەرئەکەوێ کە ناگونجێ تاکـە تاك بە یەك بچوێنرێن ، لێکچواندنی پیاوی عاقڵ ناکرێ بە شێر ، بەڵکو پیاوی ئازاو بە جەرگ بە شێر ئەچوێنرێ ، (پیری سەد ساڵە) ناکـرێ بە (نەعرەو ناڵـە) .. جا دیارە لێرە هەر تەنها وێنەکان بە یـەك ئەچـن و بــەس !!

---

(١) ئەم لێکچواندنەی حەریق زۆر لەوە ئەچێ کە (احمدی خانی) لە (مەم وزینا) هیناویـە ئەڵـێ :

عەشق ئاگرە نەفحـەیە نصیـحەت   سـر پەردەیە لۆمـەیە فضـیحەت

سالمیش ئم راستی‌یەی پێشان داوە بەڵام نەك بە لێکچواندن کە ئەڵێ :

دەس لە تۆ هەڵناگـرم تا نەمکـوژن   حەرفی ناصح سەر بەسەر ئەفسانەیە

٢ ـ ئەوەیە کە بکرێ تاکە تاکی وێنەکان بە یەك بچوێنرێن بەڵام ئەمەیـان مەبەست نەبێ بەڵکو مەبەست پێشاندانی وێنەکە بێتو بەس ! حەریق ئـەڵێ :

مجمعـه سـینه ، وەفنجـان مـەم وەشەربـەت دەم
خەلعـەتی یـارە کـە زانیـویە غەریبـی وەتەنـم

ئەڵێ کە یارەکەم منی بە ئاوارە دیوە ، هاتووە ئەم خەڵاتەی پێشکەش کردووم : چۆن خوان ئەڕازێنرێتەوەو شەربەتو فنجانی لەسەر دائەنرێو پێش کەش ئەکرێ هەر بەم جۆرەش یارەکەم دوگمەی ترازانوودو سینەی خۆی بـۆ کردوومەتەوەو مەمکی وەکو فنجـانی پێشـکەش کـردووم شەربەتیشی بۆ ئامادە کردبووم کە ماچی لێوی بوو !!

لێرەدا ، وایە ، مەبەستی دەرخستنی وێنەکەیە بەڵام لە پاڵ ئەمیشەوە ئەگونجێ بە جیا جیا (سینە) بە (سنی) و (مەم) بە (فنجان) و (دەم) بـە (شەربەت) بچوێنرێ .. لەم لێکچواندنە رەکاکەتێك هەیە چونکە راستە شەربەشت ئەکرێتە فنجانەوە بەڵام کەی ماچی دەم ئەکرێتە ناو مەمکـەوە بۆ ئەوەی ماچی دەمو مەمك بە شەربەتی ناو فنجان بچوێنێ .. یا وەکـو گۆران ئەڵـێ :

تـۆو مـەلاو شـیعرو فەلسـەفەی ئیسـلام
گـوێ راگرتنـی تـاو تـاوی عـەوام
بە بـێ زیـادو کـەم دێتێتـە پیش چـاو
سـەرنجـی کوێـران لـە نامـەی نووسـراو

چۆن کوێر بە دیار نامەی نووسراوەوە ماتەڵ ئەبێتو تەقەی سەری دێت ، مەسەلەی تاو تاوی عەوامیش هەمان شتە کە گوێ بۆ شـیعرو فەلسەفەی ژیان رائەگرن ..

[illegible]

تا ئێستا نەختێ بە فراوانی باسی جۆرەکانی لێکچواندنمان کــرد ، ئەوەمان ووت کە لە لێکچواندنی ئاوەژوو شوێنی لێچوو و لەوچـــوو ئەگۆڕێ ، وا پیشان ئەدرێ کە ئاشکرایی سیفەتی لێچوو گەیشتۆتـــە رادەیەك کە گەلێ زیاترە لەوچوو ..

کە لێکچواندنی دوو شت ئەکرێ بە یەکتر هــەر ئەبــێ یەکێکیــان سیفەتەکەی پەسندتر بێ لە وەی تر چونکە کە ئەڵێی « ئەبرۆی وەکــو مانگی یەك شەوە وایە . » راستە ، لێرە ئەبرۆ بە مانگی یەك شـــەوە چوێنراوە بەڵام لە هەمان کاتیشا ئەوەمان بۆ دەرئەکەوێ کە مانگی یەك شەوە لە ئەبرۆ جوانترە بۆیە داوای ئەوە ئەکرێ کە ئەبرۆ وەکو ئـــەو لــێ بکـــرێ .

زۆر جار وا ئەبێ ناویسترێ دوو شت لە لێکچوونا یەکێکیان لەوەی تر پەسندتر بکرێ بەڵام ئەویسترێ کە (وەك یەکی) هەردوو لا پیشـــان بدرێ وبسەلمێنرێ ، ئەم هونەرەش پێی ئەووترێ (وەك یەکی ــ التشابە) لێرەدا مەبەستەکە ناخرێتە پەردەی لێکچواندن نەوەك بەمەوە پەســندی یەکێکیان بەسەر ئەویترا زاڵ بێت ، چونکە هەر دەم لێکچوون لە لەوچوو پەسندترە تا لە لێچوو . تەنیا لە لێکچواندنی ئاوەژوو نەبێ کە پەسندتر دەر ئەکەوێ .. لە (وەك یەکی) کە ئەڵێی : (گوڵ و روومەتی یار وەکو یەك وان .» هیچ درزێك نامێنێتەوە کە گوڵ لە رووی یار ، یا رووی یار لە گوڵ جوانتر دەر بکەوێ ، بەڵکو هەردووکیان لەیەك رادە ئەوەستن و هیچ جیاوازییەك ناتوانێ خۆیان بخاتە نێوانەوە ، بەڵام کە ئەڵـــێی : (روومەتی یار وەکو پەڕەی گوڵە) لێرەدا راستە ئەمانەوێ بە روومەتـــا هەڵبڵێین بەڵام (ضمنا) ئەوەی هەر تیایە کە ناگاتە گوڵ لە جـــوانیدا ، کەواتە جیاوازییەك هەر ئەمێنێ لە نێوان (روومەت) و (پەڕەی گوڵ) .. یا کە ئەڵێی : « پەڕەی گوڵ وەك روومەتی نازکی یار وایە » ئاشکرایـــە کە (پەڕەی گوڵ) بە (روومەت) چوێنراوە ، ئەمەش لێکچواندنی ئاوەژووە

چونکە لە [illegible]دا ئەبێ ڕوومەت بکرێ بە گوڵ ٠٠ جا لە دوو تۆی، ئەم لێکچواندنە وامان بۆ دەر ئەکەوێ کە ڕوومەتی یار لە گوڵ نازکترە : کەواتە لێرەش یەکسانیو وەك یەکی هەر دەست ناکەوێ ، کە چاوێـك بە (وەك یەکی) و (لێکچواندنی ئاوەژوو)دا ئەخشێنین بۆمان دەر ئەکەوێ کە لە (وەك یەکی‌دا) هەر ئەوەندە هەیە دوو شتەکە ئەبن بە یەکو هیچیـان لە هیچ پەسندتر ناکرێ ، بەڵام لە لێکچواندنی ئاوەژوودا لێچوو گەلێ پەسندتر پێشان ئەدرێ ٠٠ لە (وەك یەکی)دا نالی ئەڵێ :

عەرعەر عـەدیلی قـەدیەتـی یەعنـی بەرابـەرن

سـونبول شەبیهی زولفیـەتی فەرقـی نی‌یە موێ

کە عەرعەرو قەدی یار بەرابەر یەك دائەنێ مانـای وایـە هیـچ جیاوازی‌یەکیان لە نێواندا نامێنێ ، هەروەها کە زولف ئەکـا بە سونبول لێی ناگەڕێ بەڵکو دوا بەندی بۆ دێنێتەوەو ئەڵێ : (فەرقی نی‌یە موێ) واتە هەردووکیان بێ جیاوازی یەك شتن ٠٠

مەبەست لە هێنانی لێکچواندن

بێ گومان لێکچواندن پیشەیەکی ڕەوانبێژی بە کاریگەرەو کـە ئەهێنرێ بۆ مەبەستێك یا چەند مەبەستێکی تایبەتی ئەهێنرێ هـەموو مەبەستەکانیش بۆ (لێچوو) ئەگەڕێنەوە کە شادەماری لێکچوانـدنە ، ئەمەش هەندێ لەو مەبەستانـە :

١ ــ دەرخستنی گونجانی لێچوو :

ئەمەش وا ئەبێ ئەو کاتەی نووسەر یا هۆنەر قسەیەك ئەکات نەختێ پێچەوانەو سەیر بکەوێتە بەر چاوو هەموو ئەقڵێك بە ئاسانی وەری نەگرێ، جا لەو کاتەدا دێ ئەو شتەی مەبەستیەتی بە شتێکی‌تر ئەچوێنێ بۆ ئەوەی پەردەی گومانی نەگونجانەکە لابدات ٠٠ وەکو (کامەران) ئەڵێ :

ئەگەرچی شەماڵ نەرم و نیانە   پەڕی گوڵاڵەش هەڵئەوەرێنی
چاوی تۆش گەرچی ئارامی گیانە   بەڵام پریشکی دڵ ئەسووتێنی

(کامەران) گەر هەر ئەوەندە بڵێت : «چاوی تۆ ئارامی گیانەو پریشکیش دڵ ئەسووتێنێ » ڕەنگە ئەم داوایە نەچێتە هەموو دڵێکەوە، ڕەنگە بووترێ : « چاوی کە ئارامی گیان بێت چون دڵ ئەسووتێنێ ؟ یا کە دڵ ئوسووتێنێ چون ئارامی گیانە ؟ ئارام گرتن و سووتان چۆن لە گیان و دڵا پێکەوە ئەگونجێن ؟ » واتە قسەکە پێچەوانەیەکی لێ بەدی ئەکرێ جا بۆ ئەوەی کامەران ئەم پێچەوانە نەهێڵێ و بەڵێنێ کە چاو ئارامی گیانەو دڵیش ئەسووتێنێ ، دێ ئەم چاوە بە شەماڵ ئەچوێنێ ، چۆن شەماڵ نەرم و نیانە لەگەڵ ئەوەشا پەڕی ناسکی گوڵاڵە هەڵ ئەوەرێنێ بەم تەرحەش چۆن شەماڵ نەرم و نیانە ئاواش چاوەکە ئارامی گیانە وە چۆن ئەویان پەڕی گوڵاڵە هەڵئەوەرێنێ ئەمەیان پریشکی دڵ ئەسووتێنێ . لێرەدا مادام ئەوە بگونجێ کە شەماڵ سەرەڕای نەرم و نیانی پەڕی گوڵاڵە هەڵبوەرێنێ ئاواش ئەبێ بگونجێ کە چاو لەگەڵ ئەوەی ئارامی گیانە پریشکە بە هێزەکەی دڵ بسووتێنێ ، یا وەکو (نالی) ئەڵێ :

بۆچی نەگریم سەد کەرەتم دڵ دەشکێنی
مەی بۆچ نەرژێ شووشە لەسەد لاوە شکاوە

٢ ـ دەرخستنی دۆخی لێچوو :

ئەوەش ئەو کاتە ئەبێ کە سیفەت و دۆخی لێچوو کز بێ بەڵام سیفەتی لەوچوو باوی هەبێ . جا نەبەستیش لە لێکچواندن ئەوە بێت کە لێچوو لە شێوەو دۆخی لەوچوو دابڕێژرێ . وەکو (حەریق) ئەڵێ :

بۆ گوڵی ڕووت هاتم و پەرچەم دەبینم بۆیە وا
ماهی نەورۆزم بە شیوەن وەك محرم خۆی نواند

Scanned with CamScanner

ئەڵێ : چۆن بۆ گوڵێ رووت ئەهاتم لە پڕ پەرچەمی رەش سەرەڕێی لێ گرتم ! ئاواش مانگی نەورۆزم کە سەر دەمی گوڵو رێحانەو سەرەتای ژیانێکی پڕ ئارایشی نوێیە بە شێوەنو گریانو ئازارەوە بوو : (محرم) ۰

ئەمە جگە لەوەی باری رووی یارو پەرچەم پێشان ئەدا لە هەمان کاتیشا بارێکی دروونیو هۆلمانی شاعیرمان بۆ روون ئەکاتەوە !! کە لەو کاتەدا تێدا ژیاوەو پاڵی داوە بۆ ئەوەی پەیوەندییەك بخاتە نێوان ئەو بارە هۆلمانییە تایبەتییەی ناوەوەو سروشتی دەرەوە ۰۰

بۆ بەجێ هێنانی ئەم مەبەستە (کە دەرخستنی دۆخی لێچوو)ە چاکتر وایە لەوچوو شتێکی هەستپێکراو بێت تا زوو وەربگیرێو باشتر بچەسپێ !!

٣ ـ دەرخستنی ئەندازەی بە هێزی یا بێ هێزی لێچوو :

ئەوەش وا ئەبێ ئەو خاسەوێژەی کە ئەویستری ساخ بکرێتەوە بە سادەیی بزانرێ ، واتە گوێگر ئەزانێ خاسەوێژەکە هەیە بەڵام پلەی بە هێزی ئەم خاسەوێژەی لا روون نییە ، (نالی) ئەڵێ :

تیژاوی سروشکم وەکو ئیکسیری سوهەیلە

روخسارەی زەردم وەکو ئەوراقی خەزانە

٤ ـ چەسپاندنی لێچوو لە مێشکی گوێگردا :

ئەو مەبەستەش زۆرتر ئەو کاتە دێ کە شتێکی بزوێنی ـ معنوی ـ بەشتێکی هەستی بچوێنرێ وەکو :

هۆشم وەکو خۆم سەر لێشێواوە

لەسەر جوابێکی تۆیە داماوە

ئەم جۆرە لێکچواندنەش گەلێ بە هێزو دلکێشە چونکە (گوزارەو مانای ژیری ئەگەرچی چەسپاوەو ناگۆڕێ بەڵام بەراوردکردنی لەگەڵ شتی هەستیو پێکچواندنیان باشتری ئەچەسپێنێو دائەرێژێ ۰

٥ ـ [illegible] :

لێرەدا نووسەر یا هۆنەر لێچوو ئەگرێو بە هەموو توانایـــەوە ئەیرازێنێتەوە بە بە جۆرێکی وا کە گوێگر یا خوێنەر چەشەی لەگەڵ بیزوێو دڵی بەسەرەوە بنیشێ ، (کاکەی فەلاح) ئەڵێ :

سروشـــت بـە بەرگـــــی ئـــاڵو ولاوە

تـــازە بووکێکـــــە خـــۆی لە تەل داوە

کاکەی فەلاح سەرنجی لە سروشت داوە لە کاتی بەهارا ، ئەو کاتەی زەوی مافووری سەوزی خۆی رائەخاتو دارو دەوەن گوارەی گۆپکـە لە گوێ ئەکەنو بەفری کاوانی ئەم کوێستانە ئەتاوێتـەوەو شـاخە سەرکەوشەکان پێت لێکپێتك ئەبن ، بۆنی عەنبەرینی گوڵو گوڵاڵە لەگەڵ هەوای فێنکی ئەم بەهارە تێکەڵ ئەبێو ئەبێ بە هەناسەیەکی گیان بەخش !! لێرەدا شاعیر ئەو سروشتە رازاوەیـە پیشان ئـەداو بـە تۆبووکێکـی ئارایشدراوی ئەچوێنێ ..

٦ ـ دزێـو کـردنی لێچوو :

ئەمەش لە خوسپو داشۆرینا ئەبێ : شیخ رەزا ئەڵێ : رەنگی کەر ، دەنگـی بەقەر ، هەیئەتی سەگ ، خۆی چەقەل

ســوودی لێکچواندن

لێکچواندن کە ئەهێنرێ سوودێك یا چەند سوودێکی لێ رەچـاو ئەکرێ ، ئەمانەش هەندێ لەو سوودانە :

١ ـ کورتبـڕی :

وا ئەبێ نووسـەر یەوێ کۆمەڵە سیفەتێك بداتە پاڵ شتێ ، یا کەسێ ، جا کە پەنا ئەباتە بەر لێکچواندن بۆ ئەوەیەتی لە درێژدادڕی رزگاری بێ.

Scanned with CamScanner

(پیرەمێرد) ئەڵێ :

تاڤگــــەکەت ســـەربەرز ســـاردە وەك تـــەرزە
دانـــــەی مرواری لەنجـــەی ســـەد تـــەرزە

ئەوە هەر لێ‌گەڕێ کە رەگەزدۆزی ـ الجناس ـ لە ووشـــەی تەرزە کەوتۆتەوە کە دووجار هاتووەو هەر جارەی مانەیـەك ئـەدات . پیرەمێرد لە جیاتی ئەوەی بە دوورو درێژی بە تانو پۆی ئاوی تاڤگەکە بێتە خوارەوەو باسی ساردی بکات ، هاتووە بە دوو ، ووشە مانای تەواوی داوە بە دەستەوە « ساردە وەك تەرزە »

٢ ـ بۆ روون کـــردنەوە :

ئەمەیان شا نیشانەی لێکچواندنە چونکە یەکەم ئەرك‌و فەرمانـی لێکچواندن لابردنی گومان‌و دوودڵی‌یە بەرامبەر ئەو شتەی ئەخرێتـە روو .. بۆیە یەکەم نەنگی‌و کەم‌و کورتی لێکچواندن ئەوەیە مەبەستەکەی پۆشراو بێت یا بە تەواوی روون نەکرابێتەوە . (پیرەمێرد) ئەڵێ :

جاهیــل زلیش بـــێ وەك کـەندوی بۆشـــە
دەنـــگی دەهۆلیش هـــەر لـــە دوور خۆشە

جاهیلی بە کەندووی بۆش چواندووە ، ئەمەش بۆ ئاشکرا کردنی مەبەستەکەیە ..

٣ ـ هووشـــــەکاری :

کە شتێك بە شتێکی‌تر ئەچوێنرێ دیارە نیاز لەم لێکچواندنە ئەوەبە کە لێ‌چوو لەسەر شێوەو دۆخی لەوچوودەر بکەوێ ، ئەمەشیان هەڵبەت هووشەکاری گەرەکە ؛ ئەم هووشەکاری‌یەش ئاوی گیانی هـــەموو لێکچواندنێکـە ، کوردی ئەڵێ :

گــەردنی کــوردی لە کێــوی بێستوون مەحکەمترە

چونکــە ســەد ســاڵە لە ژێــر باڵی خەمایەو نانەوێ

کوردی گەردنی خــۆی کــردووە بــە کێــوی بێســتوون ، لێکچواندنەکەش پەسندیدەیە .. چونکە کێوی بێستوون لە کــوێ ؟ گەردنی زراوی لە کوێ ؟ جا هەرچی بڵێیت دەربارەی ئەم هووشەکاری‌یە هــەر هیچت نــەووتووە ..

٤ ـ داگرتــن‌و جــەخــت کــردن :

کە لێکچواندنێك ئەکرێ مەبەست داگرتن‌و جەخت کردنی سیفەتی لێچووە ، کاکەی فەلاح ئەڵێ:

هەر کەســێ ئۆباڵی ئیشی خۆی لەسەر ئەســتۆیەتی

وەك برۆ چۆن پشتی چاوی گرتووە جــێی خۆیــەتی

لێرەدا ڕاستەقینەیەك هەیە : « هەر کەسێ ئۆباڵی ئیشی خۆی لەسەر ئەستۆیەتی . » جا بۆ جەخت کردنی ئەو مانایە هاتووە بە (برۆ)و پشــت چــاو گرتنی چوانــدووە ..

پلەی کاریگەری لێکچوانــدن

لێکچواندن هەر جۆرێك بێت‌و بۆ هەر مەبەستێــك بێــت لــە کاریگەرو ئەنگافتنا سێ پلەی هەیەی :

١ ـ **لێکچوانــــدنی ڕەوان :**

ئەمەیان لە هەموو جۆرەکانی‌تر بە هێزترە ، تەنها لە لێچووو لەوچو دروست ئەبێ‌و بەس ، ئەوزارو لێکچوون باسیان ناکرێت ، ئەوەش ئەبێ کە لەوچوو بکرێتە موزاف‌و بدرێتە پاڵ لێچوو ، وەکو : (بەهەشتــی دڵداری ، دۆزەخی دووری ، داری ئازادی ... »

٢ ـ پلـــەی نـاوەنجـی :

ئەوەیە کە ئەمێنێ لێچوون ئامرازی لێچوون یا [illegible] بەس لێکچوون . کەواتە ئەم جۆرە یا (لێکچواندنی بەرەلا) ئەگرێتەوە ، یا (لێکچواندنـــی درێــژە) ..

٣ ـ پلــــەی نـــزم :

ئەو لێکچواندنەیە کە هەر چوار بنەڕەتەکانی بە ئاشکرایی تیـــا بـــاس کـــرابێ !

ئەمەو هەڵبژاردنی یەکێ لەم جۆرە لێکچواندنانە ئەچێتەوە ســەر چەشەی نووسەرو شوێنیش پیشەی رەوانبێژی رائەکێشێ .!

لێکچواندنی زۆر لە دێرە هۆنراوەیــەکا

زۆر جار وا ئەبێ کە هۆنەر لە دێرە هۆنراوێکا چەند لێکچواندنێک دێنێ ، ئەمەش چەند نموونەیەك :

١ ـ لێکچواندنی یەك شت بە یەك شت : صافی ئەڵێ :

یار لەبـەر نازی جوانی مامـزە ســـارەم دەکـــا
یا لــە نالەی عاشـــقانە روو لە عالــەم کـەم دەکـا

٢ ـ دوو شت بە دووشت : مەولەوی ئەڵـێ :

نــە شـــەو راحەتـــم ، نـــە رۆ دڵشـــادم
شـــەو زولف ، رۆ رووت مەوزۆ ئـەو یـــادم

٣ ـ سێ بە سێ شت : (نالی) ئەڵێ :

ئاســمانی حوسنی حەبیبـم لە ئەبرۆ زولفو روو
دوو هیلالو دوو شـەوو دوو ماهی تابانـی هەیـــە

٤ ـ چوار شت بە چوار شت : (حاجی) ئەڵێ :

تەن کێوم ، سەرم شاخە ، هەناسەم

نەسیمە ، چاوەکانم ، مێزەرم تەم

٥ ــ پێنج شت بە پێنج شت : (ناری[1]) ئەڵێ :

ڕووت وەکو ئاگر موژەت وەك شیشە ، ئەبرۆت قیمەکێش

مروەحەت زولفو کەبابت جەرگی پارەی ناری یە

٦ ــ شەش شت بە شەش شت : ئەدەب ئەڵێ :

بە زولفو برۆو موژگانو خەتو پەرچەمو باڵا

کەمەندو تیغو تیر ، جەوشەنو خەفتانو واڵایی

بە کوڵمەو ڕوومەتو ڕان بە مەمکو سینەو گەردن

عەقیقو لەعلو یاقوتو دوڕو بلوورو مینایی

٧ ــ حەفت شت بە حەفت شت : (کوردی[1]) ئەڵێ :

کەبك خەتو باز ڕەوشت ، سەقەر سەدا ، پەیجە عوقاب

چاو مەڕاڵ ، ئاسك نیگە ، شێر کەمەن ، سمت غەزاڵ

ڕەوانی لێکچواندن

ڕەوانی لێکچواندن لەوە دایە نووسەر وێنەی شتێکی دوورو شاراوە بێنێتو بە هۆی شتێکی دیارو نزیکەوە دەری ببڕێو پێشانی بدا ، جا هەر چەندە ئەو گواستنەوەیە لە لێچوو بۆ لەوچوو دوورو قووڵتر بێ لێکچواندنەکە ئەنگێوتر ئەبێ .. « چاوی کاڵ ئاسا لێکچواندن تەلەسمو ڕاکێشانو مەبەست بەخشی تیایە ، بەندی دڵو ڕشتەی جەرگ ڕائەهەژێنێو ئەی خاتە جۆشو خرۆشەوە .. » (١)

دیسان ڕەوانی لێکچواندن لەوەوە دەرئەکەوێ پەردەی لێڵو پێڵی شت دابدڕێو وێنەو دیمەنێکی دڵ ڕاکێشەر بخاتە بەرچاو ، ئەمەشیان

---

(١) اسرار البلاغة فی علم البيان

ئەم جۆرە لە بیرێکی تیژو خەیاڵێکی پەل هاوێژو باڵاکەیانی تێدا
دەرچووبێ شتەکە پەسندترو دلگرتر ئەبێ ! • عبد القاهر الجرجانی گوتەنی هەر لێکچواندنە ئاوو ئاگر پێکەوە کۆ ئەکاتەوەو شتی بێ گیان وە دەنگ دێنێ •• وەکو ئەدەب لە دووری یاری ئاگری لە دڵ بەر ئەبێ‌و دەریای فرمێسکی لە چاوەکانا سەر ئەکا وئەلێ :

شەو لەبەر سۆزی دەروونو ئەشکی دیدەم نازەنین

لایەکی ئاوی رەوانو لایەکی نارە ئەدەب

بێ گومان هەر لێکچواندنە بتوانێ ئاوو ئاگر پێکەوە کۆ بکاتەوەو وا لە ئەدەب بکا کە لە دەرەوە نوقمی دەریای فرمێسک بێت‌و لە ژووردوەش دەروونی کوورەی ئاگرێکی بە جۆش بێت ••

ئەگەر بێت‌و بلێیت (فلان وەکو فلانە لە درێژیدا) یا (زەوی وەکو تۆپ خرە) یا « ئەو کاغەزە ئەوەندە سپیە سەد سوێند ئەخۆی بەفرە •• بێ گومان ئەم جۆرە لێکچواندنانە هیچ بۆنێکی رەوانبێژی یان لێوە نایەت ، چونکە لێکچوونەکە زۆر زۆر دیارو ئاشکرایە ، هیچ قووڵییەکی تیا نییەو پێویست بە لێکدانەوە ناکات ، خەیاڵەکەی تەسکەو نەیتوانیوە پەل باوێ ، بەڵام هونەرمەند ئەو بلیمەتەیە کە بیری ووردی ئەخاتە کارو ئەم لێکچواندنە دادێنێ :

گیانە لە پرخەی خەوی خاومدا

پێت بنێ وەبان هەردوو چاومدا

مەلێ بەرژانگت تیژە وەك چقل

نەچەقێتە پای نازکتر لە گول

ئەمە کە پیسارانی وتوویەو پیرەمێرد کردوویە بە سۆرانی ئەو پەڕی جوانی تیایە ، برژانگی خۆی ئەکا بە چقل ، پا ـ پێ ـ ی ناسکی یار ئەکا بە گوڵ ، نەك هەر ئەوەندە بەلکو جوانی لە وێنەو دیمەنەکە دایە کە خەیاڵی هۆنەر دروستی کردووە کە خۆی لە پرخەی خەوا بێت‌و یارەکەی بە پێیە گوڵینییەکەی بە سەر چاوی بکەوێ ، سەرەرای ئەوەش

ئەڵێ من ئازارکێش نابم بەلاّم خەمی تۆیە ئەی یارە نـازدارەکەم کـە برژانگی ئەم وەك چەقل وانە لە پێی ئاسکێك ئەچەقن ئازاری ئەدەن ..
ئەوەی لەم لێکچواندنە سەرنج رائەکێشێ ئەوەیە خەیاڵی بۆ ئەوە چووە پێی ئاسکی یار بە گوڵ دابنێو هەستیش بەوە بکا کە بۆ ئەم پێ ئاسکە برژانگی ئەو وەك چقل وان . ناسکی پێو تیژی برژانك ئەو پەڕی جوانی ئەنوێنێ ، هەر وەکو هۆنەر لە ریزکردنو دارشتنی ووشەکان دەستێکی باڵای هەیە ، کە ئەڵێ (پرخەی خەوی خاو) پیاو دڵو دەمارەکانی خـاو ئەبێتەوەو هەست بە نەرمیو هێمنی ئەکا .. ئەمە لە شوێنی نەرمیدا بەلاّم لە شوێن توندو تیژی دا « چقل ئەچەقێتە » دێنێ کە زۆر توندو لە جێیە .
بە کورتی رەوانی لێکچواندن لە دوو لاوەیە :
١ ــ لە رێختو دارشتنو هێنانی ووشەی جێگر ! بە جۆرێ هـەر یەکە جێگەی خۆی بگرێ کە بە تەواوی خوێنەر سەراسیمە بکەنو دڵـی لێ بســــینن ..
٢ ــ لە داهێنانو دۆزینەوەی لەوچوونێکی دوورو گونجاو کە کـەم زەین بەدی بکات لە باری ئاسایی‌دا ، ئەمەش پێویستی بە بەهرەیەکی لـە خەرەك دراو هەیە بۆ ئەوەی باڵندەی خەیاڵ وەکو بازی چوستو چەش بکەوێتە فرین لەو پەڕی ئاسماناو لێکچوونێکی جوانو دروست بەدی بکاتو دای بهێنێ !
جگە لە مەش بیروباوەڕ کارێکی زۆر ئەکاتە سەر بەهێزیو بێ‌هێزیو یا رەوانیو نارەوانی لێکچواندن چونکە ئەو شتەی کە پیاو باسی دەکاتو بە لێکچواندن ئەی خاتە روو تا زیاتر باوەڕی پێ بێت لێکچواندنەکە بـە هێزتر ئەبێ چونکە لە سۆزو بیرو باوەڕێکی پتەوەوە دەرهاتووەو کەفو کوڵی جۆشێکی راستەقینەی دەروونێکی پڕ شۆڕو شەڕەیە ..

Scanned with CamScanner

بەشی دووەم

دروستو خوازە ـ الحقیقە والمجاز ـ

هەر ووشەیەك لە هەر زمانو شێوەیەك داو بەلای هەر نەتەوەو هۆزێکا کە دانراوە بۆ مانایەکی تایبەتی دانراوە جا دروست ـ الحقیقة ـ بریتی‌یە لەو مانایەی کە ووشەکە لە بنچینەدا بۆی دانراوە بێ هیچ پێچو پەناو خستانو بڕدنێك لە پەخشانا شاکر فەتاح ئەڵێ :

« لە گەڵێ وەختا ئافرەتی کورد پێشانی داوە کە لە چوستی چالاکیو زرنیگیو دەسەلاتو فەرمانڕەواییو نیشتمان پەروەریو خوێندەواریو دڵتەڕی‌یا لە پیاو کەمتر نەبووە ، قەدەم خێرو قەرەفاتم دوو سەر کۆماری ئازاو بە جەرگیو بە ناوبانگی کوردستانی رۆژ هەلاتو کوردستانی ژووروو بوون ••• »

ئەگەر بە ووردی سەیری ووشەکانی ئەم دەقە بکەین بۆمان دەرئەکەوێ کە هەر ووشەیەك بۆ مانای دروستو تایبەتی خۆی دانراوە •• فەرهەنگی کوردی بێنەو لێکی بکەوە ـ ئەوەی هەیە ـ سەیری ئەم ووشانە بکە ئەبینی لێرەدا هەمان مانا ئەگەیەنن کە لە فەرهەنگا هاتووە •• هیچ ووشەیەك بۆ مانایەکی‌تر نەخوازراوە جا ئەو مانایەی بە ووشەی دروستو تایبەتی خۆی دەر ئەبڕێ پێی ئەووترێ (مانای دروستی ووشە ـ المعنی الحقیقی للکلمة) لە هۆنراوەشا پیرەمێرد ئەڵێ :

کچە ووتی : ئەوە ئەستێرەیەکی تازە هەلات
بە کوردی ناوی گەلاوێژە ، شەوقی دایە وولات
وەرە بە شوعلەی ئەو سوێند بخۆین کە یەك دڵ بین
لە خزمەتی وەتەنا هەوڵ بدەین هەتاکو دەژین

لێرەش ئەم ووشانەی هاتوون هەر مانای دروستی خۆیان ئەگەیەنن وبەس !

بەشــەکانی دروســت

زاناکان لەو باوەڕەدان کە دروست سێ بەشە :
دروستی زمانی ــ دروستی نەریتی ــ دروستی دەستووری ٠

١ ــ دروستــی زمـــانی :

ئەو ووشانە ئەگرێتەوە کە لە گەڵ پەیدابوونو پێشکــەوتنی هــەر نەتەوەیەك هەریەکە بۆ دەربڕینی مانایەك یا شتێك دانراوە وەکو : گوڵ ، چیا ، بروسك ، باران ، ئاو ، مانگ ٠٠٠

خۆ ئەگەر ئەم ووشانە بۆ دەربڕینی مانایەکی‌تر بێجگە لە مانای خۆیان بە کار ببرێن ئەوا ئەبێ بە خوازە ــ المجاز ــ وەکو مانگ کە ئەو جورمە ئاسمانی‌یەیە بەدەوری زەمین‌دا ئەسورێتەوە بەڵام دوور نی‌یە ئەم ووشەیە بۆ دەربڕینی مانەیەکی تر بخوازرێ وەکو (کە زولفی لاکەوت مانگــێ کەوتەدەر ٠) بێ گومان لێرە مانگ بۆ مانای دروستی خۆی نەهاتــووە بەڵکو مەبەست‌روخسارو کولمە !

خوازەش هەر ئەبێ لە دوای دروستەوە بــێ ، چونــکە لە پێشــا ووشەکە بۆ مانایــەك دانراوە ، پاشــان هــەمان ووشە بۆ راگــەیاندنی مانایەکی‌تر خوازراوە ٠٠ لە هەمان کاتیشا ئەگەر ئێمە ووشەیەك بە رەق‌و رووتی ببینین ناتوانین فەرمانی بەسەرا بدەین کە ئەم ووشەیە دروستە یــا خوازە ! چونکە دروستی یا خوازەیی لە بەکارهێنانا دەرئەکەوێ ٠٠

٢ ــ دروســتی نەریتــی :

ئەوەش وا ئەبێ مانای دروستی ووشە لە ئەنجامی زۆر بەکارهێنانو بردنا لە ناو خەڵکا بگۆڕێ‌و ببێ بە شتێکی‌تر ، بەڵام نەك لەسەر حیسابی خوازە بەڵکو لەسەر ئەرکی دروستەکەوە ٠ واتە ماناکە هەر دروستەو نابێ خوازە ٠٠ ئــەمەش دوو جــۆرە :

أ ــ نەریتی تایبەتی : ئەوەیە کە پسپۆری زانیاری‌یەك یا کار کردەی کارێك یا خاوەنی پیشەیەك ووشەیەك لە مانای بنەڕەتی دائەبڕێ‌و ئــەی‌کا

به زاراوه بۆ شتێکی تر وه‌کو (زه‌بر ــ عزم، چڕی ــ الكثافة ، بارستایی ــ الكتلــه ، توان ــ الاس) ئه‌م ووشانه هه‌ر یه‌که مانای دروستی خۆی هه‌یه به‌ڵام له‌سنووری زانیاری‌دا هه‌ر یه‌که‌یان مانایه‌کی تایبه‌تی ئــه‌دا ؛ ئه‌و مانه‌یه‌ش که له زانیاری‌دا ئه‌ی ده‌ن هه‌ر به دروست ئه‌ژمێردرێ ٠

ب ــ نه‌ریتی گشتی : ئه‌وه‌شــ دوو جۆری هــه‌یه یه‌که‌م وا ئــه‌بێ به‌کارهێنانی خوازه ئه‌وه‌نده باو بێ وه‌کو دروستی لێ بێت ؛ هه‌روه‌کــو فڕێ دانی موزاف‌و دانانی موزاف الیهی له شوێنی ئه‌وه‌وه وه‌کو بڵێی : « مه‌ی حه‌رامه » له راستی‌دا (خواردنه‌وه‌ی مه‌ی حه‌رامه) ، جا لەبــه‌، ئه‌وه‌ی ئه‌م خوازه‌یه (مه‌ی حه‌رامه) له دروسته‌که باوتره ، ئه‌م بووه بــه دروست ٠ جۆری دووه‌م ، بریتی‌یه له دابڕینی ناوێکی گشتی به‌سه‌ر یه‌کێ له‌و شتانه‌ی به‌ری ئه‌که‌ون وه‌کو ووشه‌ی (ووڵاخی به‌رزه) راســته ئه‌م ووشه‌یه هه‌موو ووڵاخێکی به‌رز ئه‌گرێته‌وه به‌ڵام وورده وورده ماناکه‌ی گۆڕاوه تا مانای دروستی به‌جێ هێشتووه‌و به تایبه‌تی بۆ (هێــتر) به‌کار دێ ، یا وه‌کو (ره‌شه ووڵاخ) که هه‌موو ووڵاخێکی ره‌ش ئه‌گرێتــه‌وه به‌ڵام بۆ مانگا به کاردێ‌و بــه‌س ٠

٣ ــ دروستی ده‌ستووری : ئه‌و ووشانه‌یه که بۆ ده‌ستووری ئایــن‌و یاساو رژێمی یاساو رژێمی ووڵات دائه‌نرێن ، ئه‌مه‌ش وا ئه‌بێ خوسپ‌و هه‌ڵنان هه‌ڵئه‌گرێ وه‌کو ، ئیماندار ، گاور ، ده‌روێش ،٠٠٠

یا وا ئه‌بێ خوسپ هه‌ڵنان ناگرێ وه‌کو (نوێژ ، رۆژوو ، شه‌شه‌ران ٠٠)

ئه‌مه ده‌رباره‌ی دروست ــ الحقيقة ــ وه ئێمــه که لێره باسمان کرد مه‌به‌ستمان ئه‌وه بوو که به هۆی ئه‌وه‌وه له خوازه ــ المجاز ــ بگه‌ین ــ٠٠

خوازه ــ المجــــاز ــ

وه‌کو ووتمان خوازه بریتی‌یه له‌وه که ووشه‌یه‌ك بۆ مانای دروستــی خۆی به‌کار نه‌برێ به‌ڵکو بۆ مانایه‌کی تر بخوازرێ‌و مه‌به‌ســتێکی تــر بگه‌یه‌نێ ٠٠ احمد مختار به‌گی جاف ئه‌ڵێ :

لە خەو هەستن درەنگە میللەتی کورد خەو زەرەرتانە
هەموو تاریخی عالەم شاهیدی فەزلو هونەرتانە

کە ئەڵێ (لە خەو هەستن) بێ گومان خەو بۆ مانای دروستی نەهاتووە کە نووستنە بەڵکو بۆ دەربڕینی مەبەستێکیتر بە کار هاتووە کە غەفلەتیو بێ ئاگاییە .. خوازە بە شێوەیەکی گشتی دوو جۆرە :

١ ــ خوازەی زمانی : ئەوەیە وشەیەك نە مانای راستەقینەی دەرد بخرێتەوەو بۆ راگەیاندنی واتایەکیتر بەکار ببرێو پەیوەندییەکیش لە نێوانی مانای دروستو مانای خوازەیی وشەکەدا هەبێت ، ئەوەش دوو جۆرە :

أ ــ خواستن : ئەو خوازەیەیە کە پەیوەندییەکەی لێکچوون بێت .

ب ــ خوازەی بەرەڵا : هەموو خوازەیەکی تری زمانی ئەگرێتەوە کە پەیوەندییەکەی وێچوون ــ مماثلة ــ نەبێ ، بۆیەش پێی ئەووترێ خوازەی بەرەڵا چونکە بە پەیوەندییەکەوە نە بەستراوە ، یا لەبەر ئەوەیە کە پەیوەندییەکانی ئەکەونە نێوان مانای دروستو مانای خوازەیی وشەکە ئەوەندە زۆرن لە ژمار نایەن .

٢ ــ خوازەی ژیری :

١ ــ خوازەی زمانی

خوازە بریتییە لە بە کار هێنانی وشەیەك بۆ دەربڕینی گوزارەیەکیتر بێجگە لە گوزارەی تایبەتی خۆی ئەمەش سەبارەت بە پەیوەندییەکەوە کە لە میانەی گوزارەی دروستو گوزارەی خوازەیی وشەکەدا هەیە لەگەڵ هەبوونی نیشانەیەکی زمانی ــ لغوی ــ یا ژیری ــ عقلی ــ کە بەرهەڵستی مانا دروستەکە بێت ، ئەم نیشانەیەش پێی ئەووترێ (قرینە المجاز) .. وەفایی ئەڵێ :

گوڵەکەم دەڵێن ئەوا دێ هەموو وەختی چاوە چاوم
ئەی خودا تۆ بڵێی وەها بێتەوە رۆنایی چاوم

لێرەدا لە جیاتی ئەوەی وەفایی بە وشەی دروستو راستەقینە

بێ : «یارەکەم دەڵێن ئەوا دێ» بە جۆرێکی تر دەری [illegible]
«گوڵەکەم دەڵێن ئەوا دێ» واتە راستەو خۆ ناوی یاری نەبردووە وای بە چاك زانیوە کە ووشەیەکی تر بە کار بێنێ ، لە (گوڵ)یش پەسندترو لە یار وەشاتری نەدیوەتەوە بۆیە ناچار بووە ووشەی (گوڵ) بە [illegible] بۆ دەربڕینی یار .. گوڵ دوو مانای هەیە : یەکی دروست کە ئەو کولوکە بەهاری‌یە رەنگاو رەنگ‌و بۆن خۆشەیە کە لە گەرمەی بەهارا دەم ئەکاتەوەو بۆنو بەرامە بڵاو ئەکاتەوە ، مانای دووەمیشی دڵخوازی خۆیەتی ، جا لێرەدا وەفایی مەبەستی مانا خوازەیی‌یەکەیە کە یارە نەك گوڵی راستەقینە ، نیشانەش بۆ ئەمە ئەوەیە کە ئەڵێ (دەڵێن ئەوا دێ) : هەڵبەت گوڵی راستەقینە توانای بزووتن‌و هاتنی نی‌یە مەگەر بە دەم شنەی باوە لە جێوە بجوولێتەوە ئەگینا هیچ .. بۆیە هاتنی زۆر ستەمە بەڵام هاتنی یار کە ووشەکەی بۆ خوازراوە زۆر لەگێن‌و نزیکە ، کەواتە ئەمەیان ئەبێ بە نیشانەو رێگای ئەوەمان لێ ئەبڕێ مانای راستەقینەمان مەبەست بێت‌و بەرەو مانا خوازەیی یەکە رامان ئەکێشێ .

خواستن ـ الاستعارە

خواستن بریتی‌یە لە بەکار هێنانی ووشەیەك بۆ دەربڕینی مانایەکی‌تر بێجگەر لە مانای دروستی ووشەکە بە مەرجێ پەیوەندی نێوان مانای دروست‌و مانای خوازەیی ووشەکە وێچوون بێت ، ئەبێ نیشانەیەکیش هەبێ کە ئێمە مەبەستمان بەم ووشەیە مانا خواستراوەکەیە نەك مانا دروستەکە . (ئەدەب) ئەڵێ :

گەه لە باخی سینەدا سەیری دوو نارنجم دەکرد

گەه لە گوڵزاری جەماڵی تەماشای یاسەمین

(نارنج) مانای دروست ناگەیەنێ کە بەری دارێکە ، بەڵکو بۆ شتێکی تر خواستراوە کە (مەمك)ە . پەیوەندیش لە نێوانی (نارنج)و (مەمك) وێك چوونە ، کە مەمك زۆر بە نارنج ئەچێ .. نیشانەش بۆ ئەوەی

[illegible]
ئەلێ ، (لە باخی سینەدا) ، بێ گومان سینگی یار هەر مەمکی لەسەرە کە لە نارنج بچێ ..

ئەرەستۆ دەربارەی خواستنەوە ئەلێ : « هۆمیرۆ ئەگەر بلێ ــ ئەسپەکە وەك شێر هەڵمەتی برد ــ ئێمە بەرامبەر وێنە یا لێکچواندن ئەبین ، خۆ ئەگەر بلێ ــ ئەو شێرە هەڵمەت دێنێ ــ ئەو وەختە بەرامبەر (مینافورا) ئەبین کە مانای گواستنەوە یا خوازەیە) [1]

ئەگەر بە ووردی سەرنج بدەینە ئەم قسەیەی ئەرەستۆ ئەبینین :ــ

١ ــ ئەرەستۆ ووشەی (خواستن ــ الاستعارة) ی بەکار نەهێناوە بەڵکو (گوازتنەوە ــ النقل) یا (خوازە ــ المجاز) ی بەکار هێناوە .

٢ ــ ئەرەستۆ لێکچواندنو خواستنی بە شێوەیەکی وا دەرنەختووە ناساندنی (مانعو جامع)بدا ، بەڵکو هەر ئەوەندەی کردووە نموونەی بۆ هێناونو بەراوردی کردوون

٣ ــ ئەرەستۆ جیاوازی‌یەکی ئەوتۆ ناخاتە نێوان خوازەو لێکچواندن چونکە لە شوێنێکا ئەلێ : «لێکچواندن جۆرە خوازەیەکە ، ئەم دووەش جیاوازی‌یان زۆر کەمە . » [2]

٤ ــ چونکە خوازەو لێکچواندن بە لای ئەرەستۆوە زۆر لە یەك نزیکی ، ئەوزاری لێکچاندنی کردۆتە بەڵگە بۆ لێك داب‌ڕاندنیان .. بە لای ئەوەوە ئەوزار هەبێ لێکچواندنە ، نەبێ خوازەیە ، ووتەی (ئەوە شێرە) بە رای ئەو خوازەیە نەك لێکچواندن هەر لەبەر ئەوەی ئەوزاری تیا نی‌یە .ئەمە بوو باوەڕی ئەرەستۆ بەرامبەر لێکچواندن بەڵام راستی‌یەکەی نەخواستن بە شێکە لە لێکچواندنو نە هەر تەنها ئەوزاریش دیواری داب‌ڕی نێوانیانە چونکە ووتمان ئەو لێکچواندنەی ئەوزاری تیا نەبێ یا ئەوزارو لێکچوونی تیا نەبێ ئەبێ بە (لێکچواندنی رەوان ــ التشبیه البلیغ) لە راستی‌دا خواستن لەسەر لێکچواندنەوە هاتووە وەك مەسەلەی بناغەو خانوو ، بناغە نەبێ

(١) ، (٢)؛ بلاغة ارسطو بين العرب واليونان ــ ابراهيم سلامه ــ

بازرو ژاکێتە ، لێکچواندنیش نەبێ خواستن نابێ !

که ووتمان خواستن لەسەر لێکچواندن هاتووە ، مەبەست لێکچواندنی بزۆنی ــ معنوی ــ یە کە نووسەر لە دڵی خۆیا دروستی ئەکا بۆ ئـەوەی دەری ببڕێ ، چونکە خواستن مێسلی لێکچواندنی زاراوەییە ، لێکچواندن مەرجە هەر دوولای باس بکرێ بەڵام خواستن تەنها لە یەکێکیان دروست ئەبێو بەس • یا تەنها لەوچوو باس ئەکرێ یا ئەوەتە لێچوو ناو ئەبرێ و پەیوەستێکی لـەوچووی ئەدرێتێ ••

جیاوازی خواستنو لێکچواندن

لێکچواندنو خواستن جیاوازییان لەم شتانەیە :ــ

١ ــ لێکچواندن دوو بنەڕەتی هەیە ــ لێچوو ، لەوچوو ، کەچـی لـە خواستن یا تەنها لەوچوو ئەووترێ یا لێچوو ئەووترێو پەیوەستێکی لەوچووی ئەدرێتێ • ئەگەر بڵێی : (رووی وەکو مانگە) ئەمە لێکچواندنە بەڵام ئەگەر بڵێی : (پەرچەمی لادا مانگێك کەوتە دەر•) ئەمـە خواسـتنە ••

٢ ــ خواستنو لێکچواندن هەردووکیان لەم بارەیە رێ ئەکەون کـە بریتین لە هاوبەش کردنی هەردوو لا لە شتێکەوە بەڵام رێگـەو چۆنیەتی ئەو هاوبەش کردنە ئەگۆڕێ •

٣ ــ لە لێکچواندن ئەوە هەر ئەمێنێ کە پیاو هەست بکا لەوچـوو تەواوترو گەشاوەترە لە لێچوو ، بەڵام لە خواستن هەردووکیـان تێکەڵ ئەکرێن ، ئەو تێکەڵکردنەش دوو شتەکە پتر لێك نزیـك ئەکاتـەوە •

٤ ــ لە لێکچواندنا لێکچوون ئەشێ بووترێو ئەشێ نەووترێ کەچی لـە خواستن بە هیچ جۆرێ لێکچوون نابێ دیار بێ ئەگەر دیار بکەوێ لە خواستن ئەکەوێو ئەبێ بە لێکچواندن ••

خواسـتن بـەم شتانـە نـەبێ نایـەتـە دی :

١ ــ فرێ دانی ئەوزارو لێکچوون •• لە دوو لاکەی تریش وەکو ووتمان

یا تەنها لەوچوو ناو ئەبرێ ، یا لێچوو دێ بەڵام بێ ئەوەی دەستێکی لەوچووی ئەدرێتێ .

٢ ــ هەبوونی پەیوەندی‌یەك كە دوو لای خواستن پێكەوە ئەبەستێ ، ئەو پەیوەندی‌یەش هەر وێچوون ئەبێ .

٣ ــ لە بیر خۆ بردنەوەی لێكچواندنی بڕۆنی ، چونكە مەبەست ئەوە نی‌یە لێكچواندن دروست بكەین بەڵكو مەبەست ئەوەیە هەردوو لا لە ناو یەك قالبا دابڕێژیـن .

٤ ــ ئەبێ نیشانەیەك هەبێ كە ئێمە مانای خراستراومان مەبەستە نـەك مانای دروست ئەمەش پێ ئەووترێ (نیشـانەی خواستن ــ قـرینة الاســـتعارە) .

بنەڕەتەكانی خواستن

كە ئەڵێ : (شێرێكم دی چەكی لە خۆی دابوو مـەیدانی ئەخواسـت) خواستن لە ووشەی (شێر) دایە . واتە شێر بۆ مانای دروستی خـۆی نەهاتووە كە دڕندەیە بەڵكو بۆ (پیاوی ئازا) خواستراوە .. نیشانەش بۆ ئەوەی خواســتراوە ئەوەیە ئـەڵێ :

(چەكی لە خۆی دابوو ، مەیدانی ئەخواست) ، دیارە چەك لە خۆ دانو مەیدان خواستن هەر بۆ پیاوی‌نە نەبەردە نەك شێر ، ئەگەر بەم پێ‌یە بۆی بچین بنەڕەتەكانی خواستن ئەمانەن :

١ ــ بۆ خواستراو ــ المستعار لە ــ كە بەرامبە لێچووە لە لێكچوانـدن .

٢ ــ لێخواستراو ــ المستعار منە ــ كە بەرامبەر لەوچووە لە لێكچوندن ، ئەم دووەش ــ بۆ خواستراو ، لێخواستراو ــ بە دوو لای خواستن خواستن ناو ئەبرێن .. ئەمانەش تەنها یەكێكیان ناوی ئەبرێت وەك باســـمان كـــرد

٣ ــ خواستراو ــ المستعار ــ بەرامبەر لێكچوونە لە لێكچواندن ، ئەمەیان نابێ بە هیچ چەشنێ ناوی ببرێ بەڵام ناو نەبردنەكەی لە بنەڕەتایەتی ناخـــات ..

Scanned with CamScanner

٤ ـ [illegible]
یا گوزارەیی‌یە کە بەرهەڵستی ئەوە ئەکا مانای دروستی ووشەکەمان مەبەست نەبێ .. گـۆران ئەڵێ :

دایـە ئـاو زەمـو ئـاوە جێگـا ئەو جـنـێ‌یە
هیـچ نەگـۆڕاوە
بەڵام سـوورە گوڵێـك هەیـبـە لـەم دێـیـە
مەنیجـی نـاوە

پێش ئەوەی گۆران بڵێ « سوورە گوڵێك هەیە » ویستویە بڵـێ « کچێك هەیە » لە دڵێ خۆیا ئەم کچەی بە سوورە گوڵ شوبهاندووە جا راستەو خۆ ناوی سوورە گوڵی هیناوە ومەبەستیشی کچەکەیە . بـەڵام کچەکە کە بۆخواستراوە ناوی نەبراوە وهەر بە نهێنی ماوەتەوە ، وە سوورە لێخواستراوە چونکە گوران شتێکی لەو سوورە گـوڵە خواسـتووەو کردوویە بە بەر کچەکەدا ئەویش جوانیو رەنگو رەونەق خۆشی‌یە ، ئەم جوانیو رەنگو رەونەقەش پێی ئەووترێ خواستراو کە سێیەم بنەڕەتی خواستنە ، نیشانەش بۆ ئەوەی گۆران گوڵە سووری باخچەی بەهاری مەبەست نی‌یە بەڵکو ئەو کچەی مەبەستە کە ژوانی لەگەڵ بەسـتبوو ئەوەیە ئەڵێ : «مەنیجی ناوە » لێرە هەموو دوو دڵی یەك ئەبڕێتـەوەو تەواوی ئەوە ساخ ئەبێتەوە کە ووشەی (سوورە گول) بۆ ئەو کچـە بەکارهاتووە کە مەنیجـی نـاوە .

هەنگاوەکانی خواستن

ئایا بۆ هێنانو دروست کردنی خواستن ئەبێ چەند هەنگاو بڕین ؟ بێ گومان ئەبێ بەم هەنگاوانەدا بڕۆین :

١ ـ لێکچوانـدنی نهێنـی :

لە دڵی خۆمان دوو شتەکە بە یەك ئەچوێنین بە بێ ئەوەی ئاشکرای بکەین ، چونکە لێکچواندنی نهێنی بریتی‌یە لە ئامادە کردنو داڕشتنی هەر

دوولا ، وە بۆیەش نهێنی‌یە [illegible]
ئەگەر دەربڕی خواستنەکە زیندە بە چاڵ ئەبێ‌و لە شوێن ئەوەوە لێکچواندن دروست ئەبێ ٠٠ بۆیە بە هیچ جۆرێ نابێ هەردوو لای لێکچواندنەکە باس بکرێ ٠٠

٢ ـ پەیوەندی هەردوو لا

برتی‌یە لەو پەیوەندی‌یەی کە لە نێوانی لێچوو ولەوچوودا هەیە ٠ جا ئەبێ بە ووردی تێبینی ئەم پەیوەندی‌یە بکەین کە لە لێکچواندنە نهێنی‌یەکەدا هەیە ، ئایا تا چ رادەیەك ئەم پەیوەندی‌یە گونجاوە ؟ هەر ئەم پەیوەندی‌یە یا سیفەتەشە کە ئەخوازرێ‌و ئەدرێ بە (بۆخوازراو)٠٠ وە پێی ئەووترێ (خوازراو) ٠٠

٣ ـ لە بیر خۆ بردنی لێکچواندنە نهێنی‌یەکە :

لەم هەنگاوەدا هەوڵ ئەدەین لێکچواندنە نهێنی‌یەکە لە بیرخۆمان دەربکەین‌و هەر دوو لای خواستن یا لێکچواندنەکە تێکەڵ بکەین‌و بە تەواوی ئەوە لە مێشکمان دەربکەین کە شتێکمان بە شتێکی‌تر چواندووە بەڵکو بکەوینە سەر ئەم باوەڕە کە ئەم دوو شتە هەردووکیان بە بێ کەم‌و زۆر وەکو یەك وان‌و بە یەك شت ئەدرێنە قەڵەم ٠٠

٤ ـ تێکەڵ کردنی هەردوولا :

مەبەستی هەرە گەورە لە خواستن هووشەکاری‌یە ، ئەم هووشەکاری‌یەش بە تێکەڵ کرنی هەردوولا نەبێ نایەتەدی ، جا لەم هەنگاوەدا ناوی لەوچوو ـ مشبه‌به ـ وەرئەگرین‌و لە شوێن لێچوو دای‌ئەنێین ، یاخود پەیوەستێك لە لەوچوو وەر ئەگرین‌و ئەی دەینە پاڵ لێچوو ، بەم جۆرە ئەم خواستنە ئەبێ بە بەڵگەو ئەوە ئەسەلمێنێ کە دوو شتەکە بە جۆرێ تێکدا رژاون کە ئەگونجێ ناویان بدرێتە یەکترو یەك بۆ ئەوی تر بخوازرێ ٠

٥ ــ نیشانـــەی خواســـتن :

چۆن خواستن پێویستی بە پەیوەندی نێوان هەردوو لا هەیە ئاواش پێویستی بە نیشانەیەك هەیە ئەوەمان بۆ روون بکاتەوە کە نووسەر یـا قسەکەر لەم ووشەیە مەبەستی مانا خواستراوەکەیە نەك مانای راستەقینەی، ئەم نیشانەیەش یا زمانی ــ لغوی ــ ئەبێ ، یا گوزارەیی ــ معنوی ــ

طاهر بەگی جاف ئەڵێ :

دڵ لـە حسرەت غەمزەکەی دوو نەرگسی پـڕ خەوتەوە
وەك خەمـی زولفت عەزیـزم چـوو بـە روودا کەوتـەوە

طاهر بەگ (دوو نەرگسی) بۆ (دوو چاو) خواستـووە ، لێـرەدا هەستی پێ کردبێ یا نەکردبێ بە هەموو هەنگاوێکی خواستنا رۆیشتووە تا بەم خواستنە گەیشتووە ، لە دڵی خۆیا بە نهێنی دوو چاوی بە دوو نەرگســـی چـــواندووەو پەیوەنـــدی نێـــوانی چـــاوو نێـرگسیش کـــە نەرمی‌یـە بـە ئاشـــکرایی لـە هەردووکیـــان هەیە ، ئنجا طاهر بەگ ئەم لێکچواندنەی لە دڵی خۆیا دەرکـــــردووەو هەردوولای کردوون بە یەکشتو وای داناوە کە چاو ونێرگس یەك شتن‌و موویەك جیاوازی‌یان نی‌یە . ئنجا ناوی (لەوچـوو)ی وەرگرتـووە بـۆ دەربڕینی لێچوو ــ چاو ــ بەو بیانووەی کە هەردووکیان ــ چـاوو نێرگس ــ یەك شتن جیاوازی‌یان نی‌یە کە بڵێین نێرگس) یابڵێین (چاو) . نیشانەش بۆ ئەوەی طاهر بەگ مەبەستی چاوە نەك نەرگس ئەوەیە کە ئەڵێ « غەمزەکەی دوو نەرگسی پڕ خەوتەوە.» چاو ژمارەیان دووە،ئەویش دوو نەرگسی پڕ خەوتەوە . » چاو ژمارەیان دووە ، ئەویش دوو نەرگـسی هێناوە ، دیسان غەمزە تایبەتی‌یە بە چاو ، جگە لەمەش خەو ناچێتـە لای نەرگسی هێناوە،دیسان غەمزە تایبەتی‌یە بە چاو ،جگە لەمەش خەو ناچێتە (دوو نەرگس) کە مەبەسە(دوو چاوە) نەك دوو گوڵی نەرگس کە لەسەر بنجێکا روابن‌و بە دەم کزەباوە بە لای یەکدا بشەکێنەوە !

بەشەکانی خواســتن

خواستن بۆ ئەم بەشانەی خوارەوە دابەش ئەکرێ :

١ ــ خواستنی ئاشکراو خواستنی درکاو (الاستعارة التصريحية والمكنية)
٢ ــ خواستنی نەژادیو خواستنی پاشکۆیی (الاصلية والتبعية)
٣ ــ خواستنی راستەقینەو خواستنی رامانی (التحقيقية والتخيلية)

دوو سەرنج :

أ ــ خواستن وەك دەرکەوت شەش بەشە ، ئەو شەشەش جووت جووت ئەوەستن ، هیچیکیان ناتوانێ لەگەڵ بەرامبەرەکەیا بێت واتە بە هیچ چەشنێك نابێ خواستنێك نەژادیبێو لە هەمان کاتیشا پاشکۆیی بێت ٠ یا راستەقینەو رامانی بێ پێکەوە ، یا ئاشکراو درکاو بێت پێکەوە ٠

ب ــ ئەگونجێ یەك خواستن دوو جۆر لەم بەشانەی سەرەوە بگرێتەوە بەو مەرجەی لەگەڵ بەرامبەرەکەیا نەبێت ، وەکو ئەوەی ئەشێ خواستنێك نەژادیو ئاشکرایی بێت لە هەمان کاتا ، یا درکاوو رامان بێ ٠٠

خواستنی ئاشکراو خواستنی درکاو

خواستنی ئاشکرا :

ئەوەیە راستەو راست وە بە ئاشکرایی ناوی (لەوچوو) وەرگیرابێو بۆ دەربرینی مەبەست خواسترابێ ٠ پیرەمێرد ئەڵێ :

ئەڵێن ساڵێك دوانزە مانگـە من مانگم دی چواردە ساڵە

(مانگی چواردە ساڵ) مەبەستی یارە ، مانگی بۆ یار خواستووەو بە ئاشکرایی ناوی لێخوازراو هاتووە کە مانگە ، نیشانەش بۆ سەلماندنی خواستنەکە ئەوەیە (چواردە ساڵە) ٠

خواستنی ئاشکرا دوو جۆرە :

١ ــ خواستنی رێك : هەموو خواستنێك ئەگرێتەوە کە هەردوولای تیا پێکەوە بگونجێن ، وەکو لەسەرەوە باسمان کرد یا وەکو حاجی قادر ئەڵێ :

بە ئومێدی دوو سێی دانەوە حاجی
بە هەرزانی دەدا دەری گرانی

دوری خواستووه بۆ قسەکانی خۆی ، قسەو دوڕ زۆر جار پێکەوە ئەگونجێن کە هەردووکیان شتی بە نرخو بەهادارن لە هەمان کاتیشا بە ئاشکرا ناوی ــ لەوچوو ــ دوڕ ــ هاتووە ، بۆیە ئەبێ بە خواستنی ئاشکرا ٠

ب ــ خواستنی بە پلار : ئەوەش وائەبێ کە نەشێ هەر دوولای خواستن پێکەوە کۆببنەوە چونکە دژی یەکترن وەکو ڕۆناکیو تاریکی کە هیچ پێکەوە هەڵناکەن : خواستنی بە پلار دوو جۆرە : ئەوەتە باسی شتێکی نایابو پەسند ئەکاتو بە ناوی شتێکی کەم ناوی ئەباوەك باسی پیاوێکی قەلەو بکات وبڵێ : (پیاوێکی ڕەقو لاوازە ٠٠) دووەم وا ئەبێ کە باسی شتێکی زۆر گەندو ناپەسند بکەیتو بە تەوسەوە ووشەیەکی زلی بۆ بخوازێ وەکو بە ترسنۆکێ بڵێی : (شێر بە گوێ ئەگرێ ٠)

خواستنی درکاو :

ئەم جۆرە بەرامبەر خواستنی ئاشکرا ئەوەستێ ، کە بەرامبەریشن بوون ناگونجێ پێکەوە بێن ، ئەم جۆرە وا ئەبێ کە (لەوچوو) فڕێ بدرێ بەڵام پەیوەست ــ لازم ــ ێکی لێ وەربگیرێو بدرێ بە لێچوو ، واتە لەم جۆرە خواستنە تەنها لێچوو ئەووترێ لەگەڵ پەیوەستێکی لەوچوو ٠ (نالی) ئەڵێ :

تا نەگریا ئاسمانو ئەم وولاتی دانەگرت

گوڵ چەمەن ئازا نەبوو هەم لێوی خونچە وانەبوو

خواستنی درکاو لە (تا نەگریا ئاسمان) دایە ٠ لێکچواندنی ئاسمانی کردووە بە ئادەمزاد ،ئادەمزادی فڕێداوە کە لەوچووە، بەڵام پەیوەستێکی لێوەر گیراوە کە گریانەو دراوە بە لێچوو کە ئاسمانە ٠٠ هەر ووشەی (گریا)شە ئەبێ بە نیشانەی خواستنەکە ٠

هەندێ کەس خواستنی درکاو بە (لێکچواندنی شاراوە) ناو ئەبەن

بەم بیانووەی لێچوو ئەووترێو پەیوەستێکی لەوچووشی ئەدرێتێ ، کە بەهۆی ئەم پەیوەستە پیاو لەوچووی ئەکەوێتە مێشك ٠٠ بەڵام لەگەڵ ئەوەشا چونکە لەوچوو راستەوخۆ نەهاتووە ، تەنها پەیوەستێکی وەگیراوە ، ئەم پەیوەستەش بۆ ئەوەیە خواستنەکە بسەلمێنێ ٠٠ بۆیە ئەم جۆرەش هەر خواستنەو نابێ بە لێکچواندن ٠

خواستنی راستەقینەو خواستنی رامانی

خواستنی راستەقینە :

بریتی‌یە لەوەی (بۆخواستراو) کە بەرامبەر (لێچوو)د ، بەر هەست یا ژیری بکەوێ ٠ گۆران ئەڵێ :

بۆ ماڵ وژن ، بە ژن باوکی چووکی
لە دێیەکی دوور
لە بەندی پیرێکی توند کرد بەپیری
ژاکا گوولی سوور

(ژاکا گولی سوور) خواستنی لێکەوتۆتەوە ، کە یاری بە گوڵ چواندووە ، سووری لە گوڵەکە (لێخواستراوە) بۆ یار خواستووە ، لێرەدا دیارە بۆخواستراو شتێکی هەستی‌یە کە یارە : بۆیە ئەیێتە خواستنی راستەقینە ٠ یا علی کمال باپیر ئەڵێ :

بولبولی بێچارە هەستی کرد کە گوڵ باوی نەما
هاتو سوجدەی بردە بەر باڵای گوڵی زیبای من

خواستنی رامانی :

لە خواستنی درکاو ووتمان پەیوەستێکی لەوچوو وەرئەگیری‌و ناسۆری بە مرۆڤ چواندووە ، مرۆڤێکی خوێندەوار کە توانای لە هەمان کاتا ئەبێ بە خواستنی رامانی ٠٠ شێرکۆ بێکەس ئەڵێ :

Scanned with CamScanner

ڕاستە پەنجەی ناسۆر ئەستێرەیی بەشتم
هەڵبەستێکی چارەنووسی ووشکی نووسی

ناسۆری بە مرۆڤ چواندووە ، مرۆڤێکی خوێندەوارا کە توانای نووسینی هەبێ ، لەوچوو — پیاو — فڕی دراوە بەڵام پەیوەستێکی لێ وەرگیراوە کە پەنجەیەو دراوە بە لێچوو کە ناسۆرە ٠ ئەڵێ (پەنجەی ناسۆر) وەك ناسۆر خاوەن پەنجە بێت ، ئەم خواستنە وەك زانیمان ؛ خواستنی درکاوە لە پاڵ ئەمیشا (پەنجە) ئەبێ بە خواستنی رامانی

(تخیلی) چونکە خواستنی رامانی بریتیپە لەوەی کە بۆخواستراو نەکەوێتە بەر هەست یا ژێری بەڵکو وێنەیەکی وەهمی رووت بێت ٠ لێرەدا خەیاڵو رامان وێنەیەك بۆ ناسۆر دروست ئەکا کە لە ئادەمزاد بچێ، هەر ئەو رامانەشە پەنجەیەك بۆ ناسۆرە خەیالییەکە دروست ئەکا کە وەك پەنجەی مرۆڤ بێت ٠ جا هاتووە (پەنجەی خەیالی وێنەی ناسۆر)ی بە (پەنجەی راستەقینەی مرۆڤ) چواندووە ، پەنجە ئەبێ بە خواستنی رامانی ، چونکە بۆخواستراو کە وێنەی پەنجە خەیالییەکەیە دەستکردی وەهمو خەیاڵە ٠٠ لەم باسەدا بۆمان دەرئەکەوێ کە خواستنی درکاوو خواستنی رامانی زۆر جار بە یەکەوە دێن ، یا بڵێین لە هەر کوێ خواستنی درکاو هەبێ ، خواستنی رامانی هەیە ، چونکە لە خواستنی درکاو ئەبێ نیشانە هەبێ ، نیشانەکەش پەیوەستێکی لەوچووە ئەو پەیوەستەش ئەبێ بە خواستنی رامانی ، بەڵام وا ئەبێ کە خواستنی رامانی بە تەنها بێتو خواستنی درکاوی لە گەڵا نەبێت بەڵام ئەم کاتە ئەبێ لێکچواندنەکەی بەرایی ئاشکرا بکرێتو خواستنە درکاوەکە نەهێشترێ ، (بلە) ئەڵێ :

چـۆن مـاری دووریـت تەزانـدویەتی
ئـازارو دەردت رزانـدویەتی

(ماری دووریت) لێکچواندنی رەوانە ، هەروەها لەوچوو — مار —

دراوەتە پاڵ لێچوو ـ دووری ـ بەڵام کە ئەڵێ (ئەزاندوویەتی) ئـ

دراوەتە پاڵ لێچوو ــ دووری ــ بەڵام کە ئەڵێ (ئەزاندوویەتی) ئــەم ووشەیە خواستنی لێکەوتۆتەوە ، خواستنی رامانی ــ چونکە خــەیاڵ وێنەیەکی وەك ماری بۆ دووری‌یەکە دروست کردووە ، چۆن مار تەزاندنی هەیە ئاوا بە خەیاڵ تەزاندنی داوە بە وێنە رامانی‌یەکەی دووری، جا هاتووە (تەزاندنی دووری) بە (تەزاندنی مار) چواندووە ، تەزاندنی مــاری راستەقینەی بۆ تەزاندنی وێنە خەیاڵی‌یەکە خواستووەو لە شوێن ئــەوی دانــاوە ٠٠

خواســـتنی نــەژادیو خواســـتنی پاشــکۆیی

خواستنی نەژادی :

ئەو خواستنەیە کە (لێخواستراو ــ المستعار منه)ی تیا ناوێك یــا شتێك بێ بەو مەرجەی ووشەکە (داتاشراو ــ مشتق) نەبێ ، بەڵکو جامد بێت ٠٠ (ئــەختەر) ئەڵێ :

ســەرو مالـــم لــە تۆ گـــەر چاو بــێ چـــاوم

بلـــێ ئەوســــاکە ئەختـــەر بـــێ وەفایـــە

(چاو)ی خواستووە بۆ (دوڵبەر) ، چاو کە لێخواستراوە ووشەیەکی نەژادی‌یە، واتە لە هیچ شتێکا دانەتراشاوە بۆیە ئەبێ بە خواستنی نەژادی، لە هەمان کاتیشا چونکە بە ئاشکرا ناوی هاتووە پێی ئەووترێ (خواستنی ئاشکرا) ، دیسان بەر هەست ئەکەوێ کەواتە خواستنی راستەقینەشە ٠

خواستنی پاشکۆیی :

ئەوەیە کە لێخواستراو ووشەیەکی نەژادی نەبێ بەڵکو داتاشراوبێ ، بۆیەش پێی ئەووترێ خواستنی پاشکۆیی چونکە بە دوای خواستنێکــی ترەوە ئەڕوا ئەویش خواستنی نەژادی‌یە ٠٠ حاجی ئەڵێ :

غــەم مەخــۆ قوربــان بۆ قوربانی عیــدی وصلی تــۆ

مودەیێکــە بــەو ئومێـــدە حاجی خۆی دابەستـووە

خواستن لە ووشەی (دابەستووە) هاتووە ، ئەمەشیان ووشەیەکــی داتاشراوە بۆیە پێی ئەووترێ خواستنی پاشکۆیی ٠

دابەش کردنی خواستن

خواستن بە گوێرەی هەردوولا وگونجانیان لەگەڵ شتیتر ئەکرێ بە سێ بەشەوە :

١ ـ خواستنی پالێوراو (المرشحة) :

ئەو خواستنەیە کە شتێکی وای لەگەڵا بووترێ لە رستەکەدا کە شتەکە لەگەل (لێخوازراو ـ المستعار منه) بگونجێو لێی بوەشێتەوە، واتە پەیوەندی یەکیان لە نێوانا هەبێ .. (نالی) ئەڵێ :

کەس نەکا مەنعی گوڵم گەرچی دڵی کردوومە خوێن
چونکە مەعلوومە کە ئیشی خونچە هەر خوێنخواری یە

خواستن لە ووشەی (گوڵ) دایە کە مەبەستی یارە ، گوڵ لێ خواستراوە ، (یار) ، بۆ خواستراوە . لەم هۆنراوەیەدا (ئیشی خونچە هەر خوێنخواری یە) هاتووە کە بێ گومان خونچە زۆر چاك لەگەڵ (گوڵ) ـ لێخواستراو ـ ئەگونجێ .

٢ ـ خواستنی پەتی : المجردة :

ئەوەیە کە لەرستەکەدا شتێکی وای لەگەڵا ووترابێ ئەو شتە پەیوەندی بە (بۆخواستراو)ەوە هەبێو لەگەڵیا بگونجێ .. (بەرزنجی) ئەڵێ :

لای دا سەرپۆش و پەرچەمی شەمال
مانگێك هاتەدەر پڕ لە خەت و خاڵ

مانگی خواستووە بۆ روو لە شەوق و پڕتەودا (مانگ) لێخواستراوە ،

(ڕوو) بۆ خواستراوە ، وە لە هۆنراوەکەدا (خەت و خاڵ) هاتووە ، کە پەیوەندی بە رووەوە هەیە ــ بۆخواستراو ــ بۆیە بەم جۆرە خواستنە ئەووترێ (خواستنی پەتی) ..

٣ ــ خواستنی بەرەلا ــ المطلقة ــ :

ئەوەیە کە خواستنەکە ئەهێنرێ بە تەنیا بهێنرێو هیچ شتێکی وای لەگەڵا نەبێ کە لەگەڵ (لێخواستراو یا بۆ خواستراو) بگونجێو پەیوەندی دار بێت .. گۆران ئەڵێ :

هەر چەند گوڵ سیس ئەبێ بگرین
ئالتوونی دار ئەرژێ بگرین

ئالتوونی بۆ گەلای دار خواستووە وە هیچ شتێ راستەوخۆ لە رستەکەدا نەهاتووە کە پەیوەندی بە ئالتوون یا بە گەلای دارەوە هەبێ ..

لەم سێ خواستنە دا ، خواستنی پالێوراو لە خواستنی بەرەلاو خواستنی پەتی بە هێزترە ، لە دوای ئەوەوە خواستنی بەرەلا دێت کە لێخواستراو وبۆ خواستراو سەربەخۆ دێنو هیچ شتێکیان لەگەڵا ناووترێ کە ئەم یا ئەو جەخت بکا .. بەڵام لە هەموویان کزتر خواستنی پەتیە چونکە ئەمەیان زۆر زۆر ئاشکرایەو بە هۆی ئەو شتەوە کە لە رستەکە دێت بۆ خواستراو زیاتر دەرئەکەوێ ..

خوازەی بەرەللا

ووتمان خوازەی زمانی دوو بەشە : خواستن ، خوازەی بەرەللا ، تا ئێستا باسی خواستنمانکرد ، جا نۆرەی خوازەی بەرەللایە ، لە

خوازەی بەرەللا وە نەبێ پەیوەندی نێوان شتە لێخواسراوەکەو ویچوون بێت وەك خواستن بەڵکو خوازەی بەرەللا بە هیچ پەیوەندی یەك نەبەستراوەو ئەو پەیوەندی یانەی کە دوو شتەکە ئەگەیەنە یەکتر ئەوەندە زۆرن ناژمێردرێن ، وا بۆ نموونە چەند پەیوەندی یەك باس ئەکەین :

١ ـ پەیوەندی چاوۆگی (المصدرية) :

کە ئەڵێی (فلان بە دەستە) ، دەست بۆ ئەندامی لەش بە کار نەهاتووە ، بەڵکو بۆ دەسەلاتو توانای کابرا بەکار هاتووە ، کە لەم دوو شتە ئەبینەوە (دەستی راستەقینەو دەسەلاتو دەستڕۆیشتن) پەیوەندی نێوانیان لێکچوون نی‌یە ، بەڵکو دەست سەرچاوەی دەسەڵاتەکەیە .. جا ئێمە ناوی سەرچاوەکەمان هێناوەو بۆ شتەکە خوازتوومانە کە دەسەڵاتە .

٢ ـ پەیوەندی هاماوی (الكلية) :

ئەو کاتەی ناوی شتێك بە تێکرایی بەیتو مەبەستت پارچەیەکی شتەکە بێت ، یاخود بڵێین هاماو ئەخوازی بۆ دەربڕینی یەك لە پاژە ـجزء ـ کانی ئەم هاماوە ، وەکو بڵێی : « ئاوی دیجلەم خواردەوە » لە راستیدا تۆ هەر بڕێکت لەو ئاوە خواردۆتەوە نەك هەمووی .

٣ ـ پەیوەندی پاژەیی (الجزئية) :

وا ئەبێ کە ناوی شتێك بە ناوی بەشێکی‌یەوە بیەیت . واتە بۆ دەربڕینی شتێك ناوی بەشێکی وەربگری‌و بیدەی بەو . (نالی) ئەڵێ :

لەو شێخە بە کەم مەگرە کە شێخە نەمریدە
لە ریشە بە سەرداری رەئیسێکی بزانە

کە ئەڵێ (ئەو ریشە) مەبەستی شێخە .کە ریشەکە پارچەکە لە وجودی شێخەکە ، واتە ناوی پارچەیەکی بۆ دەربڕینی هاماو خواستووە . یا وەکو محمد مولود (مەم) ئەڵێ : «جا هەر بۆ ئەوەی گەلەکەی بە چاکی

ئاژەڵێ قەلەدا ، بە هەناسە بری بکات ، لەسەر هەر یەکەی دوو چاوی دانابوون ، جوولەو بزووتنەوەی خەلکەکەیان ئەژمارد .. هتد .. مەبەست بە دوو چاو خاوەنی ئەم دوو چاوەیە .

٤ ـ پەیوەندی شوێنی : (المحلیة) :

ئەوەیە کە ناوی شوێنێك بەیت و مەبەستیش ئەو شتە بێت کە لەو شوێنە دایە ، گۆران ئەڵێ :

مێوەی گەیشتووی زەردو سووری باخ
جریوەو جووکەی دارستانی شاخ

مەبەستی لە (جریوەو جووکەی دارستان) جریوە جریوی ئەو مەلو باڵندانەیە کە لە ناو دارستانەکە دەنگیان تێکەڵ بوودو ئاوازێکی دڵفرێنیان دروست کردووە .. وە لێرەدا ناوی شوێنەکەی لخواستووە کە (دارستانە) بو ئەو شتانەی لە وێ دان کە باڵندەن .

٥ ـ پەیوەندی هۆیەتی (السببیة) :

کە ناوی هۆوو سەبارەتێك بیرێ و مەبەست (بەرهۆ ـ مسبب) بێت ، وەك بڵێی : (دە دینارم خوارد) دینار خۆی کافەزەو ناخورێ بەڵام ئەبێتە هۆی کرینی ئەم شتانەی کە ئەخورێن ... وەپەیوەندی نێوان دینار وشتە خوراوەکان پەیوەندی هۆیەتی یە .

٦ ـ پەیوەندی بەرهۆیی (المسببیة) :

ئەوەیە کە ناوی (بەرهۆ ـ مسبب) بووترێ و مەبەست باس و سەبارەتی شتەکە بێت کە دەست کەوتووە . وەکو :

بێ هەولو تەقەلا پارە لە هەوا ئەبارێ
گیرفانی هەموو چۆڵو چیا پڕ بوو لە درهەم

(پارە لە هەوا ئەبارێ) نەبووەو نابێ .. نەدیتراوە درهەم و دینار

Scanned with CamScanner

وەکو تەزرەو بەفر دابارێ • بەڵام ئەوەندە هەیە باران بە [illegible]
ئەبێتە هۆی دەرچوونو پێگەیشتنی دەغڵو دان ، ئەو دەغڵو دانەش بە پارە ئەدرێ ، کە واتە پارەکە ــ درهەم ــ بە هۆی بارانەوە چنگ ئەکەوێ، باران هۆی پەیدابوونی پارەکەیەو پارە بەرهۆی بارانە ••

جا لێرە (بەرهۆ) مان وەرگرتو مەبەستیشن (هۆ)یە کە بارانە •• هەروەکو ئەوەش هەیە کە ئەڵێ (رەحمەت باری)•

٧ ــ پەیوەندی پەیوەستیو پەیوەستراوی (اللازمیة والملزومیة) :

وەکو ئەوەی دوو شت پەیوەست پەیوەستراو بن وەکو (رۆژو رۆناکی) (ئاگرو گەرمی) •• کە ئەڵێی (هەتاو دەرکەوت) مەبەست رۆژو هەتاو پەیوەستو پەیوەستراون • رۆژ هەبێ هەتاو هەیە ، هەتاو هەبێ رۆژ هەیە ••

٨ ــ پەیوەندی خاوەنێتی (المالکیة) :

ئەوەیە کە یەکێ خاوەنی شتێك بێت ، جا تۆ ناوی خاوەنەکەی بەیتو مەبەستیشت شتەکە بێت ، وەك بڵێی (مەولەوی)م بە ووردی خوێندەوە مەبەست دیوانەکە یا بەرهەمەکانیەتی •• ناوی خاوەنی بەرهەمەکانسان خواست بۆ بەرهەمەکان ••

٩ ــ پەیوەندی هەبوونی (المملوکیە)

ئەوەیە کە یەکێك خاوەنی شتێك بێتو تۆش ناوی شتەکە بەیتو مەبەستیشت خاوەنی شتەکە بێت •• عبدالله پەشێو ئەڵێ :

لە هەر خاکێ دۆلار بژی
بژێنمەوە سەد (گیڤارا)

مەبەست بە (دۆلار) خاوەنی دۆلارە کە ئەمریکای داگیرکەرە ••

ئەمە هەندێ نموونە بۆ ئەو پەیوەندیانەی کە ئەکەونە نێوان مانای دروستو مانای خوازراو لە خوازەی بەرەلادا •• لە راستیدا ئەم

پەیوەندی‌یانە ئەوەندە زۆرن کە نەژمێردرێن بەڵام ئیمە لە بەوەستانەی سەرەوە وازمان هێنا ئەوەمان لەبەر چاو بوو کە (مستێ نموونەی خەرمانێکە) ٠

٢ ــ خوازەی ژیری ــ المجاز العقلی ــ

خوازەی ژیری بریتی‌یە لەوە کە شتێك بدەیتە پاڵ شتێکی‌تر کە لە راستی‌دا هەق نەبێ بدرێتە ئەو ، وەکو (ئەسکەندەر لەشکرەکەی دارای شکاند) ، وە نەبێ هەر بە تەنها ئەسکەندەر چەکی هەلگرتبێ‌و دوژمنی بەزاندبێ ، بۆی هەیە هەر شەڕیشی نەکردبێ بەڵام ئەوەندە هەیە ئەو فەرمانی بە سەربازەکان داوە بۆ لێدان‌و رەتاندنی دوژمن ٠ سەربازەکان دوژمنیان شکاندووە کەچی ناو بۆ ئەسکەندەرە ، کەواتە ئێمە شکاندنی لەشکرەکەمان دایە پاڵ ئەسکەندەر هەر لەبەر ئەوەی کە فەرمان‌و ژیری ئەوی تیایە ٠ یا وەکو بڵێی : « نبوخذنصر باخچە هەلواسرا وەکانی لە بابل دروست‌کرد ٠ » لێرەدا ئاشکرایە کە قۆڵی لە قوڕو قوڕەکاری هەڵنەکردووە بەڵکو تەنها ژیری بە کار هێناوەو فەرمانی دروستی کردنی باخچەو کۆشکەکانی داوە ، کەچی شان بە قوڕو کرێکارە رەنجکێشەکان تیا چەوسانەتەوەو هەڵیان ناوە ٠٠
بۆمان دەرکەوت کە خوازەی ژیری لە دانەپاڵ هاتووە ، دانە پاڵیش (الاسناد) گەلێ زۆرە :

١ ــ **دانە پاڵ هۆ (الاسناد الی السبب) :**

وەك بڵێی : (کۆشکێکم دروست‌کرد) ، لە راستی‌دا تۆ خۆت لەبەر قوڕکێشان‌و کەرپوچ هێنان نەناوە تا ئەو کۆشکە بە زۆری بازووی پۆلایینی خۆت دروست بکەی ، بەڵکو کرێکاری ماندوو ئارەقەی روونی لەسەر رشتووەو هێزو ووزەی خۆی لەسەر تواندۆتەوە هەتا هەڵی ناوەو دروستی کردووە ، کەواتە راستی‌یەکەی کرێکارەکە کۆشکی دروست

بەلام چونکە لەسەر بڕیاری تۆو بە هۆی تۆوە [illegible]
کردووە ، دروستکردنی کۆشکەکە ئەدرێتە پاڵ تۆ کە بووی بە هـۆی
بنیات نانی کۆشـــکەکە .

٢ ـ دانە پـــاڵ کات (الاسناد الى الزمان) :

ئەوەیە لە کاتێکا کە ئیشێ بکرێو لەجیاتی ئەوەی ئیشەکە بدەیتــە
پاڵ بکەری خۆی بچی بیدەیتە پاڵ ئەو کاتەوە کە ئیشەکەی تیا کــراوە ،
هـــەردی ئەلـێ :

قەت نەدەی ئازاری گیانی مەستو بێدارانی شـــەو
خۆت نەخەیتە بـەر شەپۆلی ئەشکی بێ پایانی شـەو

کە ئەلێ (ئەشکی بێ پایانی شەو) مەبەستی ئەشکی ئەو نائومێدو
دلسوتاوانەیە کە لەو شەوەوە لە دۆزەخی ژانو ئازارا ئەژیــنو لافاوی
فرمێــسکی خوێنینیان هەلئەکات ، جا چونکە ئەشك رشتنەکە لە شـــەودا
بووە بۆیە ئەشکەکەی داوەتە پاڵ شەو کە کاتی ئەشك رشتنەکەیە .

٣ ـ دانە پاڵ شوێن (الاسناد الى المکان) :

ئەوەیە کە ناوی شوێنێ بیەێتو مەبەستـت ئەو شـــتە بێت کـــە لە
شوێنەکە دایە . گۆران ئەلێ :

تەبیعەت زەردو ژاکـاوە لە حاڵی گیـان کەنشتایـــە
نیشــــانەی ماتەمی پایـــز لـــە فرمێسکی درشتایە

سروشت ـ طبیعة ـ هەر سروشتەو ناگۆڕێ ، ئەوەی کە گۆڕانی
بــە سەرادێت ـ زەرد ئەبێو ئەژاکێ ـ ئەو شتانەن کە لە سروشتەکـەد
هـــەن ..

بەشی سێیەم

درکـــــــە ...!

درکە ئەوەیە کە راستەو راست ناوی شتێك نەبەی بەڵکو بچی ناوی شتێکی‌تر بەی کە پەیوەندی بە مانای یەکەمەوە هەبێت بۆ ئەوەی پیـاو لەو مانا باسکراوە بۆ مانا مەبەستە هێما بۆکراوەکە بچێ .

یاخود درکە ئەوەیە ووشەیەك یا کۆمەڵە ووشەیەك بێنی کە واتایەکی دروستی خۆی هەبێت هەر لەو کاتەدا لە رستەکە مانایەکـی تر بـدا بـە دەستەوە وە مەبەست ئەم مانایەی بەم دواییە بێت ، دیسان ئەشێ واتـا دروست‌و نەژادی‌یەکەت مەبەست بـێ چونکە هیـچ نیشانەیـەك نی‌یە بەرهەڵستی ئەوە بکات کە مانا نەژادی‌یەکەت مەبەست بێت ، وەکو ئەوەی لە جیاتی ئەوەی باسی چاوتێری‌و دەسوازی یەکێك بکەیـت‌و بڵێیـت : « فلان چاو تێرو دەست بڵاوە لە راست هیچ کەسێکەوە خاوەن ماڵ نی‌یە » بەڵێ ئەم قسەیە راستە بەڵام پێویستی بە بەڵگەو سەلماندن هەیە کەچی ئەگەر بە درکە دەری ببڕین‌و بڵێین « سەردەرەی دەرگایان بڵندە .. » ئەم قسەیە لەگەڵ ئەوەی سەخاوەتی‌و مێوانداری کابرا ئەدرکێنێ لەگەڵ ئەمیشا بەڵگـەی سەلماندنیشـی لەگـەڵایە بەڵگەشـی ئەوەیە کە ئەڵێ « سەردەرەی دەرگایان بڵندە » وبارو بارخانەی مێوانانی بە فراوانی تیـا دێتـــە ژوورەوە .

جیاوازی درکەو خوازە ..!

درکەو خوازە لەم شتانە لەیەك جیا ئەکرێنەوە :

١ ـ درکە بەرهەڵستی ئەوە ناکات کە مانا نەژادی‌یەکەمان مەبەسـت بێت کە ئەڵێی (فلان چۆك درێژە) ئەتوانی بڵـێی مەبەست چـۆك درێژی‌یەو هیچی‌تر بە بێ ئەوەی بۆمانا درکاوەکە بچیت‌و ئەوە وەربگریت

Scanned with CamScanner

که مه‌به‌ستت (هێزی)یه ، که‌چی له خوازه‌دا به پێچه‌وانه‌ی ئه‌مه نیشانه‌یه‌ك هه‌یه به‌رهه‌ڵستی ئه‌وه ئه‌كا مانا راسته‌قینه‌كه‌مان مه‌به‌ست بێت كه ئه‌ڵێی « شێرێكی چه‌كدارم دی » هه‌ر ئه‌بێ مانا خوازراوه‌كه‌ت مه‌به‌ست بێت كه (پیاوی ئازا)یه ، وه ناتوانی بڵێی مه‌به‌ستم (شێری راسته‌قینه‌یـــه) چونكه نیشانه‌یه‌ك هه‌یه ئه‌بێ به به‌رهه‌ڵست ئه‌ویش ووشه‌ی (چه‌كدار)ه ، چونكه چه‌كداری هه‌ر بۆ پیاوی ئازایه نه‌ك شێری راسته‌قینه ٠٠ واته یه‌كـــه‌م جیاوازی دركه‌و خوازه نیشانه‌یه ، هه‌ندێ له‌و باوه‌ڕه‌دان كه دركه بـــۆ خواستن ئه‌چێته‌وه‌و به‌شیكه له خواستنی ئاشكرا كه (بۆخواستراو)ی تیا ئه‌پێچرێته‌وه‌و دیار نابێ هه‌روه‌ها له دركه‌ش ئه‌بێ (دركاو ــ المكنی عنه) وون‌و پۆشراوبێ ، وه ئه‌ڵێن دركه شتێكی تایبه‌تی‌و خواستن شتێـــكی گشتی‌یه ، واته هه‌موو دركه‌یه‌ك خواستنه ، به‌ڵام هه‌موو خواستنێك دركه نی‌یه ، راست ئه‌كه‌ن ئه‌م جۆره كه‌سانه كه جۆره په‌یوه‌ندی‌یه‌ك له نێوان دركه‌و خواستنا هه‌یه له باره‌ی ئه‌وه‌وه كه هه‌ردووكیان ماناو مه‌به‌ستیـــان دووتره‌و ئه‌كه‌وێته په‌نا ووشه ناوبراوه‌كانه‌وه به‌ڵام چونكه نیشانه‌یه‌ك هه‌یه ئه‌م دوو پیشه‌یه لێك ئه‌كاته‌وه ، به هیچ چه‌شنێ ناتوانین بڵێین دركـــه به‌شـــێكی خواستنه ٠٠

٢ ــ له دركه‌وه زه‌ین له په‌یوه‌ســـت ــلازم‌ــه‌وه بـــۆ په‌یوه‌ستراو ــ ملزوم ــ ئه‌چێ ٠٠ حاجی قادر ئه‌ڵێ :

هـــه‌تا وه‌ك ئاگـــری نێوكـــان له‌گـــه‌ڵ یـــــه‌ك
ئه‌گـــــه‌ر تۆفـــان بێ له‌شكرتـــان به پووشـــه‌ك
له گـــوێی گـــا نووســـتوون بۆیه‌كـــا ریـــــوی
له‌ســـه‌ر نێـــوه وه‌هـــا شێـــرگیره وه‌ك ســـه‌گ

(له گوێی گا نووستوون) دركه‌یه له‌غه‌فله‌تی‌و بێ‌ئاگایی ئه‌م گه‌له ٠٠ له گوێی گا نووستن په‌یوه‌سته ، بێ‌ئاگایی په‌یوه‌ستراوه ــ وه ئێمه بـــه هۆی مانای (له گوێی گا نووستوون) ئه‌توانین به مه‌به‌ست بگه‌ین كـــه غه‌فله‌تی‌یه ٠٠ به‌ڵام له خوازه‌دا ئیش پێچه‌وانه‌یه ، زه‌ین‌و بیر له په‌یوه‌ستراو ــ ملزوم ــه‌وه ، بۆ په‌یوه‌ست (لازم) ئه‌چێ ٠٠ (حه‌ریق) ئه‌ڵێ :

هەر کەسێ دانگێ شعوری بێ شعیرێکی هەیە ..
کە ئەڵێ : (شعیرێکی هەیە) ، شعیری خواستووە بە کەمی ، شعیر:ئە بەشێکە لەو کەمە ، کەم پەیوەستە شعیر پەیوەستراوە .. لێرە لە پەیوەستراوەوە ئەچین بۆ پەیوەست ..

بەشەکانی درکە

درکە یا لە سیفەت ئەبێ ، یا لە خودی شتەکە ، یا لە هاوگری ـنسبةـ ئـەبێ .

١ ـ درکە لە سیفەتی شت : وەکو :

دوژمنـــی ئەو دانەیـە نـانی پێ ئەخـــوا .
بیکـــوژی پولێکی لـە دەست نایێتـەوە .
گـو کولێنـەوەیەکـی بەراستیـیە

ئەم سێ رستەیە ، هەریەکەیان رژدی‌و رەزیلی کابرا ئەدرکێنێ ، وە رژدی خۆی سیفەتێکی کابرایە . حاجی ئەڵێ :

ممکـــن نیـیـە دەر بچـێ لە چنگـــی
هەتتـــا رەقەم‌و خەتـی فەرەنگـــی

ئەم دێرە هۆنراوەیە زیرەکی کورد ئەدرکێنێ کـە مومکـن نیـیـە (رەقەم‌و خەتی فەرەنگی) لە دەست دەربچێ بێ ئەوەی لێکی بداتەوەو تێی بگا ، ئەم هۆنراوەیە درکەیە لە سیفەتێك کە زیرەکی‌و بلیمەتیـیە

درکە لە سیفەتی شت دوو جـۆرە :

أ ـ درکەی نزیك : ئەوەیە هیچ هۆ ـ واسطە ـی تیا نەبێ بـۆ گواستنەوەی بیر لە پەیوەستەوە بۆ پەیوەستراو ، بۆیەش درکەی نزیکی پێ‌ئەووترێ چونکە پیاو راستەوخۆ تێی ئەگاو ودری ئەگرێ . مەدهوش ، ئـــەڵێ :

بێخەیتـــە ئاگـــر بـــۆن ســـۆی لێنایـــە
زۆر پەشـــێمانم ، خۆزگـــە نـــەم دیایـــە

ئەمەش درکەیە لە روتیو بێبەرگی کە هەر زوو گوێگر تێیئەگا ..
یـا (نـالی) ئـەڵێ :

کەللە وەك جەرەی شەرابی پڕ نشـــاطو تەڕ دەمـاغ
شێری نەڕ،ئاهووی بەڕ،گورگی سەفەر ، قامچی نەچێژ

(قامچی نەچێژ)درکەیە لە چوستو رەهوانی .

ب ـ درکەی دوور : ئەوەیە کە زەین بە هی چـەند ســـەبارەتو باسێکەوە لە پەیوەستەوە بۆ پەیوەستراو بچێ ، واتە ئەبێ بایسو هۆیەکی زۆر هەبێتو هێنانو بردێکی زۆر بکەیت تا بگەی بەو سیفەتەی کـە رستەکە ئەیدرکێنێ ، هەر لەبەر ئەوەشە پێی ئەووترێ درکەی دوور .. چونکە ئەبێ ماوەیەکی درێژ ببڕی تا بە مەبەست ئەگەی وەکو « پیـانـی نایێ لە برسا » درکەیە لە نەبوونی کابرا چونکە ئەم رستەیە وا ئەگەیەنێ کە کابرا پیـایی نایە ، پیـایی نەهاتنەکەی لەبەر ئەوەیە مەعدەی خالی یە، بۆیەش مەعدەی بە تاڵە چونکە چی نی‌یە بیخوا ، ئەویش لەبەر دەسـت کورتی‌یە .. کەواتە لێکدانەوەیەکی باشی ئەوێ تا بەوە ئەگەیـن کابـرا هەژارە .. یا بـێ کەس ئەڵـێ :

بـــەلام کە وەختـێ مانگ هەشـتو نـــۆی بـــێ
کیســـەی چـــۆڵ ئەبـێ هەر خۆی بـــە خۆی بـــێ .

٢ ـ درکە لە خودی شتەکە :

ئەوەش وا ئەبێ کە خاسەوێژێك یا پتر بینیت کە هەموویان پێکەوە بە تێکڕایی هەر خودی شتەکە بدرکێنن‌و بەس .. مەولەوی ئەڵێ :

راستـش هـــەر ئێـــدەن (اظهـــار)م کـــەردەن
قەســـــەم بـــەو کەســـە نـــەزاد نەمەرگـــەن

واتە سوێندم بەو کەسەی کە نەبووەو نامرێ ، لێرەدا (نەبـــوونو نەمردن) دوو سیفەتن پێکەوە خودێ خودا دەرئەخەن ، تەنها خودایە ئەم سیفەتەی لێ کۆبێتەوە ٠٠ یا گۆران ئەڵێ :

بـــە ســــووریکی‌تـر ئەستێـــرەی ئینســانگر
قـــەومی کۆنـــی خســـتەوە جەژنـــی ئاگــــر

(ئەستێرەی ئینسانگر) درکەیە لە (زەمین)

یاخود وەکو ئەڵێن : « نانە خۆری پێنج ئەنگوست » ئەمە درکەیە لە ئادەمزاد ٠٠ لێرەدا دوو سیفەت هەن : یەکەم نان خۆری ، دووەم پێنج ئەنگوستی ،هەردووکیان پێکەوە خودی ئادەمزاد ئەدرکێنن چونکە ئەم دوو سیفەتە پێکەوە لە هیچ شتێکا نین ئادەمزاد نەبێ ، بەڵێ راستە هەندێ گیانداری‌تر هەن پێنج پەنجەیان هەیە ، بەڵام ووشەی پەنجە تایبەتی‌یە بە ئادەمزادو بۆ گیاندارانی‌تر چەپۆك یا جینجۆك بەکار ئەبرێ ، ئەوەش بە جێی خۆی بەڵام خۆ گیاندارانی‌تر وەکو ئەو نان خۆرین ، با بەرێ کەوت ئانیش بخۆن ژیانیان بەو نانە نەبەستراوە ، جا دیارە ئەم دوو سیفەتە (نانە خۆری پێنج ئەنگوست) تەنها خودی ئادەمزاد ئەدرکێنن ٠

ئەتوانین بڵێین ئەم مەیلو مەتەلانەی لە ناو کوردەواری شەوی درێژی زستانی پێ ئەکەنەوە هەموویان بەر ئەم جۆرە درکەیە ئەکەون : چونکە ئەو کەسەی مەیلێ یا مەتەلێ دێنێ دوو سێ سیفەتی وا دێنێ کە تەنها لە شتێکدا هەن ، ئەگەرچی تاکە تاکی ئەم سیفەتانە رەنگە باڵ بەسەر شتی تریشا بکێشن بەڵام بەتێکڕایی تەنها شتە مەبەستەکە ئەدرکێنن‌و هیچی‌تر ٠٠٠ ئەو مەتەلانەش زۆربەیان لە شێوەی سەروواداری رێك‌و جوان دارێژراون ، ئەمەش چەند نموونەیەك لەو مەتەلە خۆماڵی‌یانە :

١ ـ جۆ نەخۆری بار لە پشت ٠٠٠ ئەستێرك

٢ ـ بە سێ برایان مێزەرەك ، بە دوو خوشکان گێزەرەك ٠٠ نەرشەو تیـــرۆگ

٣ ـ دووی زەق ، دووی نەق ، دووی رەق ، چرزی چەق .... بزن .

٤ ـ دەرخوونە ، لە دەو فوونە ، پری روونە ..... دوونـە

٥ ـ شیری لێدەی شەق نابی ، ئاوی لێ دەی تەڕ نابی ... سێبەر .

٦ ـ هەندووکە ، بە دندووکە ، ئە پێش خانمان دەڵێی بووکە .. چرا

دەرکە لە خودی شتا ئەکرێ بە دوو بەشەوە :

أ ـ درکەی نزیك : ئەوەیە کە سیفەتەکە یاسیفەتەکان راستەو خۆ شتەکە پێشان بدەن وەك بڵێی «گوێدرێژەکەم بەسەر گرتەوە»، گوێ درێژ درکەیە لە «کەر» ئێمە لەگەڵ بیستنی ئەم رستەیە هەر زوو زوو بۆ لای مەبەست ئەچین چونکە گوێ درێژی خاسەوێژێکی تایبەتی‌یە بە کەر .

ب ـ درکەی دوور : ئەوەیە کە سیفەتەکە یا سیفەتەکان راستەوخۆ بێ ووردبوونەوە خودی شتەکە نەدرکێنن بەڵکو چەند هەوو سەبارەتێك هەبێ کە ئەو سیفەتە یا ئەو سیفەتانە بگەیەنێ بە شتەکە وەکو بۆ درکاندنی ئادەمزاد بڵێی : « گیانداریکی رەوانە » ئەمە پێویست بە لێکدانەوە ئەکا کە ئەو گیانداره رەوانە رەوانیش لە قسەکردنەوە ئەبێت ، کە قسەکەریش بێ دیارە ئادەمزادە چونکە ئەم سیفەتە کە قسەکردنە تەنها لە ئادەمـزادا هەیە ،جا لەبەر ئەمە ئەم جۆرە درکەیە پێی ئەووتری درکـەی دوور .

٢ ـ درکـە لە هاوگری :

ئەوەش وا ئەبێ کە سیفەتێك یا کۆمەڵە سیفەتێك بدەیتە کەسێکەوە یا شتێکەوە ، بەڵام وا نەبێ راستەوخۆ ناوی کەسەکە یاشتەکە بێنی کـە سیفەتەکانی ئەدەیتێ بەڵکو هەموو سیفەتەکان ئەدەیتە پاڵ شتێك کە ئـەو شتە تایبەتی بێ بە کابراوە ، کە سیفەتەکان لەو شتەدا هەبوون مانای وایە لە کابراشدا هەن .. بێ کەس ئەڵێ :

سەعادەت بوو بە بەرگێکو کرایە بەر هەموو فەردێ
ئەمانەخباری ناخۆشی لە دڵ دەرچوو هەموو دەردێ

راستەوخۆ سەعادەت ــ بەختیاری ــ نادا بە خەڵکەکە بەڵکو ئەیانکا بە بەرگێکو بەرگەکە لەبەر هموو خەڵکەکە ئەکا ، جا کە بەرگەکە هەبوو مانای وایە بەختیاری‌یەکەش هەیە ــ کامەران ئەڵێ :

ئەو گوڵەی خەزانی وەرانیو نەمرد   ئەو دڵەی ناسۆر لە هیوای نەکرد
ئەو پریشکانەی دامردنەوە   بەڵام هەمیسان گڕیان گرتەوە
ئەو ئەستێرەیەی کشا بۆ ناو چەم   لەسەرەمەرگا خەندەی لەسەر دەم
ئەو مەلەی‌بای وەشت باڵی هەڵوەران   لە بەستە ووتن نەکەوت لە ئاسمان
وان لەناو دڵی منا مێوانن   چونکە نموونەی قەت کۆڵ نەدانن.

کامەران چەند نموونەیەکمان بۆ دێنێ لە تێکڕا نموونەی کۆڵ‌نەدانو نەبەزینو خۆراگرتنە ، نموونەی سووربوونە لەسەر ژیان ، نموونەی سەرشۆڕنەکردنە ، ئەو نموونانە دێنێو ئەیانکا بە مێوانی دڵێ خۆی ، کە لە دڵی ئەوا هەبوون مانای وایە لەو داهەن بەڵام کامەران راستەو راست کۆڵ‌نەدانەکە نادا بە خۆیەوە بەڵکو ئەو هێزەی کۆڵنەدانە ئەدا بە چەند شتێکەوە « گوڵی وەریو کە نەمرێ ، دڵی ناسۆراوی کە هیوای نەبڕێ ، پریشکی دامردوو کە گڕ بکرێتەوە ، ئەستێرەی سەردو لێژبوو کە پێ‌بکەنێ ، مەلی باڵ وەریو کە بەستە نڵێ ٠٠ » جا ئەو هەموو شتانە ئەکا بە مێوانی لانەی دڵی‌خۆی ، کە ئەو هەموو شتە لە ناو دڵی ئەودا هەبوون مانای وایە دڵی خەستی کۆڵنەدانە ٠٠ یا علی کمال باپیر ئەڵێ :

خەڵکی ئیمڕۆ وا لەسەر ئەوجی فەلەك جەولان ئەکەن
هەر وەکو ماسي لە دەریادا سەفاو سەیران ئەکەن
ئەگبەتی‌و بێ عەقلی داوێن گیری ئەم کوردانەیە
بۆیە تازە حەز لە زەرگ‌و تەپڵ‌و دەف لێدان ئەکەن .

تەوس ـ التعريض ـ

تەوس وا ئەبێ کە یەکێ قسەیەك یا ئیشێك بکا تۆش ئیشەکەیت بە دڵا نەبێتو پەندێ یا هۆنراوەیێ یاقسەیەکی وا بکەیت، کە پێچەوانەی ئیشەکەی ئەو بێتو رسوای بکا ، ئەوەی لە ژێرەوە بۆ دەربخا کە ئیشەکەی جوان نیەو پێویست بە هاتنەوە سەرخۆ ئەکا .. وەکو ئەوەی یەکێ درۆ بکاتو فیشاڵی گرەو لە رەشەبا بباتەوە تۆش ئەمەی بەسەرا بخوێنی « درۆ پیاو سووك ئەکا » ، دیارە بە تەوسەوە ئەم قسەیەی پێ‌ئەڵێ .

لەودوە بۆمان دەرئەکەوێ کە (تەوس ـ التعریض) هەر ئەوەندەیە هێما بۆ مەبەست ئەکا ، ئەو هێما کردنەش لە قسەکەوە دەر ئەکەوێ .. ئەمەشیان بە ئاکە ووشەیەك نابێ بەڵکو بە رستەو دێرە هۆنراوە دەر ئەکەوێ ..

تێبینی :

بە هیچ جۆرێ ناتوانین تەوس بە درکە دابنێین یا بە شێکی ئەوی بدەینە قەڵەم ، وەکو ئەوەی هەندێ کەس (تەوس) بە بە شێکی درکەی دائەنێن ، ئەو کاتەی کە بەم جۆرە درکە دابەش ئەکەن :

١ ـ التعریض ـ تەوس ـ

٢ ـ التلویح

٣ ـ الرمز

٤ ـ الایماء

فەرهەنگۆکی زاراوەکان

کوردی عەرەبی

ڕەوانبێژی : البلاغة
ڕوونبێژی : البیان
جوانکاری : البدیع
واتاناسی : علم المعانی
درێژبڕی : الاطناب
ڕێسە : الاطناب
کورتبڕی : الایجاز
لێکچواندن : التشبیه
بنەڕەت : الرکن
لێچوو : المشبه
لەوچوو : المشبه به
لێکچوون : وجه الشبه
ئەوزار : الاداة
لێکچواندنی جەختاو : التشبیه المؤکد
= بەرەلا : التشبیه المرسل
= درێژە : التشبیه المفصل
= قولە : التشبیه المجمل
= ڕەوان : التشبیه البلیغ
= تەخت : التشبیه التسویة
= کۆ : التشبیه الجمع
= بلاو : التشبیه المفروق
= پێچراو : التشبیه الملفوف
= دووسەرە : التشبیه المعکوس
= ئاوەژوو : التشبیه المقلوب

کوردی عەرەبی

= پەسندیدە : التشبیه المفضل
= وێنە : التشبیه الصورة
وەکیەکی : التشابه
ژیوار ــ دۆخ : الحال
دزێوکردن : تقبیح
تەوس : التعریض
دروستوخوازە : الحقیقة والمجاز
دروستیزمانی : الحقیقة اللغویة
دروستی نەریتی : الحقیقة العرفیة
خوازە زمانی : المجاز اللغوی
خوازەی بەرەلا : المجاز المرسل
خواستن : الاستعارة
وێچوون : المماثلة
خوازەی ژیری المجاز العقلی
بۆخواستراو : المستعار له
لێخواستراو : المستعار منه
خواستراو : المستعار
نیشانەی خواستن : قرینة الاستعارة
خواستنی ئاشکرا : الاستعارة التصریحیة
= درکاو : الاستعارة المکنیة
= نەژادی : الاستعارة الاصلیة
= پاشکۆیی : الاستعارة التبعیة
= ڕاستەقینە : الاستعارة التحقیقیة
= ڕامانی : الاستعارة التخیلیة
= پالیوراو : الاستعارة المرشحة

Scanned with CamScanner

کوردی	عەرەبی
خواستنی پەتی :	الاستعارة المجردة
= بەرەلا :	الاستعارة المطلقة
چاوگی :	المصدری
هاماوی :	الکلی
پارەیی :	الجزئی
شوێنی :	المکانی

کوردی	عەرەبی
هۆیەتی :	السببی
بەرهۆیی :	المسببی
خاوەنیتی :	المالکی
هەبوونی :	المملوکی
درکە :	الکنایة
هاوگری :	النسبة

سەرچاوەکان

١ ــ اسرار البلاغة في علم البيان ــ الامام عبد القاهر الجرجاني

٢ ــ سر الفصاحة ــ للامير ابى محمد عبدالله بن محمد بن سعيد بن سنان الخفاجي الحلبى

٣ ــ مجموع المتون الكبير ــ مجموعة من العلماء (٦٣ متن)

٤ ــ التبيان في علم البيان ــ لابن الزملكان • تحقيق احمد مطلوب وخديجة الحديثي

٥ ــ الصناعتين في الكتابة والشعر ــ ابو هلال العسكري

٦ ــ البيان والتبين ــ الحاجظ

٧ ــ علم البيان ــ الدكتور بدوى طبانه

٨ ــ البيان العربى ــ الدكتور بدوى طبانه

٩ ــ البلاغة عند السكاكى ــ احمد مطلوب

١٠ــ جواهر البلاغة ــ احمد الهاشمى

١١ــ التلخيص في علوم البلاغة ــ الامام جلال الدين محمد بن عبد الرحمن القزوينى الخطيب

١٢ــ البلاغة العربية في دور نشأتها ــ سيد نوفل

١٣ــ الادب والبلاغة ــ ابراهيم على ابو الخشب

١٤ــ فن التشبيه (٣ اجزاء) ــ على الجندي

١٥ــ علم المعانى ــ درويش الجندي

١٦ــ مختصر المعانى ــ سعد الدين التفتازانى

١٧ــ البيان ج٤ ــ لجنة من وزارة التربية والتعليم المصرية

١٨ــ المثل السائر ــ ابن الاثير

١٩ــ بلاغة ارسطو بين العرب واليونان ــ الدكتور ابراهيم سلامة

Scanned with CamScanner

٢٠ـ البديع في نقد الشعر ـ ابن المعتز

٢١ـ البلاغــة ـ بهاء الدين الاثري [illegible]
صادق

٢٢ـ الادب والنصوص والبلاغة ـ عمر دقاق وعبد الفتاح عكاش والعروض وكامل صيف

٢٣ـ فن الجناس ـ على الجندي

٢٤ـ دفاع عن البلاغة ـ أحمد حسن الزيات

٢٥ـ دراسة في الادب المقارن ـ صفاء خلوصي والمذاهب الادبية

٢٦ـ البلاغة الواضحة ـ على الجارم ومصطفى امين

٢٧ـ رسالة الاستعارة والبيان ـ ملا ابو بكر المير روستمى (مخطوطة)

٢٨ـ الاسلوب ـ احمد الشايب

٢٩ـ المجمل في فلسفة الفن ـ ب ـ كروتشه : ترجمة سامى الدروبى

٣٠ـ الاحساس بالجمال ـ جورج سانتيانا : ترجمة الدكتور محمد مصطفى

٣١ـ الاديب وصناعته ـ مجموعة من المقالات : ترجمة جبرا ابراهيم جبرا

٣٢ـ البلاغة العصرية واللغة العربية ـ سلامة موسى

٣٣ـ الذوق الادبى ـ ارنولد بنيت : ترجمة على الجندى

٣٤ـ اراء واحاديث في اللغة والادب ـ ساطع الحصرى

٣٥ـ الجمال والفن ـ الدكتور ماهر كامل

٣٦ـ الواقعية في الأدب الكردى ـ الدكتور عز الدين رسول

٣٧ـ اصول النقد الادبي ـ احمد الشايب

٣٨ـ التوجيه الأدبي ـ طه‌حسين • احمد امين • عبد الوهاب عزام • محمد عوض محمد

٣٩ـ شرح تحفة الخليل في العروض والقوافي ـ عبد الحميد الراضي

٤٠ـ فنون الادب ـ چارلتن: ترجمة الدكتورزكي‌نجيب محمود

٤١ـ مێژووی ئەدەبی کوردی ـ علاء الدين سجادي

٤٢ـ ئەدەبی کوردی‌و لێکۆڵینەوە لە ئەدەبی کوردی ـ علاء الدين سجادی

٤٣ـ دەستوورو فەرهەنگی زمانی کوردی‌و عەرەبی فارسی ـ علاء الدين سجادی

٤٤ـ شیعرو ئەدەبیاتی کوردی (ب ٢) ـ رفيق حلمی

٤٥ـ فەرهەنگی خاڵ (٣ جزم) ـ شێخ محمدی خاڵ

٤٦ـ فەرهەنگی رابەر ـ گیوی موکریانی

٤٧ـ آواو دەستوورا زمانی کوردی ـ جگەر خوێن

٤٨ـ فەرهەنگا کوردی ـ جگەر خوێن

٤٩ـ فەرهەنگی هەڵبەست ـ احمد رشوانی

٥٠ـ سایکولوجیەتی خوێندنەوە ـ حمە کریم هەورامی

٥١ـ زاراوەی زانستی کوردی ـ نەقابەی مامۆستایان ـ ژمارە ٦

٥٢ـ هەندێ زاراوەی زانستی ـ جمال نەبەز

٥٣ـ دیوانو چاپکراوەکانی کوردی

ناواخن

بابەت	لاپەڕە
١ ـ سەرچاوەی زاراوەکان	٥
٢ ـ پێشەکی	٦
٣ ـ ئەدەب و ڕەوانبێژی	٩
٤ ـ ڕەوانبێژی چییە ؟	١٤
٥ ـ ڕوونبێژی	١٨
٦ ـ لێکچواندن	٢٢
٧ ـ لێکچواندن دیاریێکی سروشتییە . . .	٢٣
٨ ـ بنەڕەتەکانی لێکچواندن	٢٤
٩ ـ وردبوونەوەیەک لەبنەڕەتەکانی لێکچواندن .	٢٦
١٠ ـ دابەشکردنی لێکچواندن	٣٤
١١ ـ لێکچواندنی دووسەرە	٤٤
١٢ ـ لێکچواندنی ئاوەژوو	٤٥
١٣ ـ لێکچواندنی پەسندیدە	٤٨
١٤ ـ لێکچواندنی وێنە	٥٠

بابەت	لاپەرە
١٥ــ وەنەیەکــــی	٥٤
١٦ــ مەبەست لە هێنانی لێکچوانـدن . . .	٥٥
١٧ــ ســوودی لێکچوانـــدن	٥٨
١٨ــ پلەی کاریگەری لێکچوانـدن . . .	٦٠
١٩ــ لێکچواندنی زۆر لە دێرە هۆنراوەیـەکا . .	٦١
٢٠ــ رەوانـــی لێکچوانـــدن	٦٢
٢١ــ دروســتو خـــــوازە	٦٥
٢٢ــ خــــوازە	٦٧
٢٣ خواســـــتن	٦٩
٢٤ جیاوازی خواستنو لێکچـــواندن . .	٧١
٢٥ــ بنەڕەتەکانـی خواســتن . . .	٧٢
٢٦ــ هەنگاوەکانی خواســـتن . .	٧٣
٢٧ بەشەکانـی خــواستن	٧٥
٢٨ دابەشکردنی خواستن . .	٨١
٢٩ــ خــوازەی بـەرەڵا . . .	٨٢
٣٠ــ خـــوازە ژێـــری	٨٦

Scanned with CamScanner

٣١ـ درکە ٨٨
٣٢ـ جیاوازی درکەو خـزنزە ٨٨
٣٣ـ بەشەکانـی درکـە ٩٠
٣٤ـ تـــەوس ٩٥
٣٥ـ فەرهەنگـۆکی زاراوەکان ٩٦
٣٦ـ ســەرچـاوەکان ٩٨

Scanned with CamScanner

سوپاس

- بۆ نەقابەی مامۆستایانی کوردستان
- بۆ یەکێتی نووسەرانی کورد ـ لقی هەولێر
- بۆ مامۆستا اسماعیل حمد سلیمان ـ بەرێوەبەری قوتانخانەی سیروان ـ هەولێر
- بۆ مامۆستا فاضل رشید ـ سانەوی هەولێر ـ
- بۆ عبد الجبار عبدالله گەردی ی ئەندازیار
- بۆ کاک محمدی ملا کریم
- بۆ خۆشنووس کاک محمد زادە
- بۆ کاک ممتاز جیدری

کە هەریەکە بەپێی توانا دەستی یارمەتیان بۆ درێژکردم

- بۆ کاک محمود زامدار ـ کە سەرپەرشتی لە چاپدانی ئەم کتێبەی کرد

رقم الایداع فی المکتبة الوطنیة ببغداد ٦٢٢ لسنة ١٩٧٢

Scanned with CamScanner